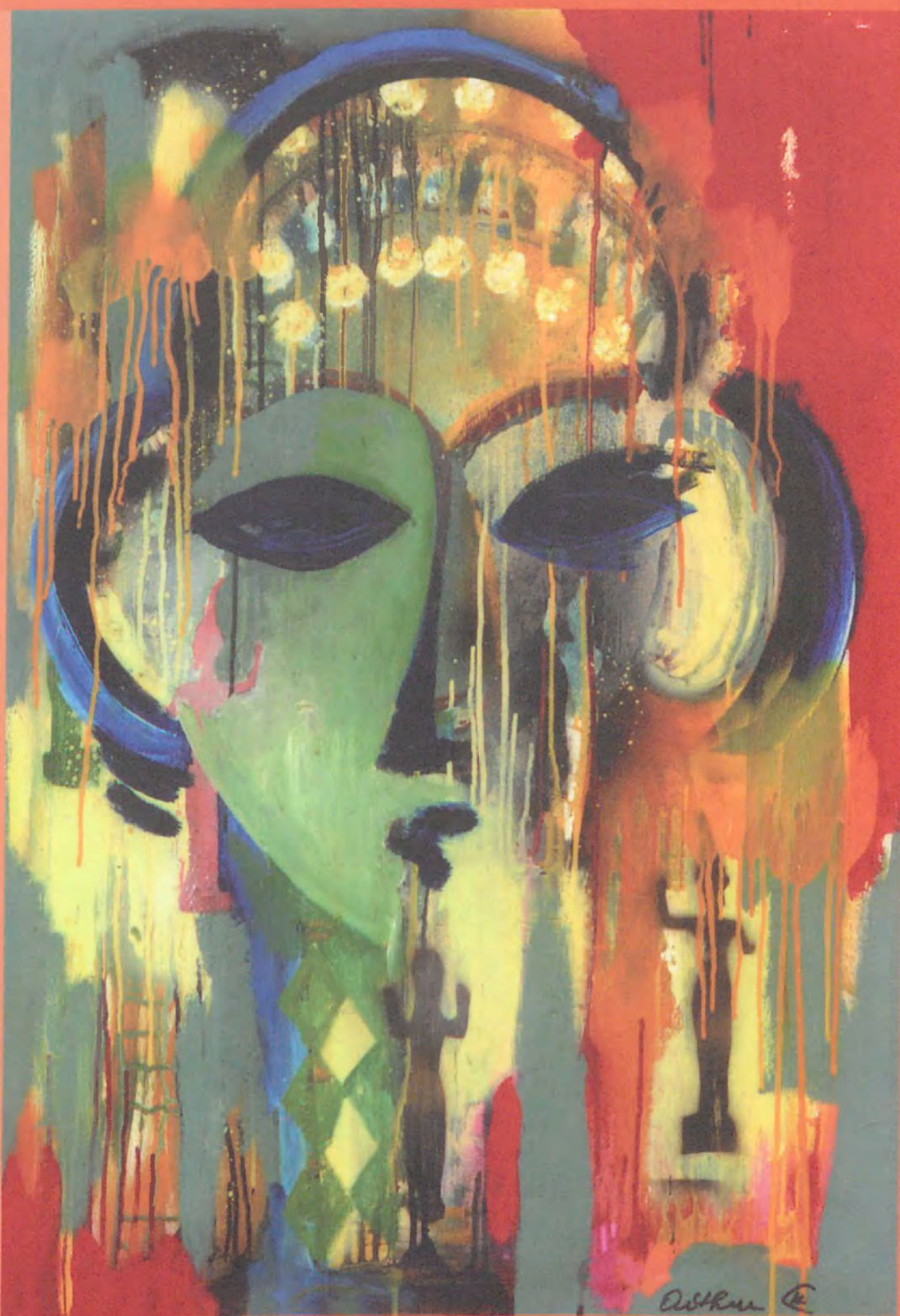

891.99 արհ

ԲԱԳԻՆ *Pakine*

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՆ, ՕԳՈՍՏՈՍ, ՄԵՊԵՏԵՄԲԵՐ 2011 ԽԹ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 3

◆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

◆ ԱՐՈՒՆԵՍ

◆ ԻՄԱՅԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

ՎԱՐԻՉ ԽՄԲԱԳԻՐ
ՅԵՎՈՐ ՊԵՐՆԵՆ

ՓՈԽ ԽՄԲԱԳԻՐ
ՍԵՂԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
ԱՆՈՇ ԹՈՒՆԵՆ (ԼԵՐՆԵԱ)
ՍԱՐԳՍ ԿՐԵՎԱԿՈՒՆԵԱՆ (ԼԵՐՆԵԱ)
ՄԱԿԱՆ ՀԵՐԱԿԵԱՆ (ԼԵՐՆԵԱ)
ՇՈՒՐԿ ՏԱՆԵՐԵԱՆ (ԼԵՐՆԵԱ)
ՀՐԵՆՈ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ
(ՄԻՋԵՎ ԼՆԵՆԳԵՐ)
ԱՆԵՏԱ ՀԱՃԵԱՆ (ՆՈՒ ԵՈՐԶ)
ԱՐԶԱՆԿ ԼԵՎԱԿՈՒՆԵԱՆ
(ՀԱՅԱՍՏԱՆ)
ՅԱՐՈՒԹԻՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ (ԳԱՆԱՏԵ)
ՅԵՎՈՐ ՏԻՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ (ԼԵՐՆԵԱ)
ՋԱՐՈՐ ԲԵՐԵՆԵԱՆ (ԼԵՐՆԵԱ)

ԷԶԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՆՈՒ ՓԵՐՊԵՐԵԱՆ-ՍԱՐԳԱՆԵԱՆ

ՀԱՄԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՀԱՄԱՅՆ
ՇՈՒՐԿ ԿԵՐՈՒՆ
Բ. ՋԱՐԿ
E-mail:
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ
«ՎԻՃԵՆ ՍԵՐՈՒՆ»
ՏՊԱՐԱՆ

ՅՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐՈՒՆ
ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ
ԳՐԱՏԵՐԵՍ
ՇՈՒՐԿ ԿԵՐՈՒՆ
ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՀԱՄԱՅՆ

ՓՈՍՏԱՐԱԿ
80-1096 Պ. ՀԱՄԱՅՆ

Հրատարակություն
Համագրայինի
Կեդրոնական Վարչության

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒԼԻՍ, ՕԳՈՍՏՈՍ,
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 2011
ԽԹ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 3

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ՝ ՀԱՅՐԵՆԱՀԱՆՈՒԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ
ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ԶԷՆՔ - Յ. Պ. - 1

• ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՍՐՈՎ, ԱՍՈՅԱՆ - 3
ՀՐԱՆՏ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ - 5

• ԱՐԶԱԿ

ԱՆԷԾՔԸ - Ս. Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ - 9
ՏՈՒՓԸ - Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ - 21
ՄՈՒԹ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐ - ՅԱՎՈՐ ԱՐԲ. ԳԼԵՃԵԱՆ - 25
ՊԷԱԹՐԻՔՍ ԿՈՒՆԵՍ, ՈՐ BLUE-GREEN ԱԶԳԵՐ ՈՒՆԷՐ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 34

• ԻՄԱՅԱԿԱՆ ԸՄՐԺՈՒՄ

ՏԵՍԷԼՔԸ՝ ՄՈՒԾԵՂ, ԳԱԼՇՈՅԵԱՆԻ ԱՐԶԱԿՈՒՄ -
ՄԱՐԳՕ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ - 40

• ՆՈՐ ԳԻՐՔԵՐ

ՄԱՅՐԻՆԵՐՈՒՆ ԾԻԱԾԱՆԸ (ԱՐԴԻ ԼԻՔԱՆԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ) -
Յ. ՊԱԼԵԱՆ - 52

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱՔԻ «ՄՈՒԱՅՈՒԾ ԷՋԵՐ»Ի Ա ՀԱՏՈՐԸ -
ԳՈՀԱՐ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ - 60

• ՈԳԵԿՈՑՈՒՄ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՄՏԱԾԵԼԱԿԵՐՊՈՎ, ԴԱՍԱԿԱՆ ՄԸ - ՄԱՐՈՒԾ ԵՐԱՄԵԱՆ - 64

• ԱՐԽԻՒԱՅԻՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ, ՎԵՐՅԱՅՏՆՈՒԾ ՆԱՄԱԿ ՄԸ -
ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ - 69

• ԱՐՈՒԵՍ

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ, ՄԱՄՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ՝ ԲԺԺԿ,
ԷՈՒԹԵԱՄԲ ՈՒ ԿԵՆՅԱՂՈՎ՝ ԱՐՈՒԵՍԱԳԷՏ - ԲԱԳԻՆ - 73

ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

Կողքի նկար՝

«Անթարքիմուս փինիկեցի թագաւորը»
Գործ՝ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԳՈՒԼԵԱՆԻ

Յ. Պ.

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԸ՝ ՀԱՅՐԵՆԱՀԱՆՈՒԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻ ԻՆՔՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԻՐԱՒՈՒՆՔԻ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ԶԷՆՔ

Համագումար մը:

Մշակութային եւ ազնիւ քաղաքական նկարագրով: 18, 19 եւ 20 Օգոստոսին, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան եւ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան գործակցութեամբ, նախագահութեամբ ՆՍՕՏՏ Արամ Ա կաթողիկոսի, Լիբանանի մէջ տեղի ունեցաւ Համասփիւրքեան Կրթական Գ Համագումարը:

Օրակարգ. ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԱՅՍՕՐ՝ ՄԱՐՏԱՀՐԱԷՐՆԵՐ ԵՒ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ:

Երբեք բաւարար չափով չենք ըսեր, որ ազգի մեծամասնութեան համար ընդհանրապէս հայերէնի հարցը, այս պարագային մասնաւորաբար Արեւմտահայերէնը, մտահոգութիւն չէ:

Հայերէնախօսութիւնը տեղի կու տայ, կը նուազի, հայագրութիւնը՝ շեշտուած կերպով աւելի կը նահանջէ: Հետեւանքը պարզ է, եթէ չվարագործենք մեր աչքերը, հայրենասիրական եւ զգացական իմաստ չունեցող փաստարկներով:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան նախաձեռնութեան ընդառաջած էին կրթական մշակներ, գրողներ, մտաւորականներ: Զիրար լսելու: Կացութիւնը քննելու: Եւ, ինչ որ կարեւորագոյնն էր, գտնելու այն միջոցները, որոնք թումբ պիտի կանգնէին, որպէսզի Արեւմտահայերէնը չդառնայ մեռեալ լեզու: Նախատեսութիւն մը, որ մեր յոռետեսութենէն չի բխիր: Այս մասին գրած են ԻԻՆԵՍՔՕ-ն, Եւրոմիութեան կողմէ կատարուած ուսումնասիրութիւնները:

Լիբանանէն, Սուրիայէն, Եւրոմիութենէն, Ծոցի երկիրներէն, Հիւսիսային Ամերիկայի հայկական գաղութներէն եւ Պոլիսէն եկած էին ուսուցիչներ, մտաւորականներ, գրողներ, մամուլի աշխատատէրներ, հրատարակիչներ, համակարգչային մասնագէտներ, շուրջ վաթսուն անձեր: Ներկայ էր Հայաստանի Հանրապետութեան Գրողներու Միութեան նախագահը: Լսուեցան զեկուցումներ, եղան տեսակէտներու փոխանակումներ՝ ուսուցման, մանկավարժութեան, դասագիրքերու, լեզուի գտման, գրականութեան, հանրային կրթութեան, մամուլի դերի եւ այլ հարցերու մասին:

Հիմնական առաջադրանքը հայերէնի պաշտպանութիւնն էր, որպէսզի ազգային հաւաքականութիւնները տեսնեն հարազատ ինքնութեամբ, մշակոյթ եւ գրականութիւն ժառանգութիւն:

Զեկուցումները եւ որոշումները պիտի հրատարակուին:

Այս ընդհանուր հաստատումներէն անդին, Համագումարի մասնակիցները, կը գիտակցէին, որ կացութիւնը հարկ էր դիմագրաւել իրապաշտութեամբ, ժամանակի արդիականութեամբ, մեր կացութեան մէջ գտնուող ուրիշ ժողովուրդներու դրական քայլերուն օրինակով: Օրինակելի էր Հայոց Հայրապետին գործօն մասնակցութիւնը, որպէս Առաջնորդողի:

Համագումարին մասնակիցները հաստատական էին կացութիւնը դիմագրաւելու իրապաշտութեամբ եւ ժամանակի ընծայած արդիական միջոցներով: Հայոց Հայրապետին գործօն մասնակցութիւնը քննարկումներուն, ազգի ապագան տեսնելու եւ իրապէս ղեկավարելու դրսեւորուող տազնապով, լաւատեսութիւն կը ներշնչէր: Եթէ որոշում կայացնելու եւ գործադրելու ուժ եւ միջոցներ ունեցող ղեկավարութիւնները եւս ներկայ ըլլային, առանց դասական տարբերութիւններու եւ մրցակցութիւններու, կարելի կ'ըլլար հայեցի դաստիարակութեան որակի զարգացման թափ եւ որակ տալու յոյսերը բազմապատկել, հայերէնի եւ Սփիւռքի ազգային դիմագիծի ու խորքի պաշտպանութիւնը կ'ունենային ընդհանրական եւ ուժեղ նկարագիր, չէին սահմանափակուեր ընտրանիի մը կամ փոքրամասնութեան մը նեղցած շրջանակին մէջ:

Երբ հրատարակուին զեկուցումները, ամփոփուին արտայայտութիւնները, անոնք պէտք է որ հասնին իւրաքանչիւր հայու, զանգուածային լրատուամիջոցներով: Անտեղեակ անձն է որ չի տազնապիր:

Դրական է այն, որ կեանքի պիտի կոչուի Համադրող Մարմին մը, եւ կը սիրենք հաւատալ, որ ազգը անոր պիտի տայ միջոցները կատարելու ուսումնասիրութիւններ, նախաձեռնելու, որպէսզի իւրաքանչիւր հայաձեռնող հայ մանուկ սորվի հայերէնը, լաւագոյն պայմաններու մէջ: Դասագիրքեր, մանկավարժութիւն, դպրոցներ:

Համագումարի երեք օրերէն ետք պէտք է որ սկսի իրաւ աշխատանքը, բոլորի մասնակցութեամբ, զօրակոչի պատասխանելու հաստատականութեամբ: Այդ ընելու համար հաւատքի քարոզիչի պէս պէտք է երթալ դէպի ժողովուրդը, բազմապատկելով ուղղակի հանդիպումները:

Պիտի ընե՞նք այնպէս, որ այս Համագումարը չըլլայ ի միջի ալոց ձեռնարկ մը, որ կը մոռցուի լրատուութեամբ մը: Ներկայացող խնդիրը սահմաններու պաշտպանութեան եւ բարեսիրութեան ընթացիկ մակարդակէն վեր է: Այսօրուան եւ վաղուան գոյապայքարին առանցքն է:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի նախաձեռնութիւնը օրինակելի է, հեռանկարային եւ ազգաշէն: Այս բառերը չեն միտիր հաճոյակատարութեան:

Արեւմտահայերէնի պաշտպանութիւնը, զարգացումը, ընդհանրացումը եւ վերադարձը հայ մանուկներու եւ չափահասներու շրթներուն, էական օղակն է մեր գոյատեւման պայքարին եւ իրաւունքի վերականգնումին:

Յաճախ պէտք է յիշել ՇԻՆ ՖԷՅՆԻ իրլանտացի ազատամարտիկները:

Անոնք կ'ըսէին թէ անգլիական բանակը դուրս պիտի դնէին իրենց հայրենիքէն՝ ԿԱԷԼԻՔՈՎ, իրենց լեզուով: Այսինքն՝ լեզուն գէնք է: Արեւմտահայերէնը պահած ժողովուրդն է, որ տէր պիտի կանգնի բռնագրաւուած երկրին եւ պահէ վերադարձի փիլիսոփայութիւնը:

Նոյնը պիտի յանդգնե՞նք ըսել ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ համար, որպէսզի վերջ գտնէ մեր ազգի հայրենահանումը:

Ջրսել որ ուշացած ենք: Վաղը աւելի ուշ կ'ըլլայ:

Պրքֆայա
20 Օգոստոս, 2011

ԽՈՍՐՈՎ ԱՍՈՑԵԱՆ

Հատուած Խոսրով Ասոյեանի «Կանչը» բանաստեղծական հատորէն, որ մամուլի տակ է:

Ռաֆօ՝
Մերուժն եմ
արթնցիր,

կը ծախեն
Տունը,
կը լռեցնեն
երգերը,

«Սասուն գաւառ,
Միմու լանջին»ը
կը վերածեն
հառաչանքի,
սգամատեան
յուշերու հին,

կը ձմռթկեն
էջերը՝

դժուարութեան
արժանի
թշուառական,

կը տանջեն
տողերը
դժոխալուր
անհնազանդ,

«Թիփի բորան
մութ գիշերին»
պտըտող ֆետային,

կ'անարգեն
իր խսկ տան մէջ՝
հողին վրայ,

«Լուսին չկար
մութ գիշեր...»ի
մոսիները
լքուած՝
անտէր,

սուլթանական
հրովարտակով,
մահիկով եղծ
զարդարելով.

Սերոբները կ'ապրին
անարգանքը
մոսիներուն,

կը կլլեն թոյնը
նոյն,

քրքիջով նոր
համեմուած,

Անակներու
ձեռքով հիւսուած
դաշույն մը
կոյր,

«Դաւօ»ներու
ապ ու պապերն
ան

առարկելի...

Անդրանիկին
կարիք չկայ,

արձանը լոկ
բարէ
անխօս
ուրիշ ոչինչ,

«Մօտ է գարունը
շուտով կը բացուի...»

վաղը՝
ընկերները կրնան
ամոքելով ցաւերը հին
վերադարձը

փառատօնել...

Սուէ Մայրիկին ածիւնները
անշուշա կրնանք բերել,

բայց
ոչ ոգին,

հազարամեայ
ան
ժամանակ
երազ է հին
ծերացած,

Անահիտներու
ժառանգաւոր
անառարկելի,

հարիւրամեայ
յուշերով
ցաւերով
պսակուած,

«Վերքերով լի...»
թափառական...

Ռուբէնները
ցաւամատեան
հայրենատենչ
հայատենչ
հողատենչ
տարաբախտ,

կամայ
ակամայ մոռցուած,

թափառական
յոզնած,

տան երազով
կարօտով օձախի
կը բեկանուին
կը մնան
յուշամատեան
անօթեւան...

Արամներու

օրերը
դարակերտ,

կը խաթարուին
կը ծալուին
կը յանձնուին
լռութեան
պատին,

կը մերժուի գաղափարը
երազն անոնց
հայրենակէզ
հողակէզ
կը պղծուի,

շիրիմները կը մնան
թաւտներու մէջ
լքուած.

լերան լանջին
դարակուտակ
քարակուտակ
աղաղակ
լռեցուած...

Արեգը կը բարձրանայ
երազը հին կը վերածնի,
«Հայ գիւղացին դարուց ի վեր...»ը
կը բազմապատկէ
սրտերուն զարկերը,

Հայ տիկինը կը խանգարէ
մաֆիոզներուն հաշիւները,

Հայ ծերուկը
կը մտահոգէ ղեկերը,

պէտք է լռեցնել Զայնը
խափանել Կանչը...

Լոս Անձելըս,
ԱՄՆ

ՀՐԱՆՏ ԱԼԵՔՍԱՆԵԱՆ

ՔԱՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Քարը:

Քարի երազը:

Քարի երազը երկնուղէշ:

Քարի երազը երկնուղէշ, բազկատարած, աննինջ:

Քարի հազը:

Քարի հազը կապոյտ:

Քարի հազը կապոյտ՝ անկոր, անդնդահունչ:

Քարի հետցը:

Քարի հետցը աննկարագիր:

Քարի հետցը աննկարագիր ու գաղտնապատիր:

Քարի բղաւցը:

Քարի բղաւցը այնաշխարհիկ:

Քարի բղաւցը տարաշխարհիկ ու քնքշաբերան:

Քարի հրձուանքը:

Քարի խենթութիւնը անպարագիծ:

Քարի կասկածանքը:

Քարի հմայութիւնը ովասիսագիր:

Քարը եւ ձեռքը:

Քարը եւ ձեռքի ձարտարութիւնը:

Քարը եւ ձեռքի աւերիչ գամման:

Քարը եւ սիրտը:

Քարը եւ սրտի ծրարուած ողբը:

Քարը առաւօտեան:

Քարը խաւարի սաւանների մէջ:

Քարացած կանչեր:

Քարացած- քարբիժ մայրցամաքներ ու երկրաուղեծիր:

Քարացած թովչանք ծաղկադաշտերի:

Քարի աչքերը:

Քարի դիմանկարը:

Քարի տեսադաշտը աւագամայրուտում:

Քարի հայեացքը մեզապոլիսի գովազդների տակ:

Քարի որովայնը քարայրակերպար:

Քարի թռիչքը վիշապագորգով:

Քարի անկումը ունայնութեան ձերմակ քառակուսիներում:

Քարէ ապագայ:

Քարէ դեմոկրատիա:
 Քարէ ըմբոստութիւն:
 Քարէ համաներում:
 Քարաբեռներ երկրի փափաքում:
 Քարահիւթ ծիրան:
 Քարահունչ հեշտանք:
 Քարապատարագ սրտի բագիներում:
 Քարաշարական լուսնի շուրթերին:
 Քարը քարի եղբայր՝ երկրաշարժերին:
 Քարը քարից անկախ՝ ոստանների զիլ հրապարակներում:
 Քարը քարով արքած՝ վարդով ընկած մեղու:
 Քարութեան հատորներ:
 Քարութեան կոնդակ:
 Քարութեան անգիր օրէնագիրք ու սաղմոս:
 Քարով յղի տարի:
 Քարից քամուած ապրիլ:
 Քարում վնգստացող շուն ու հրեշտակներ:
 Քարը սիրոյ ներքոյ:
 Քարը ծովի հոգում:
 Քարը կրնկի տակ:
 Քարը՝ ածխնի վրայ շռայլուած:
 Քարապաշտ ցեղեր:
 Քարածին երամ:
 Քարարին պատնէշ:
 Քարաքողարկմամբ սսկուած դարատուն:
 Քարկապ-քարմալութիւն հաղորդակցութիւն:
 Քարամոյն արեւ:
 Քարաոխ ոճիր:
 Քարկոծ կայսրութիւն:
 Քարի հորովելը:
 Քարի «Անտունին»:
 Քարի օդաները մեղմ ու խազագիր:
 Քար՝ ոսկորներով:
 Քար՝ ուղեղով ու քաղցի բացիկներով:
 Քարաբորբ եզերք ու երկնականար:
 Քարձայն հանրահաւար:
 Քարսիրտ խորհուրդներ:
 Քարաչք տեսախցիկ:
 Քարագուն հառաչ ողջակէզների ու նահատակաց:
 Քարաջիղ պոռթկում լեռնապարերի:
 Քարը պատմութեան փուչիկներից կախ:

Քարը տաճարի ստուերից լքուած:
 Քարը նահանջի ոլորաններին:
 Քարագերծ վէմեր:
 Քարագէն պալատ:
 Քարաջերմ որթ ու հիւլէակայան:
 Քարիւղ: Քարդրամ: Քարաբեկութիւն:
 Քարապատումից թռած սասնածուռ:
 Քարի ալ կոկոն:
 Քարի աղերսանք ու ապաշխարանք:
 Քարակոփ մարմին:
 Քարակուռ մրմունջ խտասալիկներին:
 Քարարկ թունելներ փակ ու անլապտեր:
 Քարեղէն հայրէն:
 Քարատուն զարմեր բիր, տարասփիւռ:
 Քարահոս թափօր:
 Քարահունջ վայելք խաղատներում:
 Դեղին մենաքար:
 Կարմիր խանդաքար:
 Կանաչ խոյաքար:
 Քարադաւանանք:
 Քարապարսաւանք:
 Քարախարդաւանք:
 Քարերգիչների դամբարանադաշտ:
 Քարատեսցների բացայայտ օթեակ:
 Քարկտրիճների վերերան ակումբ:
 Քարագագում վերելքներին ու անկումների մէջ:
 Քարասրբացում անբեկանելի խաւարներից ներս:
 Մտածողի մօտ՝ գիտուն կշռաքար:
 Արկածախնդրին՝ կայծքար, խաղաքար:
 Խաղաղարարով՝ ձիգ սահմանաքար:
 Քարահայ գաղութ եւ լուսաւորիչ:
 Քարարդիական մատեան, կնիք, ձառընտիր:
 Քարակայք պահոց հեռզգայական:
 Քարալեզ ամբոխ:
 Քարադրօշ երթ:
 Քարավէժ պատգամ:
 Քարանենգ ժպիտ բեմահարթակին:
 Քարադարձութիւն:
 Քարահեղութիւն:
 Քարապետութիւն:

ՈՒՂԵՆՇԱՆՆԵՐ

Դէպի գիշերուայ աստղոտ ստինքները -
 համրաթիւ, որպէս հետախոյզ հրեշտակ,-
 ուր ամփոփուած են վերածնութեան զաղտնաթուերը
 եւ թարմ, նորածին արեգակների մառաններն են ցրուած՝
 համբառնածների գալակտիկաներին յար զուգահեռ...
 Դէպի հոգեզարմ երկրի երակները՝
 Ապագայից ուսեալ երկրագէտ որպէս,
 տեսնել, թէ նիւթը ինչպէս է տենչում
 ստանալ հոգի ու ձակատագիր, եւ վարանքի մէջ
 ոնց են կարկամում՝ մնալով դարձեալ ուրան, ոսկի կամ
 կառափնարանի պարան նրբահիւս...
 Դէպի պճեղ մը երջանկութեան լուսնեակ -
 անօդաչու, լրտես սաւառնակի լոմամբ,
 եւ վերադառնալ եռա-քառաչափ պատկերներով, ուր
 խաղաղ ցոլում են սիրեցեալների կիսադէմերը,
 երբ շրջում էին առ Ազատութիւն...

Դէպի երագի բունկերները խոր -
 վարդի արմատի կամ ատելութեան ռմբահարումից
 պատսպարուողի հեռատեսութեամբ...

... ՓՈՂԵԶԻԱ...

Ռընէ տը Ծարին

Սրբացուած գոյերը ջնջում, տիրաբար վերյառնում են ապա
 այլասերման խաղ ու շիժուկներով: Ոչինչ
 այնպէս չէ գունեղ դէմքդ այլանդակում,
 որքան վարակը դրամահոսքերից:-
 Սքանչելի, անեղծ, տիտան պոեզիա, քեզ
 նսեմացնում են մինչեւ տարփանք կամ մինչեւ փողեզիա:
 Քո միջի ոսկին արտահանում են հրոսակները
 Հոգեւոր երկրի, եւ քո դատարկուած ընդերքն են
 լիզում վտիտ, քաղցաւար պոետիկները,
 որ չունեն քուէ, քաղաքացիութիւն
 Խօսքի ինքնիշխան ոչ մի նահանգում:-
 Դու փողեզիայի քարայրից կ'ելնես՝
 որպէս էպոսներ երկնող Բանագիւս...

Ստեփանակերտ, Արցախ

Ա Ն Է Ծ Ք Ը

Բռնաբարձման չիրագործումը Համոյին բարկութիւնը հասցուց գազանային չափերու:
 «Մայրդ ... պաճընը ... շարմու ...» եռալեզու յիշոցներու անվերջանալի շարան մը անասե-
 լի ոռնոցներով դուրս թռաւ բերնէն: Պէտք էր բղկտէր էգը, այդ քածը, որ յանգզներ էր
 պոռալ երեսին՝ «Չեմ սիրեր քեզ, չեմ, չեմ սիրեր, հասկցի՛ր», ու նոյն վայրկեանին իսկ
 յաջողած էր փախչիլ իր հուժկու բազուկներէն...

Կայծակի արագութեամբ նետուեցաւ առջեւ եւ տեղաւորուեցաւ ընկերոջմէ մը փոխ
 առած սպիտակ Վէնին վարորդական նստարանին եւ ջղային շարժումով մը աշխատցուց
 մեքենան, ապա արագ-արագ անոր վիզը դարձուց դէպի Սարոյի փախուստի ուղղու-
 թեամբ: Նաւթահոտ սպիտակ գոլորշի մը բարձրացաւ աղբակոյտի վերածուած ամառի
 վայրին մէջ: Խաւարապատ դիշերին մէջ խելագար մեքենայ մը դուրս կու գար լայնատա-
 րած աղբանոցէն, որ Լիբանանի պատերազմի օրերուն էր ստեղծուել: Հեռու-հեռաւոր
 չրջաններէ բերուած աղբերն ալ հոն կը հաւաքուէին, ապա, լաւագոյն պարագային,
 կ'այրուէին, լքուած ու անտէր Պուրճ Համուտի երկնակամարին անփութօրէն աւելցնե-
 լով ծուխի ու մուրի նոր թաղանթ մը եւս: Բազմահազար աղբի տոպրակներ մանր ռում-
 բերու պէս կը պայթէին սուրալու փորձ կատարող մեքենայի անիւներուն տակ, որոնք աջ
 ու ահեակ թեքումներով հազիւ կրնային պահել իրենց հաւասարակշռութիւնը, մինչ իրա-
 րու ետեւէ աղմուկով կը ճգմուէին մնացուկներու դէգեր՝ սարսափելի զարշահոտութիւն
 մը տարածելով մթնոլորտին մէջ...

*
* *

Ամառնային խոնավ Կիրակին կ'իրիկնանար, անցնող բոլոր Կիրակիներու անհամոռ-
թեամբ: Ռոմբերու գոռոցը թէեւ շատ հեռուներէն կու գար, գրեթէ անզգալի ու անվը-
տանգ, բայց երկրին անդամալոյծ վիճակն ու համատարած անգործութիւնը ձանձրոյթի
յօրանջներով կը լեցնէին յատկապէս համեստ շրջանները, որոնց շարքին՝ հայահոտ Պուրճ
Համուտը, ուր դաստիարակչական ժամանցի, անմեղ հաճոյքներու ոչ մէկ վայր կար
յատկապէս երիտասարդ խաւին համար...

Շրջանի երիտասարդները, ընդհանուր առմամբ, երկու տեսակ էին. անոնցմէ հաւա-
տաւորները խճողած էին ակումբները, պահակութեան ու զինուորական տիսիփլինի են-
թակայ, գաղափարապաշտ ու անձնուրաց, տուն-տեղ մուցած, սէր ու ընտանիք իրենց
ետին թողած, պատերազմական թոհուրոհի առաջին գիծին վրայ իրենց անձը զոհելու
պատրաստ, յանուն շրջանի բնակչութեան ապահովութեան:

Երկրորդ խումբը ակումբ կը յաճախէր հրամայական պահերու եւ ստիպողութեան
տակ միայն: Ան իր ձանձրոյթը առաւելաբար կը փարատէր անհրապոյր օրերու վերջա-
լոյսն ու Շաբաթ եւ Կիրակի օրերը անցընելով շրջանի համեմատաբար ապահով փողոց-
ներու անկիւնները, երկարաձգուող պատերազմին հետ ժամանակ առ ժամանակ փոխե-
լով տարիք, խումբ ու իրավիճակ, միշտ նորեր ներգրավելու պատրաստ, որոնք կու գա-
յին նորաբոյս պեխերով, սկսնակ ծխողներու վայել գերիրապաշտ յագեցուածութեամբ,
երբ կարմիր «Մարլպորո»յի գլանիկներուն ծուխը աննկարագրելի կորովով մը անոնք
կ'իջեցնէին մինչեւ իրենց թոքերը, ապա քուլայ-քուլայ կը հանէին դուրս, երջանկութեան
այնպիսի զգացողութեամբ մը, որ յատուկ է փողոցային լակոտներու, որոնք ծուխերու
մէջ թաղուած, Կիրակի առ Կիրակի նաեւ իրենց ըմպած ալիքալի շիշերու թիւը կ'աւելցնէ-
ին՝ իբրեւ գերագոյն նշան իրենց տղամարդկային յատկանիշներուն, իրենց աչքերը յա-
ռած տուններու բակերուն եւ շէնքերու պատշգամբներուն...

Անկիւններու թեմա՞ն: Նախ եւ առաջ արդարացի, երկնառաք դժգոհութիւն պատե-
րազմի դէմ, իրենց ծաղիկ կեանքերը մահացու առօրեայի մը մէջ բանտող ոճրագործ մեծ
պետութիւններու դէմ, ապա նոր ինքնաշարժ մը դնելու երազներ, յետոյ յանկարծ խումբ-
բէն մէկն ու մէկը քաջջուքի զոհ դարձնելու փորձեր, անսանձ խնդուքներ, քանի մը
վայրկեան ետք լուրջ նախաձեռնութեանց մասին մտածումներ՝ Ամերիկա-Աւստրալիա
անվերադարձ մեկնելու, հոն նոր կեանք հաստատելու գունաւոր գաղափարներ, ապա
բռնկեց՝ պարապին դէմ, կեանքի անհեթեթութեան դէմ, սակայն սիրելի եւ սիրուելի
անասելի փափաք, երիտասարդական հրայրք ու անսանձ կիրք, զորս այդ տղաքը կը ծա-
մէին իրենց բերնին մէջ տարօրինակ արտայայտութիւններով՝ կոշտ ու կոպիտ, փողոցա-
յին լակոտներու թրքերէն-արաբերէն բառերու ճնշումին տակ ինքնասպանութեան
դիմելու պատրաստ խեղճ ու թշուառ հայերէնով մը, որ կու գար կը վարնուէր հայկա-

կան թաղերու ցածրիկ պատշգամբներու մէջ քով-քովի շարուած, թէ, քիչ ետք, կիրակնօր-
եայ հագուստներով ճեմելու ելլող դեռատի աղջիկներու շիկնող հայեացքներուն ու
անոնց հրաւերի հանդոյն շրթխած ժպիտներուն...

- Ակամ կեցիր եզրայրիս օթոն թուցնեմ-բերեմ, Ճոռնի երթանք, եալլա՛ւ...

- Եաւրիկներուն րսէ, այսօր պուզան վրաս է... պէլէ՛շ է, պէլէ՛շ...

- Ամմա դապատայի ես, հա՛ւ...

Յետոյ՝ ճեմողներուն բերանաբաց զրոյցները.

- Հիհիհիհիհիհիհի՛...

- Խենթին մէկն է...

- Նայէ՛ աղջիկ, ի՛նչ անուշիկ է, տեսա՞ր պեխերը, կուրծքին մազերը...

- Ես հոս մնացողը չեմ ... Ամերիկա հարս պիտի երթամ...

- Էհ, գնա՛... դուն ալ գնա՛, Սոնային պէս խաբուիր, յետոյ յետոյքիդ նայելով ետ պա-
պայիդ տունը դարձիր...

- Հիհիհիհիհիհիհի՛...

Կամ՝ պատշգամբները լեցուածներուն ախն ու վախը.

- Այլեւս չեմ դիմանար կոր ... պիտի մեռնիմ եթէ չամուսնանամ հետը...

- Աղջիկ ասիկա «Սետա է, սետա՛... քարա՛ սետա», կ'ըսէր նենձ ... այլեւս թող գայ
ձեռքդ ուզէ ... ի՞նչ կեցեր է...

- Կեցէ՛ք, կեցէ՛ք, կու դան կոր...

- Հայտէ՛, գնա՛ դուն ալ, եալլա՛... նայէ՛, շատ ձիւլէ մի՛ ըներ տղուն, կը բաւէ հալեցնես,
հա՛ւ...

- Հիհիհիհիհիհիհի՛...

Սէկը սիրատու, միւսը բարկացած, մէկ ուրիշը սրտին մէջ բացուած ծաղիկներուն
բոյրով տարուած, երրորդը արդէն սահմանը անցած, բայց անմեղութեան քողին տակ
ինքզինք յաջող կերպով թաքցուցած, չորրորդ մը՝ դաւաճանուած ըլլալուն համար աւե-
լութեամբ ու վիշտով լեցուած, բայց բոլորն ալ դեռատի, տակաւին երեխայական ջերմու-
թեամբ վարարուն այս աղջիկները խնդալով ու ծեծծեքուն քայլերով կ'անցնին թաղերէն,
կիրքերու նոր ալիք մը բարձրացնելով տղոց ամենադիւրագագ վայրերուն մէջ...

- Հիհիհիհիհիհիհի՛...

Քիչ ետք անոնցմէ մէկ-երկուքը արագ-արագ եւ առանձին-առանձին կամացուկ մը
դուրս սլիտի գան հայկական թաղերէն եւ իրենց անծանօթ, բայց արդէն սիրելի փողոցի
մը շէնքի մուտքին սրտատրոփ պիտի միանան իրենց ասպետին, որպէսզի յետոյ միասին
հասնին իրենց գաղտնի անկիւնը, հծծեն սիրոյ կարմիր խօսքեր, ապա շիշ ու կափարիչի
պէս փակին իրարու եւ փրփրին գարեջուրի պէս...

- Հիհիհիհիհիհիհի՛...

*
* *

Թաղի աղջիկներէն միայն Մարոն էր, որ շուկայ չէր ուզած մտնել: Շրջապատի իր ընկերուհիները, դրացիներուն աղջիկները բոլորն ալ թերաւարտներ էին եւ մեծ մասը անոնցմէ Պուրճ Համուտի շուկային մէջ մէկ-երկու տարիէ ի վեր արդէն իբրեւ վաճառող կ'աշխատէր: Մնացեալները տուններու թէ աշխատանոցներու մէջ կարի, հոլլունի դործ կ'ընէին, մեքենայ կամ քերկեախ կը դարձնէին: Մեծցած էին միասին: Գրեթէ նոյն թաղերը, նոյն ապաստանարանները, նոյն պատշգամներն ու փողոցները: Այս խումբէն միայն Մարոն էր, որ տակաւին դպրոց կ'երթար: Ուսումնաստենչ աղջիկ էր: Արդէն աւարտական դասարան: Ուսումը շարունակելու ծրագիրներ ալ ունէր, բայց դրամ չունէր, որովհետեւ հայր չունէր: Պարոն Նշան մահացած էր, երբ աղջիկը ութ տարեկան էր: Կրտսեր զակին՝ Գեւորդի երկրորդ տարեդարձին յաջորդ օրն իսկ, երկաթագործի իր խանութին մէջ, արկածի հետեւանքով: Այնուհետեւ տիկին Անժել լերան մը պէս թիկունք կանգնած էր իր անչափահաս զաւակներուն: Սակայն օրերը պատերազմական էին: Գեւորդի անպայման դպրոց պիտի երթար: Իսկ Մարոն... Մայրը խոստացած էր ամէն գնով համալսարան հասցնել աղջիկը: Տիկին Անժել տունը կար կ'ընէր, Մարոն ալ պարապոյ ժամերուն մօրը կ'օգնէր: Դրացիներով համատեղ կ'ապրէին բակով տուններու մէջ՝ վեր-վար: Մէկուն ունեցածը բոլորինն էր: Հաց կը կիսուէին, դաւալ-դաւալ լոլիկի ջուր, ափ-ափ ոսպ ու բրինձ, հատ-հատ հաւկիթ ու աման-աման մածոն:

*
* *

Աղջիկներուն խումբը տակաւին խնդալով կը յառաջանար, երբ անկիւնէ մը երեւցաւ Համոն ու իրեն յատուկ՝ Մարոյին բիւրերը ծակելու պատրաստ նոյն ուրը նայուածքով երգել սկսաւ արաբերէն ժողովրդային երգի մը ծանօթ յանկերգը. «Մաալէշ, Ալլահ եհ-սամիք, միշ հէք պիքուսն ըլ ուաֆա...» (Վնաս չունի, թող ներէ քեզ Աստուած, հաւատարմութիւնը այսպէս չ'ըլլար)...

Ձանազան վայրերու մէջ Աարոն լսած էր այս յանկերգը Համոյին բերնէն ու անգիր ըրած զայն: Տղան միշտ իրեն նայելով այս բառերը կը հնչեցնէր՝ դրացիներուն տունը, բակը, թէ ապաստանարանն ու փողոցներու անկիւնները: Եթէ մարդոցմով շրջապատւած ըլլային, Համոն քիթին տակէն կը մըմնջէր երգը, ճիգ ընելով կորզել իրմէ քանի մը տարի փոքր Մարոյին ուշադրութիւնը, միաժամանակ խորհրդաւոր ժպիտ մը լայնցնելով դէմքին, ապա աղջիկը դրաւելու միտումով քիչ ետք անոր կու տար միեւնոյն հարցումը. «Կը սիրե՞ս այս երգը, Մարո»: Աղջիկը թէեւ գլխով նշան կ'ընէր, հիմնականին մէջ քաղա-

քաղաքութեան դռնէն, բայց կը զգար որ տղան այսպէս կը դարպասէր, յատուկ ուշադրութեան կ'արժանացնէր զինք, սակայն ինք իր հոգիին խորը ոչինչ կը զգար Համոյին հանդէպ: Իր ասպետը չէր ան: Նոյնիսկ անհանգստութիւն մը կ'ապրէր ներքուստ, կը նեղանար այդ արաբերէն երգէն, Համոյին ուղղակի եւ կտրուկ արարքներէն, երբ, օրինակ, տղան երբեմն ամբողջ հասակով կը ցցուէր իր առջեւ՝ պատսպարանը, ճամբան, թէ տան մուտքի բակերէն մէկուն մէջ ու հաճոյախօսութիւն կը փորձէր ընել, տպա խիստ թոնով մը աղջկան բիւրերը ծակելով՝ ակռաներուն մէջէն կը շշնջար համոզումով. «Դուն իմս, իմս պիտի ըլլաս, Մարո»: Հոսկ՝ աղջկան շփոթանքէն, անմիջապէս փախուստի դիմող անոր քայլերէն երջանիկ, ինքնագոհ կը սկսէր սուլել արաբերէն երգին ծանօթ յանկերգը...

*
* *

Համո վերի թաղերէն մէկուն բնակիչներէն էր, արդէն կազմաւորուած երիտասարդ, բարձր հասակով, սեւ ու թաւ պեխերով եւ քիչ թէ շատ համակրելի դիմագծերով. ան վերջին շաբաթներուն իրենց դետնայարկ տան պատերը փլցուց եւ զայն վերածեց հագուստի վաճառատան: Դրամ չահիլ սկսաւ: Ընկերներ ունէր, մեծ աղաք էին, որոնք կա'մ արհեստանոցներու տէրեր էին եւ կամ վաճառականութեամբ կը զբաղէին. անոնց համար «աղջիկ խաղցները» սովորական հաճոյք էր, ունէին անձնական ինքնաշարժներ, Պուրճ Համուտի մէջ կը վայելէին ամէն տեսակի ազատութիւն, շրջանի գեղեցիկ կիները, ամուսնացած հարսերն ու դեռատի աղջիկները իրենց համար քաղցր որսեր էին:

Պատսպարաններէն դուրս ելած-չեւած՝

- Կարոն փախցուցեր է Յոսմիկը ... խաթիֆէ տարեր է ... մաման-պապան խենթացեր են ... ակումբէն դուրս չեն գար կոր ... աղջիկնին ետ կ'ուզեն կոր...

- Մանոն Աիվային մեղքին մտեր է ... աղջիկը յղի է անկէ ... դալ ամիս պիտի ամուսնանան եղեր ... Տէրտէրը անանկ հրամայեր է...

- Մանուշակը եւ Ալիսը Պետրոսին սիրահարուեր են ... կռիւ կ'ընեն կոր մարդուն համար ... կնիկը չլսէ՛ ... վաղն իսկ օդանաւ կը նստի եւ վազելով ետ կու դայ Ամերիկայէն...

- Կիրակոսը ակումբ տարին ... բանտարկեցին ... Աղաւնիին պզտիկ տղուն հետ ամօթ բաներ կ'ընէ կոր եղեր ապրիին մէջ...

Օրական դրութեամբ այսպէս թարմ ու անվերջանալի, շարունակական դրուագներով հարուստ պատմութիւններ, որոնք շրջանը տեսակ-տեսակ իրարանցումով կը լեցնէին: Պուշրաուք, կռիւ, իրարու վրայ յարձակումներ, բայց նաեւ՝ կարճ ու կտրուկ, մեղքեր պարտկելու նպատակով հարսանիքներ, ապա՝ հարսանիքէն եօթ-ութ ամիս ետք ողջ-առողջ ծնունդներ ու նոր ընտանիքներու կազմութիւն, թէկուզ չքաւոր ու անբաւարար, բայց ինչ փոյթ. «Պատերազմը վերջանալիք չունի»...

մը: Եղբայրն ալ հետն էր. ի՞նչ ունէր վախճալիք որ: Արդէն խիղճն ալ հանգիստ էր. առանց ըսի-ըսաւի, առանց երրորդի մը միջամտութեան հասկցուցեր էր Համոյին պէտք եղածը եւ հարցը նկատած՝ փակուած: Վերջապէս, Համոն միշտ իրենց բակերն էր, դրացիներուն տան բարեկամն էր, իրեն ի՞նչ վնաս կրնար հասցնել...

Բայց Համոն ուզած էր վնաս հասցնել: Հազիւ թաղը դարձած, մայր պողոտայի մոտփին ան հարկւր ոսկի մը երկարած էր Գեւորիկին ու հրահանդած.

- Գեւորիկ, ա՛ռ աս դրամը, գնա՝ Սաղոյին խանութը ֆլիփփըր խաղցիր ... ես Մարոյին հետ խօսելիք ունիմ...

Աղջիկը անակնկալի եկած, թէեւ փորձած էր հակաճառել, Վէնին մէջ պահել եղբայրը, բայց Համոյի զօրաւոր բազուկները գրեթէ վար նետած էին տղեկը ինքնաշարժէն եւ սուրացած՝ անորոշ ուղղութեամբ...

*
* *

Աղբերու հսկայ դէզեր յայտնուեցան յանկարծ: Մարոն քիթը բռնած՝ տերեւի մը պէս դողալով ինկաւ դէզի մը վրայ: «Հոս առնէտները կը խածնեն զիս ... Հիմա կը մեռնիմ», անցաւ միտքէն, բայց իրեն մօտեցող դժոխային սպիտակ Վէնին զօրաւոր լոյսերէն կարենալ պահուելու գաղափարը ուժ տուաւ սրտին: Շունչը բռնած սպասեց, որ գազազած Վէնը անցնի-երթայ իր թաքստոցին քովէն: Մոլոր օգնեց, որ կատաղած Համոն չնկատէր զինք: Ինքնաշարժը ծանր հռիւծներով կոխկռտեց դարչահոտ դէզերը, ապա քիչ մըն ալ յառաջանալով մտաւ մայրուղի...

Մարոն մօտաւորապէս հասկցաւ թէ ո՛ր կը գտնուէր, երբ ինքնաշարժին մեծ լոյսերը ինկան ճամբուն երկու կողմերը: Խորունկ տխրութեան մը անձնատուր, աղջիկը կլլեց արցունքները, մէկ ձեռքով բարձրացուց վիզին ինկած գանգուրները, միւս ձեռքի ափով սրբեց երեսին ու ծոծրակին քրտինքը, ապա կարգի բերաւ հագուստը, փորձեց շտկել անոր պատուած փէշը եւ լլկիչ ուղիւսականէ մը ազատելու յոյսին կառչած՝ ամբողջ ուժով վազեց դէպի մայրուղի, մերթ փոփոցներու երկու կողմերուն կանգնած ինքնաշարժներու հտին պահուելով, մերթ ալ անոնց պատուհաններէն ճամբան դիտելով: Մտածեց, որ պէտք էր անցնէր ճամբան, պէտք էր Վէնին հակառակ ուղղութեամբ վազէր, որ պէսզի եթէ Համոն պատահի որ նշմարէր զինք, բաւարար ժամանակ չունենար հասնելու իրեն...

Թշնամի բերդին վրայ նոր գրոհի մը պատրաստուող մարզիկի մը պէս աղջիկը անշարժացաւ քանի մը վայրկեան, խոր շունչ մը քաշեց, փորձեց գիտնալ ժամը, հասկնալ, թէ քանի՞ ժամ անցած էր տունէն հեռանալէն, որքա՞ն եղած էր այս տառապանքին տեւողութիւնը, բայց չկրցաւ յստակ ու մեկին պատասխան մը գտնել իր հարցումին:

Ինքնաշարժներուն հակառակ ուղղութեամբ, ճամբուն մայթէն ընթանալու միաքը թէեւ ահագին առիթ տուաւ Մարոյին յառաջանալու, բայց աղջկան չա՛ր բախտէն, ճարտարապետական ոչ մէկ տրամաբանութեան հետեւող մայր պողոտան այնքան նեղցաւ յանկարծ, որ Մարո ինքզինք յանկարծօրէն գէժ յանդիման գտաւ չարաշուք Վէնին, որ բաց երկնքի տակ կարծես իր վրայ կը սուրար: Աղջիկը պաշտպանական իր բնագդին ապաւինած անմիջապէս դարձաւ աջ եւ ինքզինք նետեց Տորայի շրջանի թաղերէն մէկուն մէջ, որ փակ էր ինքնաշարժներու դիմաց: Խորունկ շունչ մը եւս առաւ ու անարգել չարունակեց վազել հանդիպակաց փողոցն ի վեր, ամբողջ զօրութեամբը մոտք-եկք ընելով քովընտի բացուած մանրիկ-մանրիկ թաղերու մէջ, ապա ինքզինք նետեց չէնքի մը պլպլացող մոտքէն ներս եւ մէկ ոստովով անոր երեք-չորս աստիճաններէն սլացաւ վեր...

Անծանօթ չէնքին ծանր հոտը անշարժացուց զինք մոլորին մէջ. աղջիկը կծկուեցաւ ինքն իր վրայ եւ ականջ տուաւ ճամբուն: Ոչ մէկ ինքնաշարժ, ոչ մէկ ոտնաձայն, ոչ մէկ իրարանցում: Հասկցաւ, որ Համոն չէր կրնար հասնիլ իրեն այլեւս, վստահ էր, որ ան կորսնցուցած էր իր հետքը: Այս միտքը ապահովութեան զգացումով մը շոյեց հոգին, ապա ան քանի մը վայրկեան եւս ականջ տալով խաւարին ու լուութեան, շունչը բռնած սկսաւ ոտքի մատներուն վրայ հատիկ-հատիկ կոխելով իջնել ցած...

- Շու ֆի ... շու ֆի ... լա շու քնթի աամթքթի ... մին ինթի ... ուլյն պլյթիք ... մին քէն ուարաթի ... շու աամլ ֆիթի... (Ի՞նչ կայ ... ի՞նչ կայ ... ինչո՞ւ կը վազէիր ... ո՞վ ես դուն ... ո՞ր է տունդ ... ո՞վ կար ետեւդ ... ի՞նչ ըրեր է քեզի)...

Նոյն պահուն, չէնք վազած էր տեղացի գինեալ երիտասարդ մը եւ Մարոն պատին վակցուցած՝ խստօրէն կը հարցաքննէր...

*
* *

Լիկուած հոգեվիճակն ու ֆիզիքական գեր-յոգնութիւնը Մարոյին լո՛ւռ արտասուելուն պատճառ դարձան: Յորդառատ արցունքներ զլորիւր սկսան խեղճացած, արդէն մեռնիլ ուզող Մարոյի տխուր աչքերէն: Յոյս չունէր, որ այլեւս կ'ազատէր: Անձրեւէն փախած՝ կարկուտի բռնուած էր: Ի՞նչ ըսէր: Հսկայ գնդացի մը օդին մէջ ճօճող եւ անդադար հաբցումներ տեղացնող սա արար մարդուն ո՞ր մէկը պատմէր: Ամբողջ իրականութիւնը ըսէր: Ինչպէ՞ս ըսէր: Արդեօք պէ՞տք է ըսէր...

«Կեանքի մէջ, աղջիկս, աւելի կը յաջողի այն մարդը, որ իր մեղմ բնաւորութեամբ գիտէ մարել կրակ եւ ոչ թէ այն, որ աննշան կրակ մը իր բարկութեամբ կը վերածէ խանձող խարոյկի», վրայ հասաւ միայն տարի մը առաջ մահացած մեծ մօր սա խրատականը եւ նոյն վայրկեանին իսկ անդիմադրելի կարօտ մը եկաւ խեղդեց կոկորդը: Կարօտցաւ մայրը, Գեւորիկը, դպրոցը, ընկերուհիները, դրացիները... Կարօտցաւ մա՛նաւանդ իր սենեակն ու դիրքերը...

«Ամէն գնով պէտք է ազատիմ ասկէ եւ հասնիմ տուն», վճռեց Մարօ մտքին մէջ, մա- նաւանդ երբ զգաց տղուն ձեռքը դէմքին վրայ: Զինեալին ազատ ափը սկսաւ սրբել աղջը- կան արցունքները, յետոյ անոր մաւնները շոյեցին աղջկան անարիւն դէմքը, ապա կրքոտ շնչառութեամբ մը ճմլեցին ահէն խամրած աղջկան լեցուն շուրթերը, մինչ անոր մարմի- նը աւելի ու աւելի կը մօտենար Մարոյի հագուստին, որուն տակ մահանալու չափ կը դո- ղար աղջիկը ու միաժամանակ կը զգար, որ կարծրութիւն մը աւելի եւ աւելի կը սկսէր հալիլ իր կոյս վայրին...

Մտովին թէեւ «Աստուած» սկսած էր կանչել, բայց նաեւ պէտք էր տղուն ուշադրու- թիւնը այլ կողմ շեղէր: Ինքզինք հաւաքելու շարժում մը ըրաւ, ապա մեղմօրէն բացատրեց, որ ինք հայ էր, նշանուած էր, նշանածին հետ ըսի-ըսաւ ունեցած էր ինքնաշարժին մէջ եւ մերժած էր, որ տղան իրեն տուն հասցնէ: Անհամ քաշքշուք մը անցած էր իրենց միջեւ ... ինք կը սիրէր նշանածը եւ պէտք էր տուն հասնէր, քանի որ, վստահ էր, որ իր նշանածը հի- մա իրենց տունն էր եւ ...

Մարօ տակաւին չէր ամբողջացուցած իր խօսքը, երբ ոտնաձայններ լսուեցան դուր- սէն: Աղջիկն ու զինեալը գլուխները դարձուցին դէպի մուտքը: Շէնք մտան մարդ մը եւ կին մը: Զինեալը զգաստացաւ, եկուորներուն հետ դրկուեցաւ եւ հալ-քէֆի խօսքի բռնուեցաւ: Շէնքի բնակիչ արաբուհին զարմացական հայեացքով մը նայեցաւ Մարոյին ու մինչ կը պատրաստուէր զինեալ իր բարեկամին հարցնել անծանօթ աղջկան մասին, Մարօ քաղաքավարօրէն «չնորհակալութիւն» չչնջաց, ապա բարի գիշեր մաղթեց բոլորին ու դուրս թռաւ վիրաւոր երէի մը հանգոյն...

Դուրսը թէեւ կը շարունակէր տիրապետել խաւարը, բայց ծանր բեռէ մը ազատած ըլ- լալու գոհունակութիւնն ու գիշերային զով զեփիւռը զգաստացուցին աղջիկը, որ այլեւս առանց յապաղելու վազեց, վազեց անդադար, մինչեւ հասաւ իրենց տունը եւ ըստ իր սո- վորութեան, թեթեւ հարուածներով թակեց դուռը: Միակ պահ, որ Մարօ ուրախացաւ ելեկտրականութեան բացակայութենէն, ա՛յս էր: Քանզի, դառնօրէն ժպտաց ան, մոմի լոյսի տակ մայրը պիտի չկարենար նշմարել իր աղջկան գլխուն եկած փորձանքները...

Ահուսարսափի մատնուած տիկին Անժել անմիջապէս բացաւ դուռը ու սկսաւ քակել հարցումներուն կծիկը, մինչ աղջիկը մեծ-մեծ քայլերով յառաջացաւ դէպի տան խոհանո- ցը, բացաւ՝ շաքաթներէ ի վեր պահարանի դեր կատարող սառնարանը, վերցուց ջուրի տաք շիշը, բայց չկրցաւ լսել մօր վերջին բառերը, թէ՛ «Գեւոյիկը ըսաւ, որ Համոն»... Անոր՝ այլեւս ուժասպառ, անգօր մարմինը հալած մոմի պէս ինկաւ դետին եւ տարած- ւեցաւ խոհանոցի դետնամածին...

*

* *

Անկողնին մէջ էր, դէմքն ու մազերը խիստ կտրած, դիշերանոցը ծուռիկ-մուռիկ վրան փակած, մարմինը անտանելի ցաւերով պատուած, երբ Մարօ բացաւ աչքերը ու մօր լացակումած դէմքը գտաւ դիմացը, ձեռքին՝ նոյն Կիրակի օրուան համար մօրը կտրած

իր պատառոտած հագուստը: Աղիողորմ կու լար մայրը, ինքնախարագանման շեշտով մը: Մարոյին խիստ ծանօթ՝ անճարի ու անգօրի մայրական նոյն լացը...

Պէտք եղաւ հանգստացնել ծնողը: Բացատրեց, որ մտահոգութիւնք բան չկայ: Պարզա- պէս Համոն ուզած էր, որ միասին ճուռնի, սինեմա երթան: Ինքն ալ ընդունած էր հրաւէ- րը, ապա տղան բացայայտած էր իր զգացումները, սակայն աղջիկը ըսած էր, որ ինք կը փափաքի ուսումը շարունակել, ամուսնանալու միտք չունէր հիմա: Ապա, վերադարձի ճամբուն վրայ, ինքնաշարժին անիւը պայթած էր, ստիպուած եղած էր օգնել Համոյին, երկաթեայ ձող մը պատուած էր հագուստին փէշը, այո՛, տղան շատ լուրջ մնացած էր հե- տը, ո՛չ, բան մը չէր ըրած իրեն, պարզապէս շատ տաք էր օդը, ինքն ալ անօթի էր, այո՛, այո՛, շտապեր էին տուն հասնիլ, բայց անիւը չէին կրցած շինել, ստիպուած՝ տատի-տա- տի քալած էին պայթած անիւին վրայ, որովհետեւ օրը Կիրակի էր, բաց խանութ մ'իսկ չկար, ճամբաները մարդ չկար, խեղճ Համոն հոս-հոն վազեր էր, սակայն ապարդիւն, իսկ երբ Տորա հասեր էին, ճամբան Համոյին մէկ ընկերը տեսեր էին, ընկերը խոստացեր էր կէս ժամէն ինքնաշարժով վերադառնալ իրենց մօա եւ փոխել Վէնին անիւը, բայց ինք չէր ուզած աւելի սպասել, մօրը յաւելեալ մտահոգութիւն չպատճառելու համար եւ ուրեմն Համոյէն խնդրեր էր հասցնել զինք մինչեւ վերի թաղը, յետոյ մինակը վազելով հասեր էր տուն...

- Ուրիշ բան չեղաւ, մա՛մա...

*

* *

Համոյի բռնաբարման փորձն ու անոր հետեւող դէպքերը մինչեւ առտու սարսուացու- ցին աղջիկը իր անկողնին մէջ: Ոչ պահեստաւորուած ջուրով լողանքը, ոչ ալ մօր դեղա- հատերու տուփէն զաղտնօրէն վերցուցած վարդագոյն թմրեցուցիչը քուն բերին անոր աչքերուն: Զարմանալիօրէն, ո՛չ լալու փափաք ունէր, ոչ ալ բարկութիւն կար մէջը, այլ՝ հոգիին մէջ կը թեւածէր անզգայութիւն մը, կարծես լիկուածներու յատուկ ինքնալքումի տարօրինակ զգացում մը, որ մերթ ընդ մերթ կը վերածուէր հոգիին խորունկ ծալքերէն բարձրացող այրող անէծքի:

- Աստուած հոգիդ առնէ, Համօ...

Յաջորդող օրերուն Համոն չերեւաց բալերը: Վերսկսաւ քանի մը օր դադար առած ումբակոծումը: Մարօ խնդրեց մօրմէն հանգիստ ձգել զինք տունը, չքաշքշել՝ ապաստա- նարանները: Մայրը որքան ալ փորձեց հասկնալ իրողութիւնը, չկրցաւ ուրիշ տեսակ պա- տասխան մը փրցնել Մարոյին բերնէն: Մի՛շտ լսեց միեւնոյն նախադասութիւնը.

- Ուրիշ բան չեղաւ, մա՛մա...

Մայրը պատրաստ էր պատժելու մեղաւորը, եթէ Համոն էր իր աղջկան՝ անդարմանելի նկատուող մելամաղձոտութեան պատճառը, սակայն աղջիկը միշտ մնաց նոյնը: Անդրդուելի՝ իր պատասխանին մէջ: Ուրիշ բացատրութիւն չտուաւ մօրը, բայց իր հոգիէն բարձրացող անէծքը ան ամէն օր քիչ մը աւելի վճռականութեամբ կրկնեց, միաժամանակ աներկբայ հաւատքով մը փարելով Աստուծոյ անյեղլի արդարութեան:

- Աստուած հոգիդ առնէ, Համօ...

*
* *

Երկրին մէջ ծայր առած քաղաքացիական կռիւներու նոր ալիք մը բնակիչներուն մոռցնել տուած էր իրենց անձնական ցաւերը, երբ լափլիզող հրթիռներ Լիբանանի բոլոր կողմերէն անմեղ կեանքեր կը հնձէին օրւան որեւէ ժամուն, առանց թիւ ու համարանքի, առանց կրօնի, առանց սեռի ու տարիքի խտրութեան: Պուրճ Համուլաւ եւս զերծ չէր կացուցուեր հետզհետէ ընդարձակուող ռումբերու նոր ալիքէն: Չարիքը չունէր չափ, վայրագութիւնը՝ սահման:

Այդ օրերէն մէկն էր՝ անկանխատեսելի վտանգներով լեցուն յետմիջօրէ մը, երբ անակնկալօրէն հրացանաձգութեան ձայներ լսուեցան շրջանի մօտիկ մէկ վայրէն: Մարոյին սիրտը թունդ ելաւ: Դրացիները վազեցին դուրս, տղամարդիկ նետուեցան փողոց, դուռ-պատուհան ցուցափեղկերու վերածուեցան...

- Ի՞նչ եղաւ, ի՞նչ կրակոց է աս, որո՞ւ զարկին, ո՞վ մեռաւ...

Ժամ մը չանցած լուրը տարածուեցաւ ու հասաւ Մարոյի ականջին: Համոն սպաննուած էր: Աղտոտ գործերու մէջ մտած էր: Վերջերս կեղծ տոլարի եւ ոսկիի մաքսանենդութեամբ կը զբաղէր: Տունը խանութի վերածելը մեծ պլըֆ մըն էր: «Մաքրած» էին զինք՝ դրամ լուալու գործով զբաղող մարդիկ...

- Միքրոպ մը մաքրուեցաւ մէջտեղէն, - ըսին ոմանք ու քանի մը վայրկեան ետք մոռցան ե՛ւ դէպքը, ե՛ւ Համոն:

...Այդ պահուն պատսպարան հասնիլը միակ իրական հրամայականն էր Լիբանանի տարածքին տակաւին չնչող բոլոր տեսակի մահկանացուներուն համար...

18 Ապրիլ-18 Յուլիս, 2011
Պէյրութ

Յ. ՄԻՔԱՅԷԼԵԱՆ

Ե

Փ

Դ

Ս

Տ

Պարսկաստանէն նուէր ստացուած փայտեայ փոքր տուփ մը կար տան մէկ անկիւնը նետուած: Բերողը եղած էր Թեհրան ապրած, իմ չտեսած միակ մօրեղբօրս կինը, քեռկինս, որ գոնէ տարին անգամ մը Հալէպ կու գար իր ազգականները տեսնելու եւ բոլորին նման, մեզի ալ բաժին կը հանէր իր նուէրներէն, որոնք անպայման պարսկական ձեռային գործերու նմոյշներ կ'ըլլային: Օմար Խայեամին եւ իր նշանաւոր քառեակներուն ծանօթացած եմ անոնց շնորհիւ, որոնց մէջ պատուոյ տեղ ունէր պարսիկ մեծ բանաստեղծը, կնոջ ու գինիի սիրահար երգիչը:

Տուփը խճանկարագարդ էր, մանրիկ գունաւոր փայտի կոտորտանքներով դեղանկարուած, որուն դրուագները սկսած էին փրթփրթիլ ու թափթփիլ: Կարդ մը տեղեր, անոնց տակէն ոստինձի հետքերու տակ, մերկացած փայտը կ'երեւէր:

Ամէն անգամ, որ պատճառով մը այդ տուփին մօտերը բան մը փնտռէի ու աչքս անոր վրայ կ'իյնար, կ'ափսոսայի որ զայն այդպէս փոշոտ, թողլքուած անտեսեր եմ, երբ վթարը դեռ նոր սկսած, թերեւս կարելի կ'ըլլար վերանորոգելով պահպանել անոր իսկական գեղեցկութիւնը:

Բայց, այսպէս չէ՞ միշտ. սկիզբը ականջ չենք կախեր, ապա բանը բանէն անցնելէ ետք, կ'անդրադառնանք մեր սխալին, կ'ափսոսանք, սակայն կը շարունակենք նոյն ձեւ վարուիլ: Ու միտքս կու գայ նախակրթարանի առաջին դասարանին մէջ մեր ուսուցչուհիին ըսածը՝ «գուլպային ծակը, երբ դեռ պզտիկ է, պէտք է կարկանդակ, թէ չէ ծակը կը մեծնայ ու յետոյ կարելի չ'ըլլար զայն գոցել...»

Հիմա, այս տուփին ալ «ծակը մեծցեր է» ու կարկանդակը՝ անհնար:

Գիտէի որ մէջը մասնաւոր բան մը չկար. մէկ երկու անգամ բացած էի ու նոյնիսկ չէի մաքրած, կամ պարունակութիւնը՝ թափած. ինչ որ տօնածառի մանր-մունր կոտրած-մոտրած զարդարանքի մնացորդներ էին, հին օրերէն «վերապրած»: Հի՛ն, գուցէ 50-60 տարուան պատմութիւն...

Յիսուն-վաթսուն տարի՞ ... արդէ՛ն ...

Ես այս անպէտք տուփին մէջ մանկութենէս յիշատակներ պահած եմ ու չե՞մ անդրադարձած...

Կը զգամ, որ ահաւոր անարդարութիւն մը կը գործեմ՝ «անպէտք» կոչելով տուփը, որուն մէջ մանկութիւնս, մանկութենէս

պատառիկներ «գմուռուած» պահուած են... Այսինքն, մարգու ամենաթանկագին բանը ծրարուած է անարժէք պարունակի մը մէջ:

Սակայն, չէ՞ որ այս տուփն ալ ժամանակին գեղեցիկ եղած է, հրապուրիչ, նորահարսի մը պէս. իսկ եթէ տարիները իրենց անբարերար, անողոք հետքը ձգեր են անոր վրայ, եթէ գեղուհի հարսը դարձեր է մամիկ, խորշոմած դէմքով, իրաւունք ունի՞նք «անպէտք», կամ «անարժէք» որակելու ...

Հապա մէջիննե՞րը...

Ու կը բանամ վիրաւոր ու փոշոտ տուփը:

Մարդ երբ մեծնայ «սնանկացած վաճառական»ի նման, հին տետրակները կը բանայ ... բառը թող չվախցնէ, այո՛ «սնանկացած», հապա ի՞նչ. երբ անհետ, անվերադառնալիօրէն կորսնցուցած ես մանկութիւնդ, պատանեկութիւնդ ու երիտասարդութիւնդ, սնանկացած չե՞ս ըլլար:

Այո, կը բանաս «հին տետրակները», ծրարուած, սրտիդ կամ մտքիդ մէկ անկիւնը միջերուած յիշատակներուդ «Ալատտինի Լամբը», ու առաջին իսկ շփումէն ծուխ ու մշուշի մէջ մարմին կ'առնէ կախարդ հսկան, գրկած մոռցուած յիշատակներդ ու մոգական սուփրայի պէս, նախշուն գորգի մը վրայ կը փռէ զանոնք, քու անտեսած հարստութիւններդ, ա՛ռ, վայելէ՛, յուզուի՛ր, ուրախացի՛ր ու ... «Աւա՛ղ փառացս անցաւորի ...»:

Կը բանամ տուփին կափարիչը, անոր երկու փոքրիկ ծխնիներէն մէկուն դամբըրը տեղահան եղած ըլլալով, մէկ կողմի վրայ կը թեքի ու կը կախուի: Չեմ ձգեր այդպէս, անմիջապէս տակը յենակ մը կը յարմարցնեմ, որ միւս ծխնին ալ չքանդուի, լեզու ունենար ու խօսէր՝ «Հիմա՞, հիմա՞ միտքդ ինկաւ խնամքով վարուիլ հետս...»:

Զգուշութեամբ դուրս կը բերեմ մէկ կողմը կոտրած, կարմիր, փայլուն զարդադնդակ մը, կամացուկ մը կը դնեմ մէկ կողմ, ապա ուրիշ մը՝ ոսկեգոյն. յետոյ կտոր մը արծաթագոյն երիզ, երկու ոտքերը կոտրած կաղանդ պապուկի մը գաճէ արձանիկը, հագիւ ափիս մէջ տեղաւորուող, ապա, ծունկի եկած հրեշտակ մը ու մոգ մը: Երեւի Յիսուսի ծննդեան մսուրի կազմածներ են եղած, ու արձանիկները ափերուս մէջ, կը թռիմ ետ-ետ ու կը ճախրեմ մանկութեանս երկնակամարին վրայ:

Կը յիշեմ իսկական եղեւնին, եղեւնի մը մէկ ճիւղը, որ որպէս տօնածառ կը բերէինք կամ շուկայէն, կամ ալ յարակից պուրակներէն ու քարերով լեցուն թիթեղի մը մէջ կը կանդնեցնէինք ես ու քոյրերս: Ու կը սկսէր Ամանորի չըջանի ամենահաճելի մեր տօնածառի զարդարումը, որուն ստորոտը անպայման մսուր մը կը սարքէինք: Քարայրին համար յաճախ սովորական, չուկայի թուղթէ դեղնաւուն տոպրակները կ'օգտադորձէինք, բանալով, ճմուլթկելով ու վրան ալ ճերմակ ու սրճագոյն կօշիկի ներկի լուծոյթ կաթեցնելով: Սպիտակը սրճագոյնին միանալով, թուղթին, իբր թէ, ժայռի տպաւորութիւն կու տային, որուն խոռոչին մէջ ու չեմէն կը դասաւորէինք արձանիկները՝ նորածին

Յիսուս մանուկը, Մարիամ Աստուածածինը, Յովսէփը՝ Յիսուսի հա՞յրը, թէ՞ Մարիամի ամուսինը, կամ նշանածը, բան մը, որ չեմ հասկցած մինչեւ այսօր, երեք մոգերը, իշուկ մը, հորթուկ մը, ոչխար մը, երբեմն ալ հրեշտակ մը՝ կամ քարայրին տանիքը, կամ ալ մսուրին քով ծունկի եկած:

Աժանոց բաներ էին, ամենասովորական ու ամենանախնական ձեւով պատրաստուած, սակայն, չունեցողին համար, այս ալ անմատչելի էր: Անշուշտ աւելի գեղեցիկները, Եւրոպայէն ներածուած, կը վաճառուէին քաղաքի խանութներուն մէջ, սակայն Նոր Գիւղի (Հալէպի հայկական թաղամասը) մէջ վաճառուածները այս մակարդակէն աւելի չէին: Խանութպանները դիտէին շրջանի բնակիչներուն գնողական կարողութիւնը ու անոնց յարմար ապրանք կը բերէին:

Բարբերախտաբար բամպակը առատ էր. Ծառը ձիւնածածկ դարձնելու հարցը դիւրութեամբ կը լուծուէր: Նոր Գիւղի մեր տունները բամպակի մշակման գործարաններու եւ քաղաքի ճամբուն անկիւնին վրայ կը գտնուէին, ու բամպակի հսկայ պարկերով բեռնաւորուած ծառքարշ սայլերը երբ իրարու ետեւէ կ'անցնէին, մայթեզրի ծառերու ճիւղերուն վրայ ու գետինը անպայման բամպակի խուրձեր կը ձգէին, որոնք կը հաւաքուէին մեր կողմէ ու պահ կը դրուէին կաղանդին տօնածառը զարդարելու համար: Աթոռակ մը ոտքիս տակ, ի՛նչ հաճոյքով եղեւնիին գագաթէն սկսելով կը «ձիւնապատէի» ճիւղերը:

Այդ թափթփած բամպակներէն երբեմն այնքան մը հաւաքած կ'ըլլային մեր տղաքը, որ ծառերը զարդարելու կողքին, անոնց մայրերը մէկ երկու բարձ ալ կը լեցնէին:

Մեր աղքատիկ, բայց այնքան սիրելի տօնածառերը երկու-երեք շաբաթ տուններէ ներս իրենց պատուոյ տեղն ունենալէ եւ ուշադրութեան կեդրոն ըլլալէ ետք, կը մերկանային ու կը նետուէին տանիք, որպէսզի ձմրան եղանակի ցուրտն ու անձրեւը, հովն ու արեւը ճաշակելէ ետք, Փետրուարին, Տեառնընդառաջի երեկոյի խարոյկի վառելանիւթ դառնային ու աղեկտուր ճարճատիւնով մոխրանային ... պատուաւոր մահ, առանց փողոցները նետուելու ու աղբերուն հետ քշուելու:

Կը նայիմ ոտքերը կոտրած կաղանդ պապուկին. այնքան խեղճուկ տեսք ունի: Զայն կաղապարողը, հիմա հագիւ նկատելի, կարմիր ներկ մը քսած է գլխարկին ու կունակի պարկին, մնացեալը ամբողջ սպիտակ է. դէմքին գիծերն ալ յստակ չեն, ցցուն մասերը մաշած ու հարթուած են, սակայն այդ անդիմադիժ գաճի կտորն իսկ վեհութիւն մը ունի. մեր սիրելի կաղանդ պապան բարութիւն կը բուրբէր ու Հայաստանը հետը կը բերէր:

«Կաղանդ պապա, կաղանդ պապա,
Սարերու վրայէն կու գաս»...

Վարդգէս Պետրոսեանը Հալէպ այցելութեան, երբ մանկապարտէզի մը երեխաներուն հարց տուած է թէ «կաղանդ պապան ուրկէ՞ կու գայ», բոլոր երեխաները միաբերան՝ «Հայաստանէ՛ն» պոռագած են, ու «Հայկական փառքներ» ու հեղինակը զարմացած է, չեմ գիտեր ինչո՞ւ, հապա ուրկէ՞ պիտի գար մեր փափաքներն ու երազները իրականացնելու կոչուած սա առասպելական ծերուկը:

Է՛հ, հիմա սա արձանիկին պէս մեր ազգի կաղանդ պապան ալ ոտքերը կորսնցուցած է երեւի, որ այլեւս չի գար, մեր դռները չի թակեր, որ սա անկատար դատին հարիւրամեակը չեղած, չալկէր բերէր մեր վաղուց երազածը՝ արդարութիւնը: Բայց, չէ՞ որ նուէրներով լեցուն պարկը դեռ ուսն է: Ձի կրնար դալ՝ մենք կը բերենք զինք, անթացուպեր կը դնենք անութներուն տակ, արհեստական ոտքեր կու տանք անոր. կը շալկենք, ուսամբարձ կը բերենք զինք, ու կը բանանք տոպրակը...

Գաճէ արձանիկը ափիս մէջ, կռնակս պատին յենած, ինչե՛ր կը մտածեմ... կը զգամ որ լրիւ անջատուեր եմ ու յանկարծ դրան զանգին հետ, ընդոստ կ'ելլեմ ու կը բանամ դուռը: Աղջիկս է, գիրկը՝ իմ առաջին թոռնիկս՝ Նոյրը:

Ամէն ինչ ետ կը տեղաւորեմ տուփին մէջ ու կը դոցեմ կափարիչը:

Այս տուփը՝ թոռնիկիս եւ թոռնիկներուս, եթէ յաջորդներն ալ լոյս աշխարհ գան:

Այս հնամաշ, անհրապոյր տուփի՞ կը, մէջը՝ կոտրտած իաղալիքնե՛րը...

Ո՛չ, մէջը պահ դրուած իմ մանկութիւնս...

Յունիս, 2011
Հալէպ

ՄՈՒԹ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐ

Բեռլին քաղաքի արեւմտեան մասում, «Շպանդաու» կոչուած բանտում, քառասուն տարուց ի վեր ապրում էր առեղծուածային մի մարդ, որ նախապէս էլ գրեթէ հինգ տարի արգելափակուել էր Լոնդոնի աշտարակում: Բանտի հսկիչներն ու ծառայողները իրաւունք չունէին խօսքի բռնուելու նրա հետ կամ տալու նրա իսկական անունը: Նրան պարզապէս կոչում էին «համար 7ը կալանաւորը»: Երկրորդ աշխարհամարտից յաղթական դուրս եկած չորս պետութիւններ՝ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները, Ֆրանսիան, Անգլիան եւ Սովետական Միութիւնը, հերթական կարգով ստանձնել էին նրա հսկողութիւնը:

«Հմր. 7ը կալանաւորը» իր բանտարկութեան վերջին քսան տարիներին միակ բանտարկեալն էր այդ հսկայ բանտում, ուր կարելի էր տեղաւորել աւելի քան հինգ հարիւր հոգու: Ամիսը մի անգամ, համապատասխանաբար, դաշնակից պետութիւններից մէկը, իր նշանակած նոր պահակախմբով, գալիս էր փոխարինելու միւսին: Այդ պահակախումբը բաղկացած էր լինում մի աւագ սպայից եւ 37 զինուորներից: Դրա համար էլ շատ իրաւամբ էր ասոււմ, որ «Հմր. 7ը կալանաւորը», աշխարհի ոչ միայն ամէնից մենակ, այլեւ ամէնից թանկ արժող բանտարկեալն է:

Ըստ երեւոյթին կալանաւորն իր կեանքում խոր հիասթափութիւններ ապրելով՝ դառնացել էր աշխարհից: Չէր ուզում նոյնիսկ ընդունել իր տիկնոջ եւ միակ զաւակի այցելութիւնը, որպէսզի խնայէր նրանց տեսնելու իր դժբախտ վիճակն ու իր համար սահմանւած չափազանց նուաստացուցիչ պայմանները: Նոր միայն՝ 1969 թուականին, 28 տարիներ յետոյ իր երկակի բանտարկութիւնից, երբ ծանօթէն հիւանդացել էր եւ կարծելով թէ շուտով պիտի մեռնի, ցանկութիւն էր յայտնել տեսնուելու իր հարազատների հետ: Այս պարագայում էլ դաշնակից պետութիւնները դրել էին խիստ պայմաններ. հարազատներն իրաւունք չունէին իրար հետ ողջադուրուելու, ֆիզիկական որեւէ շփում ունենալու կամ նոյնիսկ ձեռքով բարեւելու, տեղակցութիւնը պէտք է տեւէր միայ 15 րոպէ եւ ի ներկայութեան չորս յաղթական պետութիւնների ներկայացուցիչների:

1952 թ. երբ Սովետական Միության հերթին էր վարելու Շապուգաուս բանտի հսկողութիւնը, Գեմոկրատական Գերմանիայի սոցիալիստական նորակազմ կառավարութեան մի քանի ներկայացուցիչներ մի գաղտնի տեսակցութիւն են ունենում «հմր. 7 կալանաւորի» հետ եւ առաջարկում նրան բանտից դուրս բերել՝ պայմանով, որ նա համաձայնի ընդգրկուել իրենց պետական ապարատի կազմում, որպէսզի իր ունեցած տաղանդով ու փորձառութեամբ օգտակար դառնայ իրենց ամրապնդելու սոցիալիզմը ամբողջ երկրում՝ հրաժարուելով միայն սոցիալիզմի այն տեսակից, որը «ցեղապաշտ» վարդապետութեամբ էր կերպարանափոխուած։ Այս տարօրինակ եւ անակնկալ առաջարկին կալանաւորը տալիս է նոյնպէս մի անակնկալ պատասխան. «Գուր երեւի մոռանում էք, որ ես Ֆիւրերի (Ադոլֆ Հիտլերի) տեղակալն եմ, պայքարել եմ բոլշեւիզմի դէմ, եւ այսօր, նոյնիսկ նրա մահից յետոյ, ես չեմ կարող նման դաւաճանութիւն գործել»։

Այստեղ ընթերցողն երեւի հասկացաւ, որ «հմր. 7ը կալանաւորը» նոյնինքն Հիտլերի պողպատեայ կամքով եւ նացիստական անասան հաւատքով տոգորուած փոխանորդն էր, գաղափարակիցն ու վստահելին՝ Ռուդոլֆ Ուլաիթեր Հէսը։

Զարմանալին այն էր սակայն, որ նացիստական Գերմանիայի ղեկավարներից շատերը, Նիւռնբէրգեան դատավարութեան ընթացքում, մահուան դատապարտուեցին կամ քսան տարուայ ազատազրկման, մինչդեռ այս մէկը՝ Ռուդոլֆ Հէսը, որ 1941 թ. Մայիսին յատուկ առաքելութեամբ, մենակ եւ յանդուգն թռիչք կատարելով, զնացել էր Անգլիա, բայց անմիջապէս ձերբակալուել ու բանտարկուել, որով դործուն մասնակցութիւն չէր ունեցել Հիտլերի ծաւալած պատերազմական հետադայ դործողութիւններին, այդուհանդերձ Նիւռնբէրգում դատապարտուած է ցկեանս բանտարկութեան։

Դէպի Անգլիա կատարած իր ինկալի թռիչքի առթիւ, որի նպատակն էր հաշտութիւն գոյացնել գերմանացիների եւ անգլիացիների միջեւ, սակայն ոչ այնքան խաղաղասիրական մի ողջամիտ սկզբունքից դրդուած, այլ որպէսզի Գերմանիան հնարաւորութիւն ունենայ իր ռազմական ողջ ուժը կենտրոնացնել մէկ ուղղութեամբ, մէկ ճակատի վրայ՝ անկաշկանդ կերպով յարձակուելու համար Սովետական Միության վրայ եւ փայլուն յաղթանակ ապահովելու, Հէսը գրում է Հիտլերին. «Եթէ ձախողուեմ իմ առաքելութեան մէջ՝ ինդրում եմ, որ ինձ իբրեւ խենթ, անհաւասարակչիւ մարդ յայտարարէք, եւ նախաձեռնութեան ողջ պատասխանատուութիւնը իմ անձի վրայ գրէք»։ Դրա համար էլ նա նախ Հիտլերի եւ ապա անգլիացիների կողմից խենթ համարուեց։ Նոյնիսկ Նիւռնբէրգում Հէսն ինք իրեն դրսեւորեց որպէս այդպիսին, բայց քիչ ժամանակ անց նա զարմացրեց դատարանը իր յանդուգն եւ զգայնացունց ելոյթով, եզրակացնելով այսպէս.

«Որպէսզի դատարանն ինձ մտային անկարող չյայտարարի՝ տալիս եմ հետեւեալ բացատրութիւնը.՝ սոսկ տակտիկական նկատառումներով ձեւացնում էի, թէ տառապում եմ յիշողութեան կորստով, ինչ խօսք, որ պիտի ընդունեմ, թէ որոշ չափով նուազել է կենտրոնանալու մտային կարողութիւնս։ Այսուհանդերձ հաստատում եմ, որ ես ինքս ստանձնում եմ լրիւ պատասխանատուութիւնը այն ամէնի, որ կատարել եմ կամ ստորագրել ու վաւերացրել անձամբ կամ ուրիշների հետ միասին։

«Իմ տուած այս բացատրութիւնը ոչնչով չի փոխում իմ սկզբունքային դիրքորոշումը՝ դատարանի իրաւասութիւնից զուրկ լինելու մասին. ես ինձ չեմ ուզում պաշտպանել ինձ ամբաստանողների դէմ, որոնց երբեք իրաւունք չեմ տալիս մեղադրանքներ յարուցելու իմ կամ իմ ազգակիցների նկատմամբ։ Նրանց հետ երբեք պիտի չքննարկեմ այնպիսի հարցեր, որոնք գերմանացիների ներքին հարցերն են եւ դրանով իսկ օտարներին չեն վերաբերում։

«Երկար տարիներ իմ կեանքում աշխատել եմ ձեռքի տակ այն մեծագոյն մարդու, որի նմանը իմ ազգը երբեւիցէ չէր ծնել իր հազարամեայ պատմութեան ընթացքում։ Եթէ կարողանամ իսկ, երբեք պիտի չուզենամ ջնջել այդ ժամանակահատուածն իմ գոյութիւնից։ Երջանիկ եմ հաստատելու, որ ես իմ պարտականութիւնը կատարել եմ իմ ազգի հանդէպ թէ՛ որպէս գերմանացի, թէ՛ որպէս նացիոնալ-սոցիալիստ եւ թէ՛ որպէս հաւատարիմ հետեւորդ իմ Ֆիւրերի։ Եթէ ինձ առիթ տրուի ծայրից սկսելու ամէն ինչ, նորից պիտի գործեմ այնպէս, ինչպէս որ գործել եմ, նոյնիսկ եթէ իմանամ, որ վերջում ինձ խարոյկի վրայ պիտի բարձրացնեն։ Կը գայ այն օրը, երբ կը կանգնեմ Յաւիտենականի ատենանի առաջ, Նրան է, որ ես պատասխան պիտի տամ եւ գիտեմ, որ Նա էլ ինձ անպարտ պիտի հռչակի» (այս խօսքերը քաղուած են Նիւռնբէրգեան դատավարութեան վաւերացրական տեսանկից)։

Դատավարութեան դահլիճում զսպուած զայրոյթի ալիք է բարձրանում, ռուսները պահանջում են, որ այդ անգիղջ նացիստը մահուան դատապարտուի, սակայն միւս դաշնակիցները բաւարարում են ցմահ բանտարկութեան վճռով։

Շատերի կարծիքով՝ տրուած վճիռը Հէսի յանցագործութեան համեմատութեամբ շատ ծանր էր։ Այս մասին հետազայում նոյնիսկ Անգլիայի վարչապետ W. Churchill-ը իր «Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը» գրքի երրորդ մասում գրում է. «Ուրախ եմ, որ պատասխանատուութիւն չեմ ունեցել Հէսի նկատմամբ դործադրուած եւ այժմ էլ դործադրուող վերաբերմունքի առնչութեամբ։ Ինչ էլ որ լինի Հիտլերի կողքին կանգնած որեւէ մի գերմանացու բարոյական մեղքը, Հէսն իմ կարծիքով արդէն քաւել է այն»։ Նոյն առթիւ անգլիացի նշանաւոր պատմաբան եւ գրող A. J. P. Taylor-ը հաստատում է. «Հէսի նկատմամբ ունեցած մեր վերաբերմունքը՝ մի սեւ արատ է թողնում մեր պատուի վրայ» (Sunday Express, London, April 27, 1969)։

Քառասուն երկար տարիներից ի վեր արգելափակուած Ռուդոլֆ Հէսը, արդէն 90ամեայ, համարեա կուրացած եւ խուլ, գտնւում էր մահուան շեմին։ Նրա որդին եւ խղճի տէր բազմաթիւ անձնաւորութիւններ դիմում են յաղթական պետութիւններին՝ գէթ մարդասիրական զգացումներից ինքելով՝ բանտից ազատ արձակելու նրան, բայց Սովետական իշխանութիւնը միշտ ընդդիմանում է ընթացք տալու այդ բարեգութ խնդրանքին։ Արեւմտեան Գերմանիայի նախագահ Կարլ Ֆոն Վալցսէկերը, 1985 թ. Դեկտեմբերի 25ին, հեռուստացոյցով ունեցած իր ելոյթում ասում էր.

«Հէսն այսօր 90ամեայ մի ծերունի է, նա այլեւս աշխարհից ոչ մի ակնկալիք չունի։ Մարդկային ո՞ր զգացմունքին կամ արժանիքին կարող է դոհացում պարգեւել նման մի պատժամիջոց։ Հիտլերի ժամանակ զթուլութիւն ասուածը գոյութիւն չունէր, իսկ այսօր...»։

Պարզուամ էր, որ Հիտլերի տեղակալի համար ներում գոյություն չունէր: Սակայն պատահեց անսպասելին. 1987 թ. Սովետական Միության ղեկավար Մ. Գորբաչովը իր համաձայնությունն է յայտնում ազատություն ջնջման մարմնապետ քայքայուած Հէսին. օրերի հարց էր բանտից նրա դուրս գալը, բայց ճակատագրի ի՛նչ հեղանք՝ այդ բանը նրան չի վիճակուած: Անակնկալ կերպով վրայ է հասնում նրա մահը: Բանտի հսկիչները յայտարարում են, թէ նա ինքնասպանություն է գործել, սակայն զարմանալիօրէն շտապ կերպով մէջտեղից վերացնում են դրա հետ կապուած իրեղէն բոլոր ապացոյցները՝ հրդեհելով նոյնիսկ բանտի այն բաժինը, ուր տեղի էր ունեցել դէպքը: Այնուհետեւ, մի շաբաթ յետոյ, անգլիացիների հրահանգով հիմնադրուած քանդակում է Շպանգուկի բանտը, որպէսզի նրանից ոչ մի հետք չմնայ եւ նէօնացիստների համար ուխտավայրի չվերածուի:

Հէսի ընտանիքը, ինչպէս նաեւ երկրորդ անգամ նրա դիահերձումը կատարած բժիշկը եւ բանտի պաշտօնեաներից ոմանք մինչեւ այսօր էլ բացարձակապէս չեն ընդունում ինքնասպանութեան տարբերակը: Նրանց համաձայն՝ Հէսին խեղդամահ են արել, վախենում էին, որ նա բանտից դուրս գալուց յետոյ, մնալով առանց հսկողութեան, կարող էր շատ գաղտնիքներ բացայայտել: Նա շատ բան գիտէր դաշնակիցներից ոմանց՝ նացիստների հետ ունեցած գաղտնի յարաբերութիւնների մասին: Ըստ Հէսի որդու՝ մինչ սովետները արգելք էին հանդիսանում իր հօր ազատ արձակուելուն, անգլիացիները պահանջում էին նրա ազատությունը, սակայն հենց որ Գորբաչովի կողմից վերացուեց այդ արգելքը, այս անգամ էլ ոմանք հարկ զգացին անմիջապէս այլ ձեւով վերջնականօրէն լուծելու նրան...: Եւ տարօրինակ է նաեւ այն հանգամանքը, որ անգլիացիների հետ Հէսի ունեցած յարաբերութիւնների արխիւը փականքի տակ է մինչեւ 2017 թ.:

Այն, ինչ որ մինչեւ հիմա գրուեց, պարզապէս նացիստական Գերմանիայի ղեկավարներից մէկի կեանքի մի հատուածի նկարագրութիւնն է, որը կարող է ընթերցողի համար հետաքրքրական լինել կամ ոչ: Անշուշտ դեռ շատ բան չի բացայայտուել այն մութ հանգամանքների եւ ուժերի մասին, որոնք իշխանութեան գլուխը բերեցին եւ ազգայնամոլութեամբ հարեցրին գերմանացի նացիստներին: Նրանք էլ իրենց հերթին նոյնիսկ գաղտնի համաձայնագիր կնքեցին Սովետական Միության համայնավար պետերի հետ, լուրեւայն մեղսակցութեամբ այլ պետութիւնների, իրենց մէջ բաժանելու համար արեւելեան Եւրոպան (նկատի ունենք յատկապէս արտգործնախարարներ Վիլհելմ Մոլոտովի եւ Եռախիմ Ֆոն Ռիբենտրոպի միջեւ գոյացած իր յարակից գաղտնի արձանագրութիւնը, 1939 թ. Օգոստոսի 23ին Մոսկուայում, որի գոյութիւնը միայն վերջերս պաշտօնապէս ընդունեց ռուսական կառավարութիւնը): Նրանք պատճառ դարձան Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի, որն հնձեց կեանքը համարեա 60 միլիոն մարդու, քարուքանդ արեց բազմաթիւ շէներ ու քաղաքներ, ոչնչացրեց մշակութային անփոխարինելի արժէքներ, իր ետին թողեց սուգ, տառապանք, սով եւ ատելություն:

Այդ մութ ուժերն էին, որ 1908 թուականին Օսմանեան կայսրութիւնում երիտթուրքերի միջոցով իշխանափոխութիւն կատարեցին, այնուհետեւ ծրագրեցին եւ իրագործե-

ցին 20րդ դարի առաջին ցեղասպանութիւնը հայերի դէմ: Այդ միեւնոյններն էին, որ Գերմանիայում կազմակերպեցին ու քաջալերեցին նացիստներին: Օրինակի համար այնտեղ 1918 թ. ոմն կոմս Ռուդոլֆ Ֆոն Սերբոտէնդորֆ (բուն անունով՝ Ռուդոլֆ Լաուեր) հիմը դրեց մի ընկերակցութեան, որ կոչուեց Thule եւ որի գինանշանն էր կեռախաչը (սլաւոնական, առնուած հինդուական եւ բուդդայական հազարամեայ աւանդութիւններից): Այդ ընկերակցութեան գործուն անդամներից էին Դիտրիխ Էկարտը, Եգիպտոսում ծնուած Ռուդոլֆ Հէսը, նրա ուսուցիչը՝ նախկին գինուորական պրոֆ. Կարլ Հաուսհոֆէրը, որոնք շուտով իրենց մէջ առին նաեւ Ադոլֆ Հիտլերին: Thule ընկերակցութիւնն էր, որ 1919 թ. Յունուարին Միւնխէնում հիմնեց նացիստ գերմանացիների բանուորական կուսակցութիւնը, իսկ երբ Հիտլերը դարձաւ դրա գերագոյն ղեկավարը, Thuleի գինանշանը՝ կեռախաչը, որդեգրեց որպէս իր կուսակցութեան խորհրդանիշ, միաժամանակ Էկարտից եւ պրոֆ. Հաուսհոֆերից էլ ներշնչուեց փանդերմանական զաղափարներով, որոնցից հիմնականն էր այն, որ Գերմանիան պէտք է տարածուի դէպի արեւելք ու գրաւի իր գոյութեան համար կենսական նկատուող հողատարածքներ: Ռուդոլֆ Հէսի օգնութեամբ եւ քարտուղարութեամբ Հիտլերն իր աշխարհաքաղաքական հայացքները շարադրեց իր «Իմ պայքարը» (Mein Kampf) անունով յայտնի գրքում՝ ձօնելով այն Դիտրիխ Էկարտին:

Հետաքրքրական է իմանալ նաեւ այն, որ Thule ընկերակցութեան երկու յայտնի դէմքերը՝ Սերբոտէնդորֆը եւ Հաուսհոֆէրը մի որոշ ժամանակ եղել են Թուրքիայում: Արբոտէնդորֆն իր կրթութիւնը ստացել է այնտեղ կարբալիստ մի հրեայ խախամի մօտ, այնուհետեւ նա 1910 թ. Կ. Պոլսում մի գաղտնի խմբակցութիւն է հիմնել՝ նպատակ ունենալով Աուֆի միստիկներին միաւորել Ազատ որմնադիրների հետ: Կայ նաեւ աւելին՝ թէ՛ Սերբոտէնդորֆը եւ թէ՛ Հաուսհոֆէրը պատկանել են Թուրք կրօնափոխներ Սաբբաթեան կոչուած սատանայապաշտների աղանդին, որի հիմնադիրն է եղել Զմիւռնիայում ծնուած Սաբբաթայ Յվին (1626 - 1676): Սերբոտէնդորֆը նաեւ նախաձեռնողն էր երիտթուրքերի համախմբումին ու փանթուրանական շարժմանը, դրա համար էլ Գերմանիայում նրա հիմնած սատանայապաշտների Thule ընկերակցութեան մարդիկն էին, որ Բեռլինում ապաստան տուեցին հայ ժողովրդի մեծ դահիճ Թալէաթ փաշային, իսկ Էնվէրին էլ նիւթապէս օգնեցին յատուկ յանձնարարութեամբ անցնելու Խորհրդային Ռուսաստան եւ Սիջին Ասիա:

Ինչպէս ազգայնամոլ երիտթուրքերը, որոնք օգտագործեցին իրենց ժողովրդի մէջ դարերի ընթացքում կուտակուած հակահայ եւ ընդհանրապէս հակաքրիստոնեայ զգացումները, կատարելու համար իրենց անմարդկային ոճիրները, այնպէս էլ գերմանացի նացիստները իրենց երկրում պարարտ հող գտան մոլորեցնելու եւ կոյր ցեղապաշտութեամբ թունաւորելու զանգուածներին, որոնք դժոհ էին յատկապէս Վերսալեան դաշնագրով իրենց պարտադրուած քաղաքական ու տարածքային նուաստացուցիչ պայմաններից:

Այստեղ պարզ է դառնում, որ հայոց դէմ ցեղասպանութիւն կատարած երիտթուր-

քերն ու գերմանացի նացիստ ղեկավարներից շատերը միեւնոյն աղբիւրից են ջուր խմել: Այս իմաստով էլ կ'ուզենայի նորից անդրադառնալ արեւմտեան Բեռլինի Շպանդաու բանտի «հմր... 7ր կալանաւոր»՝ Ռուդոլֆ Հէսի հետ կապուած հետեւեալ դրուագին:

Ամերիկացի Միացեալ Նահանգների բանակի հոգեվերլուծարաններից՝ փոխ-գնդապետ Ջոն Անդրյու Պրեստոնը (John Andrew Preston) 1952 թ. Փետրուարին յատուկ առաքելութեամբ ժամանում է Գերմանիա: Նրան թոյլատրել էին այցելել Ռուդոլֆ Հէսին, որպէսզի հոգեվերլուծաբանական մօտեցումով ուսումնասիրի նացիոնալ սոցիալիստական գաղափարախօսութեան թողած ազդեցութիւնը մարդկանց հոգեվիճակի վրայ: Գրեթէ երկու ամիս շարունակ Պրեստոնը յաճախակի հանդիպումներ է ունենում Հէսի հետ եւ ձայնագրում նրան: Հոգեվերլուծաբանի քաղաքական պատուիրատուների համար կարեւոր էր իմանալ նաեւ, թէ ովքեր են եղել Հէսի գործակիցները Անգլիայում եւ Գերմանիայից դուրս այլ երկրներում:

Իր ձեռք բերած որոշ արդիւնքների վրայ հիմնուելով՝ Պրեստոնը պատրաստում է մի դիրք, որը արդելում է հրատարակութեան յանձնել մինչեւ 1988 թ., երբ արդէն հեղինակն ու իր գրուցակիցը մահացել էին: Այդ գրքում, որ կոչւում է «Օձի շապիկները» (The Serpent's Skins, N. Y. 1988), ի շարս այլոց կայ մեզ համար մի շատ ուշագրաւ նկարագրութիւն. Պրեստոնը աւնում է Հէսի համաձայնութիւնը նրան հիպնոսի ենթարկելով՝ հարցաքննելու: Այդ հիպնոսացած վիճակում նրա առաջին արտայայտութիւնը լինում է այսպէս.

«Հոգեվարքի մէջ եմ: Լրիւ խաւար է: Նուազագոյն ծպտունն անգամ չպէտք է հանեմ, ոչ մի շարժում չպէտք է անեմ, որպէսզի տեղս չիմանան: Գիտեմ, որ այնտեղ են եւ հաւանաբար շատ աւելի մօտ, քան կարծում եմ: Պէտք է համբերատար լինեմ եւ թողնեմ, որ նրանք գործեն առաջին սխալը...: Վախենում եմ աւելի քան երբեք, բայց հարկ է, որ ես ինքս ինձ չկորցնեմ եւ դրութեան տէր կանգնեմ, ի վերջոյ զինուած եմ, եւ խաւարն էլ, չնայած որ սարսափելի է, այդուհանդերձ իմ միակ դաշնակիցն է նրանց դէմ»:

Ըստ Պրեստոնի վկայութեան այս խօսքերն արտասանելիս՝ Հէսը չըջապատի իրականութիւնից բոլորովին անջատուած էր եւ ձայնն էլ միապաղաղ, դա մի վիճակ էր, որ լրիւ համապատասխանում էր հիպնոսացուած մարդու դրութեանը:

Հէսը լսում է իր խօսքերի ձայնագրութիւնը, որից յետոյ Պրեստոնը հարցնում է նրան.

- Պրն. Հէս, ճանաչում էք ձեր ձայնը:
- Այո, լինում է պատասխանը, բայց մնացածը՝ ո՛չ:
- Այսինքն՝ ուզում էք ասել, թէ չէ՞ք յիշում, որ ասել էք այդ խօսքերը:
- Ո՛չ, ո՛չ, ուզում եմ ասել, թէ չգիտեմ ինչի մասին եմ խօսել, թէ ինչ է դրա նշանակութիւնը:

Յաջորդ օրը դոկտ. Պրեստոնը նորից հիպնոսացնում է Հէսին, որն այդ առթիւ ասում է.

- Երբեք չէի խորհել, որ մի օր ինձ կը կարողանան առեւանգել: Թիկնապահներս ոչինչ չկարողացան անել, նրանց բոլորին էլ սպաննեցին: Միշտ պատրաստ էի սրի կամ դաշոյ-

նի թիրախ դառնալու, բայց այս մէկը աւելի վատ է, քան մահափորձը: Համարես աւբող-ջութեամբ խաւար է, անդոհանքի մէջ եմ: Միակ լոյսը, որ ներս է թափանցում, գետնախորշի ծածկի ճեղքերից է դալիս, որն օրական մի անգամ են բացում, որպէսզի պարանոյ ուտելիք իջեցնեն ինձ համար: Գետնախորշը խոր եւ շատ նեղ մի փոս է, ներսը հազիւ կարող եմ երեք քայլ տալ ու բազուկներս տարածել:

- Նախորդ անգամ ասացիք, որ զինուած էք եւ թշնամիներ կան, իսկ հիմա մենա՞կ էք:
- Մենակ եմ եւ երանի թէ մօտս լինէր ատրճանակս:
- Ծիշդ ո՞ր էք գտնում հիմա:
- Վստահ չգիտեմ, ինձ այստեղ բերեցին աչքերս կապուած: Նկատի ունենալով ճամբորդութեան տեւողութիւնը, պէտք է որ լինեմ քաղաքից ոչ շատ հեռու:
- Ո՞ր քաղաքի:
- Անշուշտ էրզրումի: Քաղաքը լցուած է այդ խուժանով:
- Ո՞ւմ նկատի ունէք, հրեաների՞ն...
- Հայերին... այդ անիծեալ հայերին, - ասում է Հէսը ատամները կրճտացնելով:
- Խնդրեմ, որքան որ հնարաւոր է, ճշգրիտ կերպով ասացէք ինձ, ո՞ր տարեթիւն ենք հիմա:

- Փետրուար ամսում ենք, կարծում եմ, թէ 1894 թուականի Փետրուարի 17ն է:
- Ուրեմն դառնում ենք էրզրումում, 1894 թուականն է, եւ հայերն էլ ձեզ գերի են բռնել, ի՞նչ պատճառով, ո՞վ էք դուք:

- Ձեմ հասկանում քո խօսքերի իմաստը: Եթէ իսկապէս ուղում ես իմանալ, թէ ո՞վ եմ ես, ասեմ՝ մէկն եմ, որ դատաւարատուել է մահուան...: Հայերի ղեկավարը երկրորդ անգամ է, որ նայում է ներքեւ առաստաղի ճեղքից: Նախորդ անգամ նա իր դէմքը ծածկել էր գլխաշորով եւ յայտնել, թէ ինձ պիտի փոխանակեն իր ձերբակալուած մարդկանցից տաս հոգու հետ, իսկ այս անգամ նրա դէմքը բաց է եւ ժպտում է: Դրա նշանակութիւնը ինձ համար շատ պարզ է. նա եկել է ինձ սպաննելու:

- Հիմա, ուրեմն, գտնում ենք Թուրքիայում: 1894 թուականն է: Ձեզ առեւանգեցին Փետրուարի 17ին, որքա՞ն ժամանակ է անցել այդ օրուանից:

- Չգիտեմ, կորցրել եմ ժամանակի ըմբռնումը: Յամենայն դէպս շատ օրեր են անցել: - Այստեղ Հէսն սկսում է քրտնել եւ ցոյց է տալիս մի յարաճուռ սարսափ:

- Ո՞վ էք դուք ի վերջոյ, մի թուրք քաղաքական գործի՞չ, մի զինուորական...:
- Ես գնդապետ Մուսալ Կումայէքն եմ, էրզրում քաղաքի ոստիկանապետ...: Յոյս ունէի, որ իմ վերագասները պիտի վճարէին իմ փրկագինը, որը չնչին մի բան էր՝ պարզապէս ազատ արձակումը ընդամէնը մի քանի քրջոտ հայերի, որից յետոյ ես դրանց դասը կը տայի...: Հիմա միայն սպասում եմ, որ վերեւում գտնուող այդ անիծեալ հայը վերջ տայ իր քմծիծաղին եւ մի գնդակով աւարտի ամէն ինչ, բայց ահաւասիկ նա հեռանում է: Աղմուկ եմ լսում ... մի ծանր բան քարշ են տալիս եւ ընդում ու դնում իմ գետնախուցի ծածկի վրայ: Այլեւս այնտեղից լոյս չի մտնում, մթութիւնը համատարած է, ինձ լքում են մեռնելու այստեղ սոված ու ծարաւ...:

Սառուգելու համար, թե՛ իսկապէս գոյութիւն ունեցե՞լ է գնդապետ Մուսալ Կոնմայէ-
քը, Պրեստոնը դիմում է թուրքիայի ներքին գործերի նախարարութեանը: Այնտեղից
գրաւոր հաստատում են, թէ Օսմանեան կայսրութիւնում ապրել է այդ անունով մի զի-
նուորական: Ըստ տեղեկութեան՝ նա ծնունդ է Ձմիւռնիայում 1843 թ., յայտնի է եղել
էրզրումի մէջ 1894 թ. հայ ազգաբնակչութեան դէմ իր կատարած դաժանութիւններով:
Ի վերջոյ, այդ միեւնոյն տարւոյ Փետրուարի 17-ն, հայ վրիժառուներին յաջողուել է առե-
ւանդել նրան: Ապրիլի 19-ին, թուրքական իշխանութիւնները կտրականապէս մերժել են
վճարել նրա համար պահանջուած փրկագինը, որն էր՝ մի խումբ բանտարկուած հայերի
ազատ արձակումը: Դրանից յետոյ նրա մասին ոչինչ չի իմացուել, ոչ իսկ դտնուել է նրա
դիակը:

Պրեստոնը եզրակացնում է.

Մէկը, որ ամբողջովին զրկուած է ջրից ու սննդից, ամենաշատը կարող է այդ վիճա-
կում դիմանալ հնդից մինչեւ տասն օր: Ըստ այսմ, կարելի է ենթադրել, թէ թուրք զնդա-
պետը մահացած պէտք է լինի 1894 թ. Ապրիլի 26-ին. դա էլ հենց Ռուդոլֆ Հէսի ծննդեան
թուականն է»:

Ցարդ նկարագրուածը վիպականացուած մի շարագրանք չէ, այլ փաստացի եւ արտա-
սովոր մի դրուագ Ռուդոլֆ Հէսի կեանքից, որը կարօտ է վերլուծումի կամ պարզաբան-
ման: Դժուար է ասել, թէ գերմանացի նացիստը վերամարմնաւորումն է եղել թուրք
անողորմ զնդապետի, նման բանի չի հաւատացել ոչ հոգեվերլուծաբան Պրեստոնը եւ ոչ էլ
հենց ինքը՝ Հէսը: Դէպքերի ժամանակագրութիւնն էլ այնքան ճիշդ չի կարող լինել, քա-
նի որ հայկական աղբիւրների համաձայն (տե՛ս Մ. Օրմանեան, հատոր) էրզրումում ան-
մեղ հայերի ձերբակալութիւնը վերեւում նշուած թուականից մի քանի տարի առաջ է տե-
ղի ունեցել: Այստեղ, սակայն, մի բան շատ հաւանական է, որ ինչպէս Նիւէնբէրգեան
դատավարութեան ընթացքում Հէսն սկզբում հոյակապ թատրոն է խաղացել ինքն իրեն
խելագարի տեղ դնելով, այստեղ էլ հնարաւոր է, որ նա խաբել է ամերիկացի հոգեվերլու-
ծաբանին: Ծիծաղել է ներքուստ թէ՛ նրա եւ թէ՛ աշխարհի վրայ: Դա մեծ հիասթափու-
թիւններ ապրած եւ դիւանագիտական խաղերի ծուղակն ընկած մարդու ծաղրն էր: Ան-
հաւանական չէ կարծել նաեւ, որ նրա ենթագիտակցութեան մէջ արդէն դրոշմուած է
եղել էրզրումի հայերի մասին լսած մի նկարագրութիւն:

Բայց որտեղի՞ց դիտէր Հէսը էրզրում քաղաքի (հայկ. Կարին) դէպքերի եւ ընդհանրա-
պէս հայերի մասին: Պրպտումները մեզ այն եզրակացութեան են յանգեցնում, որ նա
դրանց մասին իմացած կը լինէր իր գաղափարակից ընկերոջ կողմից, որ կոչւում էր
Մաքս Էրվին Փոն Շոյբնէր Ռիխտէր: Առաջին աշխարհամարտում նա եղել էր Գերման-
իայի փոխ-հիւպատոսը էրզրումում, վստահելին ու մտերիմը թուրքերի, ինչպէս նաեւ
ականատես վկան այդ քաղաքի խաղաղ հայ ազգաբնակչութեան սոսկալի կոտորածի ու
տեղահանութեան, որի մասին նա բազմաթիւ հեռագրեր է յղել Կ. Պոլսի գերմանական
դեսպանատուն, որոնք ապագայում հրատարակուեցին Paul Leverkuehn-ի գրքում (տե՛ս
El eterno centinela, Bs. As., 2004): Փոն Շոյբնէր Ռիխտէրը զոհուեց 1923 թ. Հիւլէրի ձեռ-

նարկած իշխանափոխութեան ձախող փորձի ժամանակ՝ փրկելով նրա կեանքը եւ այդ-
պիսով դառնալով նացիստների գերագանցօրէն մեծար-ւած հերոսներից մէկը:

Ինչ էլ որ լինի իրականութիւնը, մեզ համար մի բան է պարզ եւ երբեք կասկածի տե-
ղիք չի տալիս, այն, որ գերմանացի նացիստները կամ նրանց ետեւում կանգնած մութ ու-
ժերը իրենց կիրարկած գազանութիւնների ու նախճիրների տեսակէտից լրիւ ընդօրինա-
կել էին երիտթուրքական պետութեան ոճրագործ ղեկավարներին: Մարդկային անմեղ
զանգուածներին չարչարելու եւ ոչնչացնելու մեթոտները համարեա նոյնն էին, կոյր մո-
լեռանդութիւնն ու վայրենիութիւնը միեւնոյն աստիճանի վրայ էին գտնուում, հետեւա-
բար, այս առումով չպէտք է զարմանալ եթէ ասուի, թէ Հիւլէրը, Հէսն ու իր նմանները
թուրքերի իսկական վերամարմնաւորումն էին, նրանց դիւային ոգու հարազատ կրողն
ու ժառանգորդը: Եթէ ճիշդ է, որ Հէսն իր ծնուած օրը նոր մահացած թուրք վայրենա-
բարոյ գնդապետի դարչելի հոգին է ստացել իր մէջ, ուրեմն այս պարագան կը գայ առա-
ւել եւս հաստատելու մեր ասածը:

Այստեղ պատշաճ ենք համարում յիշել նաեւ հայ բեմի նորօրեայ մեծ վարպետ Վարդան
Պետրոսեանի դիպուկ արտայայտութիւնը նացիստական Գերմանիայի առաջնորդի՝ Հիտ-
լէրի մասին. «Խելքը՝ գերմանացու, խասիաթը՝ թուրքի», այսինքն գերմանացու խելքին մի-
ացած է թուրքական բնաւորութիւնը, որն է մոլեռանդութիւն, անգթութիւն եւ ջարդելու
ու քանդելու նկարագիր:

Ինչպէս երեւում է, դիւահարուած ու ոճրագործ հոգիները կամ այս աշխարհի մութ
ուժերը շողկապուած են իրար, նրանք ամբողջացնում են միմեանց եւ յաճախ գործելու
ազատ ասպարէզ են գտնում, բայց, բարեբախտաբար, նրանց ողբալի կործանումն էլ
վաղ թէ ուշ անխուսափելի է, ինչպէս որ շատ անգամ ենք տեսնում մարդկային պատմու-
թեան մէջ:

Մինչ այդ սակայն հարկ է աշալուրջ լինել եւ երբեք ընթացք չտալ դիւանագիտական
այն դիւային խաղերին, որոնք մութ հաշիւներ ու տնտեսական մենաշնորհներ ապահո-
վելու իրենց մոլուցքի մէջ, բազմաթիւ աղէտներ են կուտակում ազգերի ու պետութիւն-
ների գլխին, առաջին հերթին անշուշտ՝ կաշառելով ու բարոյապէս փճացնելով մի երկրի
աշխարհական ու հոգեւոր ղեկավարներին, որոնց նողկալի նմոյշներին, դժբախտաբար,
յաճախ ենք հանդիպում մեր առօրեայ կեանքում:

Մօնթէվիտէօ-Ուրուկուայ

Յ. ՊԱԼԵԱՆ

ՊԷԱԹՐԻՔԱԿՌՈՒՆՏ, ՈՐ BLUE-GREEN ԱԶՔԵՐ ՈՒՆԷՐ

Անձրեւ եւ հեղեղ: Լոս Անճելլոսի փողոցներուն համար հազուադէպ երեւոյթ էր դեռ դառնալ: Շահէ Օհանեան նոյնիսկ մտածեց յետաձգել իր Լոնտոն ճամբորդութիւնը: Բայց Պրիթիշ էրուէյքի պատասխանատուները պիտի չոգէին իրենց քանի մը հարիւր ճամբորդներուն կեանքը վտանգել եթէ կլիմայական պայմանները սպառնական ըլլային, կը ջնջէին կամ կը յետաձգէին թռիչքը: Այս եղաւ նաեւ խօսակցութեան նիւթը զինք ոգակայան տանող զարմիկին՝ Միսաքի հետ, որ իր գործընկերն էր: Հաշուապահական ընկերութիւն մը հիմնած էին երկուքով եւ այժմ իրենց Լոս Անճելլոսի եւ Լոնտոնի գրասենեակներուն մէջ կ'աշխատէին շուրջ հարիւր անձեր:

Անձրեւը կը տեղար ուժգնութեամբ, դրեթէ անթափանց վարագոյրի պէս կը խափանէր տեսողութեան դաշտը, գումարուելով իրիկնացող օրուան:

- Ամառը՝ հրդեհ, ձմեռը՝ հեղեղ: Եւ տեւեքար սպասուող երկրաշարժ: Քաղաքական կոչւած անապահովութենէ փախանք, ինկանք կլիմայական անապահովութեան մէջ, մենախօսեց Շահէ:

Աւելի քան ժամէ մը ի վեր օգակայանի ճամբան էին: Շահէ շարունակեց իր տրտունջը:

- Այս ճամբորդութիւնները զգուշի դարձան: Ժամ մը պէտք է օգակայան հասնելու համար, հոն պէտք է հասնիլ երեք ժամ առաջ: Այս հեղեղներն ալ՝ աղ-պղպեղ:

- Դեռ չվարժուեցա՞ր, ըսաւ Միսաք, ուշադրութեամբ հետեւելով արդէն խճողուած ճամբուն վրայ ինքնաշարժներու դանդաղութեամբ յառաջացող շարանին:

- Ա՛լ նախկինը չեմ: Առաջ կը վազէի, յոգնութիւն չէի զգար: Տարիները կը խօսին: Այս սկսող ճմրան օրերուն Լոնտոնն ալ անհրապոյր եւ անլոյս քաղաք մը կը դառնայ: Երբ Լիբանան էինք այս վազքը չկար, կեանք կար:

Արդէն քայլ առ քայլ կը յառաջանային: Վերջապէս ճամբուն եզերքը երեւաց Պրիթիշ էրուէյքի ցուցանակը: Կանգ առած ինքնաշարժներու կողքին տեղ մը գտաւ Միսաք, Շահէ իջաւ կառքէն, առաւ իր ճամբորդի պայուսակը, ըսաւ որ երբ հասնի կը հեռաձայնէ, վազելով մտաւ օգակայանի սրահը, ուր խայտաբղէտ ամբոխ մը իրարանցումի մէջ էր: Միթէ՞ այսքան կանուխ կը մեկնին արձակուրդի, մտածեց: Մտաւ շարքի: Պիտի սպասէր: Ծամբորդները մաղէ կ'անցնէին, արդէն տասը տարի առաջ տեղի ունեցած ահաբեկչութեան սարսափի որպէս հետեւանք: Նիւ Եորքի երկուորեակ աշտարակներու փլուզման հոգեկան ցնցումը դեռ կը տեսէր:

Հոսանքին հետ ինք ալ հասաւ ճամբորդական առմար քննող պաշտօնեային առջեւ, խառնածին կին մը, անգամ մը նայեցաւ տոմսին, անգամ մը՝ անցագրին, անգամ մը՝ իր երեսին: Տուաւ օղանաւ մուտքի տոմսը: Ըսաւ որ պէտք է միանայ հերթի սպասողներուն, որպէսզի իր պայուսակը յանձնէ: Շահէ արդէն սկսած էր ընդարմանալ, մեքենաբար կը հետեւէր միւսներուն: Երբեմն ժամացոյցին կը նայէր: Յանձնեց պայուսակը, անցաւ ապահովութեան պաշտօնեային առջեւէն, որ քննեց իր անցագիրը, երկու անգամ կարգաց գրուածքը: Շահէ դիտէր թէ ինչու այդ կ'ընէր. անցագրին մէջ կար իր ծննդավայր երկրին՝ Լիբանանի անունը: Իր թղթապանակի եւ համակարգիչի պայուսակները անցան ելքտրական սարքի մը մէջէն, հանեց կօշիկը, բաճկոնը եւ գօտին: Վերջապէս ներսն էր, սպասման սրահը, որ հսկայ շուկայ մըն էր, դատապարտուած էր աւելի քան երկու ժամ թափառելու, ուր, իրեն պէս անհամար ճամբորդներ սպասելու զատապարտուած էին, սպաննելու համար ժամանակը կը շրջէին, կը գնէին ծխախոտ, ոգելից ըմպելիներ, անուշահոտ:

Նայեցաւ իր տոմսին: Մուտքի դուռը 21 էր: Գնաց հոն, տեղ մը գտաւ, փորձեց աչքերը գոցել: Բայց այնքա՛ն աղմուկ կար... Այս սպասման պահերուն յաճախ հայերէն խօսողներու կը հանդիպէր: Նայեցաւ չորս դին: Հայերէն խօսող չկար, հայու դիմադիծով մարդ ալ չկար: Կարգաց յայտարարութիւնները՝ որոնք կը զգուշացնէին վերջին համաճարակէն, թելադրելով ձեռքերը լուալ, թաշկինակ բռնել բերանին առջեւ հազալու եւ յօրանջելու պարագային: Կը յիշեցնէին, որ արգիլուած է լուսանկարել: Ազատութիւններու երկրին մէջ բազմապատկուող արգելքներ, մտածեց Շահէ:

Որքա՛ն դանդաղ կ'ընթանար ժամանակը: Կը դիտէր շուրջը: Ինչե՛ր շալկած էին մարդիկ. թաւ ջութակ, Աւստրալիոյ բնիկներու երկար փողով նուագարանը՝ տիմիթիտուն, խոշոր պուպրիկներ...:

Վերջապէս սկսան քննել տոմսերը եւ անցագիրները կրկին, ու ճամբորդները ղրկել օդանաւ: Անցան հաշմանգամները, իրենց կառքերով՝ մայրերը՝ իրենց գիրկի երեխաներով: Անցաւ

ինք ալ, քալեց միջանցքով, փնտռեց իր աթոռը, պատուհանին քով, տեղաւորուեցաւ: Դուրսը հեղեղային անձրեւը կը չարունակուէր եւ հազարաւոր մասներու աղմուկով կը հարուածէր օդանաւի մետաղեայ մարմինը, ճամբորդները իրենց տեղաւորուելու արտորանքին մէջ չէին տեսներ մոլեգնած երկինքը:

*
* *

Շահէ տեղաւորուեցաւ: Օդանաւ մուտքին առած թերթը բացաւ, կարգաց վերտառութիւնները, որոնք կը վկայէին միջազգային ժողովներու, նախագահի այցելութեան կամ յայտարարութեան մասին: Կրկին ռումբեր պայթած էին, մեռելներ կային, վիրաւորներ, սովորական լուր, քանի որ յաջորդ օր, անկէ ետք ալ նոյնը պիտի գրէին: Երեկոյեան հեռատեսիլի պզտիկ կամ մեծ պատուհանէն նոյն բաները պիտի կրկնէին, պատկերներու ընկերակցութեամբ:

Անորոշ տարիքով կին մը կանգնեցաւ իր կողքի աթոռին առջեւ, տեղաւորեց իր պալուսակը: Բարձրահասակ ու կարչնեղ կին մըն էր, տպաւորիչ դիմագիծով: Շահէ պահ մը դիտեց անոր յորդող կուրծքը, բարակ շապիկին տակէն: Պայուսակը տեղաւորելու պահուն անոր վերնաշապիկը բարձրացած էր ցուցադրելով պորտը եւ անկէ վեր... Երբ նոր եկած էր այս երկիրը, աչքը չէր հեռացներ նման տեսարանէ, հիմա այնքան սովորական էին այդ տեսարանները:

Արդէն գիշեր էր: Առաւօտեան պիտի հասնէին Լոնտոն: Շահէ դժգոհ չէր, քանի որ պիտի քնանար եւ անմիջապէս դրասենեակ պիտի երթար: Բարձրախօսէն յայտարարեցին որ հարկ էր նստիլ, ամրացնել դօտինները, չտկել աթոռները: Ըսին որ թռիչքը պիտի տեւեր տասնըմէկ ժամ եւ երեսուն վայրկեան: Յայտարարեցին օդաչուին անունը: Չես գիտեր ինչու այդ կ'ընեն, մտածեց Շահէ: Միջանցքներուն մէջ կ'երթեւեկէին միայն նախաշրջաններ, կը դոցէին պահարաններու փեղկերը: Օդաչուն հրահանգեց հեռացնել օդանաւին միացած մուտքի սարքերը, փակել դուռերը: Օդանաւը թռիչքէ շարժում մը ունեցաւ, կը վերցնէին անշարժացնող արգելակները: Դասական, կրկնուող ընթացք, այդ բոլորի կրկնութիւնը դիտէր իր յաճախակի ճամբորդութիւններու բերումով: Բարձր դրաւ ծոծրակին տակ եւ փակեց աչքերը: «Եթէ քնանամ շուտ կը հասնիմ», մտածեց Շահէ:

Կողքի աթոռին վրայ տեղաւորուելու շարժումներուն հետեւեցաւ քնանալ փորձելով հանդերձ: Վերջապէս օդանաւը սկսաւ վազել լուաւորուած հարթակին վրայ: Պահ մը կանգ առաւ, եւ ապա ուժգին թափով վերսկսաւ վազքը եւ քիչ ետք կը բարձրանար, մոլթ ամպերուն մէջ: Երբ գտած էր իր բնական ընթացքը, աստղադարձ երկինք մը կը պարզուէր, իսկ հաստ ամպերը մնացած էին վարը:

Շահէ մտածեց որ հիմա կինը եւ զաւակները տունը նստած էին հեռատեսիլին առջեւ: Թերեւս կինը խոհանոցն էր: Անձրեւը կը շարունակուէր, թէ կանգ առած էր: Միտք տուն հասած էր: Բացաւ հեռատեսիլի պզտիկ պաստառը, հետեւելու համար օդանաւի թռիչքի ուղիին՝ քաղաքներու անուններ, գետերու գիծեր, ովկիանոս, երբեմն կղզիներ: Փոքրիկ պատուհանէն երեւցող անտեսանելի անհունութեան բացատրութիւնը, որ կը կրկնուէր ամէն անգամ որ ճամբորդէր: Բայց կը դիտէր, թմրութիւն պատճառող հետաքրքրութեամբ: Տեւաբար կը նայէր թէ դեռ քանի ժամ մնացած էր հասնելու համար, ինչ էր արագութիւնը օդանաւին: Ու-

րիչ բան մտածելու անկարող էր: Ձանձրոյթի թանձրացած վիճակ:

Սովորական էր, տասը կամ տասնըմէկ ժամերը այդպէս պիտի անցնէին, ընդմիջուած ճաշի սպասարկութեամբ, ուր ամէն բան մանրացուած էր, հացը եւ դինին, միսի կտորը եւ պանիրը, հանքային ջուրի շիշը եւ բաժակը: Յանկարծ, անսպասելիօրէն, կողքի կինը երկու բարձիկներ տուաւ իրեն:

- Պատուհանին կողմը դիր եւ գլուխդ հանգչեցուր, ըսաւ ան:

Անգլերէնը կը խօսէր օտարականի շեշտով:

Շահէ առաւ բարձիկները, քաղաքավարութեան համար: Ըսաւ՝

- Լաւ, շնորհակալ եմ:

Բայց կինը շարունակեց, զարմանալի բնականութեամբ.

- Ես ալ կ'ուզեմ քնանալ ուսիդ վրայ, անքուն եմ, այդպէս հանգիստ կ'ըլլամ:

Շահէ մեքենաբար հագիւ համամուտութիւն յայտնած էր, կինը անմիջապէս գլուխը հանգչեցուց իր ուսին, տեղաւորուեցաւ:

- Ո՛ւր կ'երթաք, հարցուց Շահէ:

- Ամսթերտամ, ըսաւ կինը:

- Ի՞նչ գործով կը զբաղիք:

- Նաւթային ընկերութիւններով, նաւթահորերով, հայրս մասնագէտ է, նաւթահորեր կը փնտռեն:

Ինք ալ չհասկցաւ թէ ինչո՞ւ, Շահէ հարցուց.

- Լիբանանցի՞ էք:

- Ոչ, նորվեկիացի:

Շահէի հետաքրքրութիւնը կը բազմապատկուէր: Բայց կինը քիչ մըն ալ տեղաւորուեցաւ, քնանալու պատրաստուողի պէս.

- Կրնաս դուն ուսս բռնել որ հանգիստ ընես, թեւդ հանգիստ կ'ընէ, ըսաւ ան:

Շահէ ժամանակ չունեցաւ անունը հարցնելու: Մտածեց որ դեռ գիշերը երկար էր, կը ծանօթանար:

Օդանաւի սեւ ծածկոցով մը պաշտպանուած էր կինը, եւ արդէն տուն-տեղ եղած, աչքերը դոցած էր եւ կարծէք կը քնանար: Կը քնանա՞ր: Շահէ ժամանակ չէր ունեցած տեսնելու անոր դէմքը: Անբնական կերպով համարձակ էր, թէ իրապէս յոգնած: Խօսակցութիւնը եղած էր գրեթէ հեռագրական: Կինը կը քնանար կամ կը փորձէր ամենայն խաղաղութեամբ քնանալ: Շահէ հաճելի ջերմութիւն կը զգար, որ կը հակադրուէր օդանաւի ներսի պաղին: Խա՞ղ էր: Կինը քիչ մը աւելի տեղաւորուեցաւ եւ Շահէ զգաց անոր փարթամ կուրծքին շնչառութիւնը: Զգաց որ ինք ալ անձնատուր կ'ըլլար այս անակնկալ քիչ մըն ալ անհեթեթ խաղին: Ուսը աւելի քաշեց դէպի իրեն, կինը ոչ մէկ ընդդիմութիւն ցուցարեց: Դեղին ներկուած մազերէն կը տարածուէր քիմիական նիւթերու բարկ հոտ մը: Մեկնումէն անմիջապէս առաջ վարսայարդարին դացած ըլլալու էր:

Շահէ մտածեց որ ինքզինք լաւ կը զգար իր վրայ փլած այդ անասնական ջերմութեամբ, որ կը մոռցնէր քաղաքի հեղեղը եւ կաշուն խոնաւութիւնը, գրգիռ կու տար ճամբորդութեան միօրինակութեան:

Օդանաւին մէջ շատեր կը քնանային: Ոչ ոք ուշադրութիւն կ'ընէր իրենց: Մարդիկ ինչպէս

պիտի դիտնային որ քիչ առաջ անծանօթներ էին, հիմա ալ անծանօթներ էին, բայց գիրկ գիրկի: Շահէ իր կուրծքին վրայ քնացող կնոջ անունն անգամ չէր դիտեր, բայց ծածկոցին աակ իր փերուն մէջ առած էր անոր մերկ առք ուսը: Զիսալ կը հպէր իրեն: Սկսաւ մտածել որ այս կինը ցանկայարոյց էր: Այրն էր, որ կ'արթննար իր մէջ, տիրանալու վարակիչ փափաք ունեցաւ: Իր կարգին, ինք ալ հակեցաւ կնոջ վրայ, հանգչելու դիրքով, առանց ընդդիմութեան հանդիպելու: Իր միւս ձեռքը դրաւ անոր խոստմնալից կուրծքին, չապիկի քակուած կոճակին կողքով սահեցան մատները, շօշափեցին ճեղքը: Կինը բռնեց իր ձեռքը, սեղմեց, բայց կասեցուց անոր յառաջխաղացքը: Այդպէս մնացին:

Կինը կը մրափէր, իսկ Շահէ չէր կրնար քնանալ, հակառակ ջերմութեան մը առթած ընդարմացման: Կը մտածէր սկիզբ չունեցող այս կատակի նմանող արկածախնդրութեան աւարտի մասին: Տասը ժամ ետք երբ հասնէին Լոնտոն, ինչ պիտի պատահէր:

Օղանաւը կը շարունակէր իր ընթացքը լուսթեան մէջ: Շատեր կը քնանային: Շահէ ինք ալ կ'ուզէր քնանալ, սակայն յուրօրէն իրեն յանձնուած այդ անծանօթ կնոջ հպումը, իր փերուն մէջ անոր ջերմ միւսը, զինք արթուն կը պահէին: Ափը կը սահէր անոր կռնակի մերկութեան վրայ: Այդ մերկութիւնը չկորսնցնելու հզօր ցանկութեամբ, աւելին ունենալու յանդգնութիւն ունէր հիմա: Մեղսակից գոհունակութիւն մը կար, որ կը տեւէր:

Օղանաւը լուսաւորուեցաւ, նափշտները ճաշ պիտի սպասարկէին: Բերին ճաշացուցակը: Շահէ մեղմօրէն արթնցուց կինը: Բաժակ մը նարինջի հիւթ առին: Կինը ընտրեց ձուածեղը, իսկ Շահէ ոչինչ ուզեց:

- Չծանօթացանք, ըսաւ Շահէ: Իմ անունս Շահէ է, իսկ ինչպէս է ձեր անունը:
- Պէտքիքս, ըսաւ կինը:
- Թագուհին պէս, ըսաւ Շահէ:

Նափշտները կ'երթեկէին նեղ անցքին մէջ: Շահէ կ'ուզէր տեսնել կնոջ դէմքը, բայց այդ լոյսով եւ այդ դիրքով չաւտ բան չէր տեսներ: Ինք ալ զարմացաւ իր համարձակութեան, երբ հարցուց, դառնալով դէպի կինը:

- Ի՞նչ է աչքերուդ դոյնը:
- Կապոյտ-կանաչ, ըսաւ ան, մեքենաբար, ինչպէս պիտի պատասխանէր անցագիր ստուգող պաշտօնեային:

Բերին ճաշի փսէն: Կինը հաղիւ համտեսեց: Չշարունակեց: Քանի մը վայրկեան ետք վերըստին տեղաւորուեցաւ Շահէի ուսին վրայ եւ փակեց աչքերը, իր ծածկուած մերկ ուսը եւ կռնակը յանձնելով Շահէի փին, միւս ձեռքը բռնած կուրծքին վրայ, ճիշդ հոն, ուր կը սկսէին կուրծքի ծաւալները, տաք ու թաւշային:

Թուիքը կը շարունակուէր եւ օղանաւի քանի մը հարիւր ճամբորդները կը մրափէին, եթէ լուացարան չերթային: Վերջապէս, օղանաւը քանի մը լեզուներով յայտարարեց որ սկսած էր էջքը, հարկ էր նստիլ, ամրացնել գօտիները: Կինը աչքերը չփեց, շտկուեցաւ, ոչինչ պատահածի պէս պայուսակէն հանեց սրուակ մը եւ սպիտակ օծանելիք մը քսեց շրթներուն: Անլոյս ովկիանոսի մոլթ տարածութիւնները աւարտած էին եւ կ'երեւային խումբ առ խումբ լոյսեր, քաղաքներ, գիւղեր: Նստեցան նաեւ նափշտները: Օղանաւի անիւները արդէն սկսան թաւալիլ դետնին վրայ:

Շահէ յայտնեց որ երկու ամիսէն կը վերադառնար Լոս Անճելըս: Իրարու պիտի հանդի-

պէր'ն կրկին: Կինը պայուսակէն հանեց թուղթի պզտիկ էջ մը, դրեց իր անունը եւ հեռաձայնի համարը. «Պէտքիքս Կրունտ. 818 542..., Պեմերի...»:

Երբ օղանաւը կանգ առաւ, Պէտքիքս անմիջապէս պահարանէն իջեցուց իր պայուսակը, փութկոտութեամբ ուղղուեցաւ դէպի ելքը, առանց ետեւ դառնալու: Առանց հրաժեշտի որեւէ արտայայտութեան: Շահէ վերջին անգամ տեսաւ Պէտքիքսը երբ փութով պայուսակները կ'առնէր:

Շահէ դանդաղօրէն քաշեց իր պայուսակը, անցաւ մաքսատան պաշտօնեային առջեւէն: Դրան առջեւ զինք կը սպասէր ընկերութեան Լոնտոնի գործակատար հնդիկը: Գիշերային տարօրինակ իրականութեան եւ երեւակայութեան միջեւ տեղ մը գտնուող արկածախնդրութիւնը աւարտած էր, եւ ստիպուած էր, քիչ ետք, փոքրացած աչքերով, թիւերու եւ թուանշաններու խնդիրներով զրադելու: Այդ աշխարհը տեղ չունէր գղայնութիւններու եւ երեւակայութեան համար:

Եթէ Միսաքին պատմէր, ան պիտի հաւատա՞ր: Իսկ ինք, երկու ամիս ետք, պիտի հեռաձայնէ՞ր այդ ծանօթ-անծանօթ Պեմերի բնակող նորվեկիացի Պէտքիքսին, որ ունէր կապոյտ-կանաչ աչքեր, ինչպէս ըսած էր, զորս ինք չէր տեսած, բայց կ'երեւակայէր եւ կը դումարէր թաւշային մորթէն հոսած գղայնութիւններուն վրայ: Թէեւ դեռ կը յամենար իր փերուն մէջ կնոջ անասնային անսեթեւեթ ջերմութիւնը:

Ժամ մը ետք քաղաքի կեդրոնը գտնուող իրենց գրասենեակներու շէնքին առջեւ էր: Վերելակը մտաւ եւ բարձրացաւ վեցերորդ յարկ, ուր արդէն պաշտօնեաները թղթածրարներ բացած էին, նստած էին համակարգիչներու առջեւ:

Հիմա Պէտքիքս Ամսթերտամ հասած ըլլալու էր: Յետո՞յ: Ինչո՞ւ կը հետաքրքրուէր այդ կէս օր առաջ դեռ անծանօթ Պէտքիքսով, որ, ինչպէս ըսած էր, կապոյտ-կանաչ աչքեր ունէր...

Յաջորդող երկու շաբաթներու ընթացքին Շահէ միշտ կը մտածէր Պէտքիքսի մասին: Վերադարձած էր, չէ՞ր վերադարձած: Պատահածը ճամբորդի թեթեւ կշռող արկածախնդրութիւն էր թէ այլ բան:

Տօնական օրերուն Շահէ վերադարձած էր Լոս Անճելըս:

Չհեռաձայնեց Պէտքիքս Կրունտին, որուն մարմնին ջերմութիւնը դեռ կը զգար փին մէջ, որ կապոյտ-կանաչ աչքեր ունէր:

Հեռաձայնելու եւ Պէտքիքս Կրունտին հանդիպելու ցանկութիւնը միշտ վառ էր:

19 Դեկտեմբեր, 2009

ՄԱՐԳՕ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ

ՏԵՍԻԼՔԸ ՄՈՒԾԵՂ ԳԱԼՇՈՅԵԱՆԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Երգի պատկերը վառ պահել, տեսիլքի ուժով մարդկանց վերադարձնել «գաղթած», մարմինները լքած հոգիները. հոգու գաղթը, ըստ Գալշոյեանի, ամբողջականորեն վտանգավոր, քան երգի գաղթը:

Մ. Յ.

Իբրեւ սկիզբ: Տեսիլքը գրականութեան մէջ տալիս է նախազգացում է: Կործանման, ձուլման ապագայի նախազգացումն էր, որ մղեց Մաշտոցին՝ երկնելու հայոց գրերը. դա հայ ժողովրդի ամենաիրական տեսիլքն էր: Մեր գրականութեան ոսկեդարից սկսած՝ գոյութիւն է ունեցել տեսիլքի գրական հնարանքը: 19րդ դարավերջի ու 20րդ դարասկզբի մեր պատմութիւնը ներկայացնելու համար առաւել չափով օգտագործուեց այն: Այս առումով խորապէս հետաքրքրական է Սիամանթոյի, Չարենցի, նորագոյն շրջանի գրողների գեղարուեստական փորձը:

Տարիների հրապարակախօսական գործունէութիւնից յետոյ գրական աշխարհ է մտնում Մուշեղ Գալշոյեանը: 1969ին տպագրուեց «Կուռնկ» ժողովածուն: «Գալշոյեանի արձակը նուաճում է, ինքնուրոյն մի հուն, ծերպերից բխող մի աղբիւր, ջինջ ու արծաթ, որ իր ճամբան է պեղում, որոնում» հասնելու մի այլ ակունք՝ պարկեշտ ու մեկուսի: ...Ինքը կը մնայ Գալշոյեան, լաւ թէ վատ, կը մնայ հաւատարիմ իր մանկութեան դեւերին, որոնք Սասնաճէնի բարձունքներից կայծակ ու որոտ են առնում-նետում Սասնայ լեռներին, որպէսզի չխեղդուի ցեղի ձայնը, որպէսզի լինի շարունակութիւն»:

Ո՞րն է Գալշոյեան գրողի՝ իր հերոսներին յամառօրէն տեսիլքով ապրեցնելու գաղտնիքը: Ահա մի փոքրիկ հատուած նրա հետ անցկացուած վերջին գրոյցից. «... Կայ մի կէտ, թիրախ, նշանակէտ ... ես անընդհատ մի կէտին եմ կրակում... Նո՛յն կէտը ... կարօտը, կորցրածը... Առայժմ մեզ ի՞նչ է հարկաւոր՝ չմոռանանք... Մոռանում ենք ո՛չ թէ որովհետեւ մոռացկոտ ենք, այլ մոռանում ենք մեզ խաբելով, անգորութիւնից, վախից, մեզ ազատելու էջ ցաւից... Բայց ես ուզում եմ, որ չմոռանանք, ժողովուրդը չմոռանայ, եւ նոյն կէտին անընդհատ ես կրակում եմ, որովհետեւ ուզում եմ, որ այդ կէտը ծակուի, ծակուի, ծակուի...»: Իր ողջ գրական վաստակը արձակագիրը նուիրեց այս նպատակին:

Էրգի պատկերը վառ պահել, տեսիլքի ուժով մարդկանց վերադարձնել «գաղթած», մարմինները լքած հոգիները. հոգու գաղթը, ըստ Գալշոյեանի, ամբողջականորեն վտանգավոր, քան երգի գաղթը: Նպատակը էր միշտ հնչեցնել էրգի, հայրենիքի կանչը:

Մեղաւոր աշխարհ-խորտակուած տեսիլք: Գալշոյեանի պատմուածքների հերոսները նման են իրար, նոյնն են. բոլորն էլ անցել են սարսափի նոյն ճանապարհը, կորցրել են նոյն Ծովասարը, Մարութայ սարը, ամէնուր փնտռում են նոյն գինարը ծաղիկը, երգում են նոյն երգը եւ ունեն կարօտ, որի սահմանը խելագարութիւնն է, ինքնակործանումը:

Տեսիլքի հնարանքին դիմելը Գալշոյեանին հնարաւորութիւն է տալիս թափանցել հերոսների հոգու ծալքերը, խօսեցնել նրանց: «Հոն, ուր տեսիլք չկայ, ազգ մը կը խորտակուի», - մի առիթով ասել է սփիւռքահայ բանաստեղծուհի Վահանուշ Թէքեանը: Գալշոյեանի հերոսներին էլ է տեսիլքը ապրեցնում: Այդ հերոսները ստեղծում են տեսլային իրականութիւն, որի բնակիչներն են դառնում այնուհետեւ: Էրգրում կիսատ մնացած կեանքը նրանք շարունակում են ապրել պատրանքների աշխարհում...

Կորսուած երկրի ցաւը մեծ է, հանգիստ չի տալիս, այն խառնուել է արեանը եւ «... արիւնոտ ցնցոտիներ հագած խեղճ ու կրակ այդ պատմութիւնը հեռւից է դալիս, տեսիլքը ... տեսիլքը յայտնուել է հօրը, յայտնուել է նաեւ պապին, նաեւ՝ ապուպապին: Ապուպապից ժառանգել է պապը, պապից՝ հայրը, հօրից՝ ինքը, իրենից ժառանգել է որդին, եւ որդուց՝ որդին, եւ տեսլահար է իր արիւնը» («Մարութայ սարի ամպերը», «Մեղապարտը»): Ծերունի Տիգրանը փորձել է խեղդել ցաւը, ազատագրուել սեփական արիւնից: Յերեկը կարողացել է հսկել ցաւը, իսկ գիշերը՝ քնած ժամանակ, ցաւն այցելել է վարպետ Տիգրանին, ու նա դարձել է տեսլահար ... «Ճիշն ու ծղրտոցը ականջմտուկների պէս խլլացել են ականջներում, իսկ ինքն իրեն խաբել է՝ ականջացաւ է, կ'անցնի, բոցերը ձուլուել-դարձել են ածուխի շիկացած կտորներ եւ այրուել ականակունքներում, իսկ ինքն իրեն խաբել է՝ աչքացաւ է, կ'անցնի... Տեսլահար է իր արիւնը ... արիւնը» («Մեղապարտը», էջ 239): Ինքնախաբէութիւն է մոռացութիւնը. երբ յուսահատ ես, երբ անգոր ես, քեզ խաբում ես, թէ մոռացար: Բայց ցաւն արեան մէջ է, նրանից ազատուել չկայ, յոգնած, տանջուած ու ծերացած ցաւն իր հետ էլ գերեզման կ'իջնի, ու կը հանգստանան երկուսն էլ... Եւ մեղապարտ Տիգրանը ցանկութիւն ունեցաւ անմիջապէս տեսնել որդուն եւ ասել նրան, որ թունաւորուած է, որ որդին նոյնպէս թունաւորուած է, որ ողջ ցեղը թունաւորուած է... Այս համընդհանուր ցաւից ազատուելու համար պէտք է կտրել երակը եւ թոյլ տալ, որ ցաւն արեան հետ հոսի բաց երակն ի դուրս: Երակները դատարկելով ... ազատագրուե՛լ: Յանկարծ, ինչպէս դա լինում է մեծ վիշտ ապրած եւ տեսանելու հօր ուժ ունեցող մարդկանց մօտ, մեղապարտ Տիգրանը գտնում է հարցերի հարցը՝ ինչո՞ւ այդպէս եղաւ. «Իրօք, բոցերից լիզուած, արնոտ ցնցոտիներ հագած այդ խեղճ ու կրակ պատմութիւնը ինչո՞ւ եղաւ... Տեսիլքը ինչո՞ւ յայտնուեց: Պատճա՞ռը» («Մեղապարտը», էջ 242): Օրերով իրար բերանից խլելով՝ պատմում էին արիւնոտ պատմութիւնը, յիշում էին, թէ ԻՆՉՊԷՍ եղաւ, բայց ոչ մի անգամ հարց չսուեցին, թէ ԻՆՉՈՒ եղաւ: Այս արիւնոտ պատմութեանը չպէտք է ականջ կախել, չպէտք է թուլա-

նալ ու թմրել: Գալչոյեանը կամաց-կամաց, բայց յամառօրէն խտացնում է գոյնները, չի կանուժում են մտքերը: այս կոտորածի մեղաւորը աշխարհն է, բոլորը մեղաւոր են, ուրեմն ընդվզել է պէտք, խելագարուել է պէտք, մէկընդմիշտ մոռանալ է պէտք «ինչպէ՞ս եղաւ» հարցը եւ ընդմիշտ յիշել՝ «ինչո՞ւ եղաւ»-ը: Այս պատմութեան մէջ բոլորն ունեն մեղքի իրենց բաժինը, բոլորը: Դա մի մարդու գլխին եկած փորձանք չէր, այլ մի ողջ ժողովրդի ողբերգութիւն: «Եւ ամէն մէկը մատը թող դնի իր երակին եւ հարց տայ՝ ինչո՞ւ այդպէս եղաւ, մատը դնի իր երակին եւ պատասխան պահանջի՝ այնքան եւ այնպէս պահանջկոտ եւ այնպէս անհաշտ, որ տեսլահար արիւնը չփոթուի երակներում» («Մեղապարտը», էջ 244): Մեղապարտ Տիգրանը գտնում է գլխաւոր հարցը: Այդ յայտնութիւնը միայն իր համար չէ, ողջ ցեղի համար է, ուրեմն պէտք է շտապել, պատգամել որդուն իր տեսիլքը, որ նա եւ սերունդները շարունակեն ու գտնեն ինչո՞ւ-ի պատասխանը... «Եւ որդին թող գնայ... Երբ էլ ներս մտնի, պատմութեան ո՞ր հատուածում էլ վրայ հասնի, հարցը կը լինի տեղին: -Ինչո՞ւ: «Ես Տիգրանի որդին եմ, թող ասի, ես ծերունի Տիգրանի որդին եմ, իմ հօրը այս խրճիթից վտարեցին, եւ նա իր ցաւից խռովեց, իսկ ես որդուս հետ եկել եմ՝ տէր գառնալու, տէր դառնալու հօրս փոխարէն եւ հարցնում եմ՝ ինչո՞ւ այսպէս եղաւ» («Մեղապարտը», էջ 245): Եւ երբ «ինչուն» պատասխան կ'ունենայ, ցաւը բուժելն էլ կը հեշտանայ:

Մեղադրեալ Տիգրանին հարցաքննողը գաղափար անգամ չունի, թէ ինչ է կատարւում նրա ներաշխարհում: Տիգրանը մի ծանր, չլսուած դատ է վարում ինքն իր դէմ՝ իր ներսում: «Մեր ցաւն աշխարհի ցաւն է, Տիգրան, բայց աշխարհից աննկատ: Աշխարհի չափ մեծ ու աշխարհի ցաւն ու աշխարհից աննշկատ...» («Մեղապարտը», էջ 228): Եւ յանկարծ՝ «Ինչո՞ւ էք թողել ձեր ծննդավայրը» («Մեղապարտը», էջ 228): Քննիչի այս հարցը ծերունուն խոցում է մինչեւ հոգու խորքը: Թողե՛ք, ինչպէ՞ս թէ, ո՛չ, իրենց կամքով չեն թողել, ստիպւած էին թողնել... արունն էր մեղաւոր, գարունը դաւաճանեց, չզրուշացրեց: «Չեղնէր էդ գարուն, Տիգրան... էն գարուն ձեան աակից դուրս չգար... էն գարուն փոթորիկի մէջ խեղդուէր ու մնար...» («Մեղապարտը», էջ 230): Ու կեանքը մնար այնպէս, ինչպէս կար, ինչպէս պէտք է լինէր:

Աշխարհի դէմ դառնացած է ծերունի Զօրոն: Գարնան կապոյտ ու անուշ մի առաւօտ 10-11 տարեկան գառնարած Զօրոն Մարութայ սարի փէշերին բանջար հաւաքող աղջիկների մէջ յանկարծ գտնում է Ալէին, եւ աշխարհը դառնում է քաղցր ու հաճելի: ամէն ինչ փոխւում է նրա աչքում: Բայց «դալար վարոցով գառնարածը էն առաւօտ նրա՝ համար նկատեց, նրա՝ համար գտաւ պստիկ Ալէին, որովհետեւ պէտք է կորցնէր...» («Կանչը», էջ 7): Եւ կորցրին իրար, որովհետեւ արեւի խաւարում եղաւ Մարութայ կապոյտ աշխարհում: Հանդիպեցին մէկ էլ յիսունհինգ տարի յետոյ, երբ երկուսն էլ մեծ գերդաստանի տէր էին արգէն, ու Զօրոն որոշեց ուղղել աշխարհի սխալը, չրջել պատմութիւնը եւ տանել այն հունով, որով պէտք է գնար, եթէ արեւը չխաւարէր: Զօ-

րոն որոշում է բաժանուել իր ընտանիքից եւ նոր օջախ ստեղծել Ալէի հետ: Նա վիրաւորուած է. «Աշխարհքն է վիրաւորէ Զօրոյին... Մէջ աշխարհքին ինչքան մարդ կայ՝ Զօրոյին վիրաւորանք է հասցրէ: Ու Զօրոն աշխարհքի հետ խռով է ու ... մենակ Ալէն ... մէջ աշխարհքին՝ մենակ Ալէն, ու կը բաժնուեմ» («Կանչը», էջ 16): Ուրեմն բնութիւնը ծաղրե՛լ է իրեն: Եթէ ինքը չպիտի հասնէր իր Ալէին, այն անուշ ու կապոյտ առաւօտն ինչո՞ւ ծնուեց: Եթէ ինքը պիտի գտնէր նախընտրելի Ալէին ու իրիկուն չեկած՝ կորցնէր, այդ լոյս առաւօտն ինչո՞ւ եղաւ: «Եղաւ, որ գար էս մեղաւոր աշխարհի մեղքը աւելացնէր ու էրթա՞ր, եղաւ, որ գար դաղէր Զօրոյի հոգին ու էրթա՞ր, որ Զօրոյին ասէր, թէ աշխարհում էսպէս-էսպէս անուշ բա՛ն կայ, ասէր ու էրթա՞ր: Ալէ... Երա՞ջ էր... Խորոտիկ հէքիաթ էր...» («Կանչը», էջ 19): Աշխարհը խլում է Զօրոյի երջանկութիւնը, իսկ հիմա նորից հանդիպել են, Զօրոն դեռ չի մոռացել իր Ալէին, թւում է, թէ կարող են նոյնիսկ միանալ, բայց միացումն արդէն ծիծաղելի է, ծաղր է: Մի բուռ դարձած պառաւի սրտում սէր էլ չի մնացել. «- Քու խօսքը կոտորումի մասին չէ՞, ախպէր Զօրօ»: «- Կոտորումի մասին է ու ... սիրոյ մասին է, Ալէ» («Կանչը», էջ 18): Ահա ինչու, Զօրոն ուզում է վերագառնալ անցեալ, վերագտնել կորցրածը: «Արեւմարք չեմէր մէջ աշխարհքին... Ու մեծնալ չեղնէր, Ալէ, էրեխան մնար էրեխայ, ես՝ էն նախընտրելի քարի վրայ, դու՝ շաղոտ կանաչների մէջ ու քու գլխին ծաղկեպսակ, Ալէ...» («Կանչը», էջ 22): Գարուն լինէր ու առաւօտ: Զօրոն իր ողջ կեանքը կը տար գարնան ու առաւօտի յաւերժութեան համար...

Գրողը կերտում է կերպարները հայրենի եզերքից, հարազատ օջախից վտարուած մարդկանց, ովքեր տառապում են հոգեպէս ու ապրում են՝ շնորհիւ տեսիլքի:

Կարօտի ուժ-տեսիլքը ծնում է: Կորուսեալ հայրենիքի պատկերը միշտ այս մարդկանց աչքի առաջ է՝ երբեմն իբրեւ յուշ, երբեմն իբրեւ տեսիլք, սակայն միշտ՝ որպէս կարօտ: Զորի Միրոն կարող է վկայել՝ «Կարօտ զօրեղ-զօրեղ է. կարօտից զօրեղ բան աշխարհ չկայ... Կարօտի հետ տխրութիւն կը մեծանայ, գա՛ռ... Կարօտ տխրութիւն է, անուշ-անուշ տխրութիւն, ու էդ տխրութիւն ... էդ տխրութիւն մեծ բան կը պտղէ... մարդու հոգին կը մեծացնէ, մարդ կը դարձնէ աժդահայ, հերոս...»: Կարօտից է ծնւում յուշը, տեսիլքը, երգը, կարօտով են ապրում նրանք, եւ տեսլահար արիւնը ձեռք է բերում մի հիւանդութիւն եւս՝ կարօտախտ: Կարօտելու համար կորցնել է պէտք, կորցնելուց առաջ՝ դանել ու սիրել: Կարօտն էրգրի հանդէպ թափ է առնում, մեծանում, եւ էրդիրը դառնում է կարօտի չափ՝ «Քեռի թորոտիկը էրգրի չափ կարօտել էր արեւին», «է՛, էրգիր, աւեր ու անտէր ու անուշ էրգիր», «էրգրից յետոյ էսպէս ծիծաղած չկամ»... Գրողը փորձում է այստեղ-այնտեղ փոքրիկ «էրգիր»ներ ստեղծել, որպէսզի դիւրին դառնայ ապրելը: Մարդիկ գտնում են եւ սկսում փայփայել իրենց իսկ ստեղծած պատրանքը, տեսլալին հայրենիքը:

Ամէն ինչ՝ ծառը, ծաղիկը, դարուկը, բնութիւնը, մարդիկ յարաբերութեան մէջ են դրուում էրզրի հետ, յիշեցնում անցածը, անվերադարձը: Կարօտն անծիր է, մարդկային ուղեղի սահմաններում չի ամփոփւում, մարդը չի բաւարարում Գալչոյեանին, եւ նա գնում է դէպի մի ուրիշ աշխարհ, դէպի բնութիւնը: Երկնքի լազուր կապոյտում հալարտ ճախրում են արծիւները, ու իր կարօտը մարմնաւորելու համար գրողը դիմում է նրանց: «Մուշ քաղաքի վերին թաղի տղան» պատմութեամբ ճարտարապետ հերոսը մտորում է հաւքերի արքայի՝ արծուի մասին: Իմաստուն թռչուններ են արծիւները, որովհետեւ երկար են ապրում, տեսնում, հասկանում են ամէն ինչ: Յիշողութիւն ունեն արծիւները, ու եթէ ունեն, ուրեմն որքան դժուար են ապրում... Արծիւը մեր ժողովուրդն է՝ իմաստուն, դարաւոր պատմութեամբ, յիշողութիւն ունեցող: Արիւնոտ ու խճճուած յուշերը ծանրացել եմ, յուշից ու կարօտից գրողը յղանում է Մուշ քաղաքի վերին թաղի տղայի հէքիաթը՝ հայ ժողովրդի հէքիաթը: Ամենապարզ եւ ամենաբարդ տեսիլքները ժողովուրդների պատմութեան մէջ հէքիաթներն են: Դրանցում կարելի է գտնել ազգի անցեալը, ներկան եւ ապագան:

Վարպետ Մլեհի հէքիաթը շատ պարզ է. երգ ու խաղով տարուած տղան մոլորում է, կորցնում տան ճանապարհը, քարէ արծիւը շնչաւորւում է եւ տղային հասցնում մօրը: Միւս բոլոր հէքիաթները, որ փորձում էր ստեղծել վարպետ Մլեհը, նման էին առաջինին: Սակայն հրաշքը մի անգամ է լինում, արծիւը միշտ չի կարող փրկել փոքրիկին, եւ այստեղ է, որ անգօրութիւնից, անլուծելիութիւնից ծնւում է յաջորդ ու վերջին հէքիաթը:

Ձայնեղ տղան, խաղով տարուած, թափառում է սարերում եւ երգում, բայց սկզբից ծակում է կրունկը նշտարով, որ ուղեւորը չմոլորուեն, ու չկորցնի վերադարձի ճանապարհը: Նշտարը քշում է չարքերին հեռու, փրկում է տղային կորչելուց, թալիսման-նշտարով տղան ինքը փրկում է իրեն: Սա միայն հէքիաթ չէ, սա նաեւ ծրագիր է, տեսիլք-ծրագիր պատմութեան քառուղիներում մոլորուած հայ ժողովրդի համար: Արծուի տեսքով իջած երկնային փրկութիւնն ընդամենը մէկ անգամ կարող է լինել: Միւս բոլոր դէպքերում մոլորւելու, կորչելու մեղքն իրաւացիօրէն ընկնում է ժողովրդի վզին, ուստի փրկութիւնն էլ ժողովրդի ձեռքին է: Պէտք է նշտարով ծակել կրունկը, պէտք է յիշել անցած կարմիր, արիւնոտ պատմութիւնը, զգուշանալ, ելքը գտնել, փրկուել սեփական պատմութեամբ:

Կարօտը զօրաւոր, հրաշագործ ուժ է, մարդու մէջ սեղմուած, խտացուած զգացում է, որն անընդհատ ծաւալւում է, մեծանում, եւ գալիս է մի պահ, երբ այլեւս տեղ չկայ, այլեւս սահմանը պայթիւնն է, եւ այստեղ՝ անսահմանութեան սահմանում, ծնւում է տեսիլք-հէքիաթը: Այնուհետեւ լսւում են հարազատ հնչիւններ, ձայներ, եւ ծնւում է երգը:

Երգ-տեսիլք: Երգը ժողովրդի բնաւորութիւնն է, նրա ապրումների, դաշտափարների իւրօրինակ արտայայտութիւնը: Հայ մանուկի մեղքը չէ, որ անուշ «նանիկ»-ի փոխարէն մայրը «Զարթի՛ր, լաօ՛, մըռնիմ քրդի» երգն է երգում իր օրօրոցի մօտ: Ուրիշ շատ երգերի կողքին այս երգը եւս յայտնաբերել է Գալչոյեանը: «Այս երգը ե՛ս եմ յայտնաբերել ու տարածել. ուրեմն այնքան տարածուել է, որ նո՛յնիսկ Գանատաներում էլ երգում են «Զարթի՛ր, լաօ՛, մըռնիմ քրդի»»: Երգը հաւաքել է ազգին, ձգել հոգիները: Երբ կարօտը շատ է խեղդում Գալչոյեանի հերոսներին, նրանց շուրթերը բացւում են, եւ կարօտը հոսում է՝ երգի տեսք առած: Ահա Մովսսարի Օհանը. երգելով վերապրել, վերյիշել է ուզում անցածը, վերագտնել կորցրածը: Եւ երգի հնչիւնների ուժով գրողը հերոսին տանում է Մովսսար, ուր վերջին անգամ նա տեսաւ հօրը, եւ ... բաժանուեցին «Հօր վերջին համբոյրը հերսոտ էր. թուաց՝ ոչ թէ համբուրեց, այլ ապտակեց...» («Մովսսարի Օհանը», էջ 70): Եւ բաժանուեցին. հայրը թուրքերի ճանապարհը շեղելու նպատակով նրանց ուշադրութիւնը բեւեռեց իր վրայ, տարաւ մի կողմ, որ գերդաստանից մնացած «պուտ մի արուներ չկորչի»: Հայրն ընկաւ համազարկից եւ գլորուեց Մովսսարի փէշն ի վար. «Ի՛նչ անուշ կը գլորուէր իմ հէր, թող որ մեռնելուց առաջ իմ հէր, քանց երեխայ, գլորիկ խաղաց Մովսսարի անուշ փէշին ... ինչ անո՛ւշ կը գլորուէր իմ հէր» («Մովսսարի Օհանը», էջ 71): Եւ Օհանը կէս դիչերին սկսում է երգել.

Կանաչ վարոց հօտաղներ,
Հոյ, Նուբար,
Նախշուն գոգնոց աղջիկներ,
Հոյ, Նուբար,
Գարնան կ'ելնեն Մովսսար,
Հոյ, Նուբար,
Հոյ, Նուբար, Նուբար, Նուբար,
Հոյ, Նուբար,
Սասնայ սարեր քարոսար,
Հոյ, Նուբար...

Սա միայն երգ չէ, սա պատմութիւն է: Հայրենի բնութիւնը, Մովսսարի ծաղիկները, կանաչները երգի միջոցով Օհանին կանչում են իրենց գիրկը. այնտեղ՝ Մովսսարի ծաղկած լանջերին է թողել նա հօրը, այնտեղ է կտրուել կապն իր անցեալի հետ, եւ նա գնում է՝ փնտռելու կորցրածը... «Օղորմի էգ երգն ստեղծողի հօր ... էգ երգն ինչքա՛ն ճիշդ է...» («Մովսսարի Օհանը», էջ 73):

Երգը իւրատեսակ կապ, հաղորդակցութիւն է անցեալի, կորցրածի հետ: «Գինարբ ծաղիկը» պատմութեամբ հերոսը՝ Բարսեղ քեռին, լաւ ձայն ունի, երգում է: Մի ժամանակ նրա բոլոր երգերը մարդկանց մասին էին, իսկ հիմա՝ կորած ու հեռացած լեռների...

* * *

Երգի աներեւելի ուժը կարող է իր շուրջը հաւաքել ժողովրդին եւ դարձնել բռունցք: Թոյլ, անուշադիր եղար, երգը կը խլեն ու կը դառնան նրա տէրը: «Մեղապարտը» պատմուածքի հերոս Հակէն պատմում է իր հօր ստեղծած «Խուլնգօ» երգի ճակատագրի մասին: Երգը յօրինել է հայրը քրդերէնով, քուրդ Մրաղը երգում է եւ ամէն անգամ աւարտից յետոյ աւելացնում, որ դա իր հօր ստեղծած երգն է. «Եւ յաղթեց ... եւ ինչպէս յաղթեց. «Խուլնգօն» սովորեցրեց իր որդուն, ... եւ որդին երբ սովորեցրին իրենց որդիներին եւ, այսպէս, հիմա ամէն մէկը մի սարի գլխին կանգնած երգում է... իսկ ինքը՝ Հակէն, երկու որդի դո՛ւ առեց Մեծ Հայրենականին, մի աղջիկ ունէր, որ ամուսնացաւ, գնաց» («Մեղապարտը», էջ 219):

Քուրդը խլեց երգը, Հակէն նահանջեց, Հակէի երգը շարունակող չեղաւ: Երգը սուրբ մասունք է, նշխար, պէտք է փոխանցել սերունդներին, այլապէս հայրը կը կորցնի հողը, որդին՝ երգը, թուր՝ լեզուն, միասին՝ ազգը: Եթէ ուզում ես ապրել այս աշխարհում, պէտք է քո երգին տէր կանգնես, քո տեսիլքը երգես բարձրաձայն: Երգը գոյութեան ձեւ է, կեցութիւն է, ապրելու միջոց եւ հնարք:

Գալչոյեանը լաւ է հասկացել երգի գորութիւնը: Պատերազմի դաշտում ամենամեծ գէնքը երգն է, որ թափանցում է մարդկանց ուղեղը, հոգին, մկանները եւ մղում խելագարութեան հասնող անձնագոհութեան ու հերոսութեան: Բոլոր ժամանակների պատերազմները սկսուել եւ աւարտուել են երգով: Սպաննեցի՛ր երգը. ուրեմն յաղթանակը քոնն է, ուրեմն յաղթեցիր: Թշնամու բանակը ոչնչացնելուց առաջ պէտք է թշնամու շուրթերից ելնող երգը սպաննել. «Ռազմադաշտի գլխին ծորացող այդ գանգուր ու արնաթաթախ երգը խենթացնում էր...» («Դաւոն», էջ 58): Ո՞վ է երգողը. այո, «փեղեկանկր գեղեցիկ է եւ երգել գիտէ», բայց պէտք է զոհուի ... Անդրանիկ փաշան արգելում է, Դաւոն դառնացած դիմում է նրան. «Իմ տոհմի էգն ու որձը գեղեցիկ չէ՞ր, փաշա՛: Ո՞ւր են: Իմ տոհմ երգ չունէ՞ր, փաշա՛, ո՞ւր է իմ տոհմի երգ...» («Դաւոն», էջ 59): Քուրդը խլի իր ստեղծած երգը, թուրքը թրատի իր գեղեցիկ տոհմը, բայց մինչեւ ե՞րբ... Դաւոն միանգամից թուցնում է իր հայրենակիցներին երգով գորավիզ կանգնող երիտասարդ թուրքի գլուխը: Արձակագիրը զգուշացնում է՝ հայր եւս կարող է սրի քաշել ու վրէժ լուծել:

Ժողովրդի բնաւորութեան մասին կարելի է եզրակացութիւն անել՝ ուսումնասիրելով նրա երգ-երաժշտութիւնը եւ պարարուեստը: Պարը եւս խորհրդանշիչ է, աեսիլք: «Եար խուշտա»ն խտացնում է ազգի պատմութիւնը, դաժան պատմութեանը դիմադրաւելու ձեւը, հնարը՝ միայն ուս ուսի, միայն հաւաք-ւելով կարելի է փրկուել: Հետաքրքրական է նաեւ պարի չափը. գնալով արագանում է, ուժեղանում, պատմութիւնը եւս գնալով կուտակւում է, խտանում, պէտք է դիմանաս թափին, գիմադրես, այլապէս վերջ, չես կարող շարունակել, այլապէս քո պարը, քո պատմութիւնը կիսատ կը մնայ: Պէտք է դիմանաս, թէկուզեւ ամիզ ճաք տայ, ու արիւն հոսի:

Յուշ եւ իրականութիւն-տեսիլքը շարունակում է: Գալչոյեանը կարողանում է գեղազտին յատուկ հմտութեամբ համատեղել ներկան եւ անցեալը, իրականութիւնն ու յուշը, առօրեան եւ երազը: Նրա հերոսներն ապրում են երկու կեանքով՝ մէկն ամէնօրեայ, կենցաղային, իրական կեանքն է, միւսը՝ կիսատ մնացած, արիւնոտուած, հեռաւոր յուշը, որ յայտնւում է մերթ որպէս երգ, մերթ որպէս կարօտ, մերթ որպէս տեսիլք: Արձակագիրը յուշը, տեսիլքը չի պարտադրում իր հերոսներին. դա նրանց ապրելու կերպն է, կապը արտաքին աշխարհի եւ իրենց անցեալի հետ: Կտրուեց այդ կապը, ուրեմն կործանւած են իրենք: Գրեթէ բոլոր պատմուածքներում Գալչոյեանը գիտակցաբար ժամանակները խառնում է, յաճախ ներկան եւ անցեալը հանգէս են գալիս կողք կողքի: Անցեալը ներկայի անբաժանելի մասն է, ներկան իմաստաւորւում է անցեալով, ներկան անցեալի մէջ է, նրա շարունակութիւնը: Ամէն մի աննշան մանրուք յիշեցնում է անցեալը, եւ անցեալ ունեցող հերոսները շարունակում են ապրել ներկայում, սակայն ... սեփական ներաշխարհում: «Գալչոյեանի հերոսները վարժ են այդ ներքին ճամբորդութիւններուն... Իրենց ներքին աշխարհը յաճախ շատ աւելի կենսական նշանակութիւն ունի, քան արտաքին աշխարհը»: Գալչոյեանի հերոսները յաճախ ինքնամփոփ են ու փակուած, քչախօս են եւ իրականութիւնից վերացած: Ծեր է քեռի Տօնէն, յիշողութիւնը տկարացել է, եւ միտքը փորելով հագիւ յիշում է. առաջին ու վերջին անգամ շուկայ է գնացել ու ապրանք ծախել հօր հետ: Ինչքա՛ն ժամանակ է անցել, այն ժամանակ ինքը կանաչուորած մի տղայ էր, իսկ հիմա... Իսկ հօր որոնածը ... շուկայում հօր որոնածը ... պատմուածքի զարգացման ընթացքում յուշն ու իրականութիւնը հանդէս են գալիս միասնաբար, քեռի Տօնէն կարծես իրականում ներկայ է Ֆիզիքապէս միայն, նրա միտքը զբաղուած է անցեալով, եւ փորձում է յիշել, թէ ինչ էր հօր որոնածը շուկայում... Գրողը ներկան եւ անցեալը տանում է զուգահեռ: Վաճառքի հանած մէկ ոչխարի գիմաց ճռճուան փողը շարժում են նրա երեսին՝ ասելով. «Փողի կարիք ունե՞ս, արա... Ա՛ռ, գնա ապրի» («Շուկան», էջ 159): Քեռի Տօնէն յիշում է՝ գինի, մէկ բաժակ արդար ու անարատ գինի. ահա ի՛նչ էր հօր որոնածը: Հայրն էլ վիրաւորուած էր այն օրուայ առեւտրից, իրեն էլ հենց նոր վիրաւորեցին, նոյն իրավիճակն է, արգար գինի է պէտք, որ խմի ու կատաղի: Միաճուլում են յուշն ու իրականութիւնը, ենթարկւում են միեւնոյն լուծմանը. մէկ բաժակ արդար գինի:

«Դաւոն» պատմուածքում Գալչոյեանը յուշն ու իրականութիւնը համատեղում է մէկ այլ նպատակով: Համերկրացիները հաւաքուել են, որ ճամբայ դնեն Դաւոյին: Անդրանիկի հերոս գինուոր Դաւոն պառկել է ուժահատ եւ նոյնիսկ չի կարողանում բարձրաձայն խօսել, հասկացնել մտածածը: Եւ ընկերոջ «Դու ո՛ւր է կ'երթաս» հարցին Դաւոն մտքում պատասխանում է. «Կուի է կ'երթամ, Պէ՛րկ, կը գա՞ս ... ով զարկուեց, դաւաճան է... Ցիցքարի կուի քու մի՛ տքն է ... կը յիշի՞ս...» («Դաւոն», էջ 57): Իրեն չըջապատած համերկրացիները յիշում են փառաւոր պատմութիւններ կուրի ու Դաւոյի մասին, իսկ Դա-

ւօն չի լսում, նա Յիցբարի իր կռիւն է շարունակում, մտքով նա այնտեղ է՝ անցեալում, որովհետեւ կիսատ է մնացել նրա կռիւը, հոգին տակաւին շարունակում է կռուել: Իւրօրինակ տեսիլք-աւարտ ունի պամփուածքը. «...իբրիկ-նապահի արեւը բոցկլտում էր մերկ սրին, համբուրում ճակատը եւ աչքերի դիմաց կայծկլտացող կարմիր ու կանաչ պէծեր՝ Գաւոն սուրում էր դէպի արեւմարք, դէպի հեռու լեռների վրայ փշրուած արեւը...» («Գաւոն», էջ 68):

Գալչոյեանի հերոսները դժուար են ապրում, իրականութեան մէջ ծանօթ, հարազատ բաներ են որոնում, որ վերականգնեն կորցրած աշխարհը: Արձակագիրը յաճախ դիմում է բնութեանը: Բարսեղ ծերունին գտել է իր աշխարհը, իր փոքրիկ էրգիրը: «Խուչերով» կոչուած արտում է այդ աշխարհը, որովհետեւ միայն այդտեղ նա տեսաւ գինարք ծաղիկը՝ խատուտիկ աչքերով, որ թողել էր այնտեղ՝ էրգրի սարերում, եւ երբ տեսաւ, աչքերին չէր հաւատում: Գինարք ծաղիկը էրգրից մի կտոր նշխար էր: Գրողը փորձում է օգնել իր հերոսներին. հայրենիքը կորցնելուց յետոյ պէտք է շարունակել ապրել, բայց ինչպէ՞ս: Երբեմն նաեւ այսպիսի փոքրիկ ինքնախաբէութեամբ. եթէ այստեղ էլ աճում է գինարք ծաղիկը, ուրեմն հնարաւոր է ապրել այս հողում: Թողան ձեռքը բռնած՝ զարնանը նա գնում է Խուչերով արտը: Բայց արտը վարել են, «արտի տունը փլեր է». սա նաեւ ծերունու երեւակայական տունն էր, ուր յուշեր էին արթնանում: Ծերունին խոնարհւում, մօտենում է տաք հողին, լսում հողի կանչն ու շնչոցը եւ դառնում թողանը. «Գինարք ծաղիկներն կը թողնիմ իմ թողանն ու կ'երթամ» («Գինարք ծաղիկը», էջ 124): Գինարք ծաղիկը խորհրդանշան է կորսուած հայրենիքի, որ ծերունին պատգամում է թողանը: «Կը յաղթես, թէ կը պարտուես»՝ չարի դէմ ծառանալն առաքելութիւն է, կը գտնես, թէ ոչ՝ հայրենիքի երջանկութեան ծաղիկը որոնելը հայրենիքի որդու պարտքն է», - գրում է Գալչոյեանը:

Տեսողական պատրանք-տեսիլք: Գալչոյեանի հերոսներն օժտուած են տեսանելու ներքին զօրութեամբ: Երեւակայութիւնը, կարօտն այնքան ուժեղ են, որ երբեմն մարդիկ բաց աչքով երազ են տեսնում: Նրանք իրականութեան մէջ միշտ փնտրում են անցեալին կապող որեւէ օղակ, պատկեր: Խուլիկի Ափրէի բզկտուած մանկութիւնից մի պատկեր է միայն մնացել. երբ մաքուր աւլած ու ջրցանուած հողէ յատակին արեւի շող է ընկնում, ու շողերի մէջ խայտում են փոշու հատիկները, Ափրէն յիշում է մօրը: Կնոջ յամառ տրտնջոցներից յետոյ Ափրէն որոշում է տախտակ խփել հողէ յատակին: Սակայն նա չէր նախատեսել մի բան. «Ափրէի հայեացքի դիմաց մի պահ փայլատակեց մանկութեան պատկերը՝ մանկութեան երգիքից արեւի փոշոտ ու գունեղ սիւնը մի պահ ընկուեց ու մարեց, եւ նա տրորեց աչքերը...» («Խուլիկի Ափրէն», էջ 146): Պատկերը չկար, մանկութեան պատկերը ցնդել էր, եւ Ափրէն սկսեց տախտակները մէկ-մէկ քանդել, որպէսզի վերականգնի իր տեսիլքը, տեսողական պատրանքով ինքն իրեն յուսադրի, ինքն իրեն էրգրում զգայ, մանուկ զգայ, մօրը յիշի...

Լսողական պատրանք-տեսիլք: «Քարից բխած տաղանդ», - այսպէս է բնորոշել Մուշեղ Գալչոյեանին Համօ Սահեանը: Նրա քարակուռ արձակի հերոսները՝ քարի պէս ամուր, առնական, քարի պէս անսպառ ու քարի պէս սովորական, գերմարդկային լարում են ունենում. հեշտ չէ ապրել երկու կեանքով՝ ներկայով եւ անցեալով միաժամանակ: Բայց երբեմն պատրանքը յաղթում է, հերոսները չեն դիմանում յուշի դաշմակցութեանը եւ ձգւում են դէպի անցեալ: Հեռացող էրգրի կարօտն այնքան մեծ է, որ մշտապէս իրենք իրենց հետ խօսող հերոսները երբեմն լսում են նաեւ ինչ-որ մէկի պատասխանող ձայնը: Ծովասարի Օհանը մի երեկոյ աչքը դեռ չկացրած յանկարծ լսում է. «- Օհա՛ն... Նա աչքերը բացեց եւ սարսուաց: Նստեց անկողնում եւ մթան մէջ խաչակնքեց: - Իմ հօր ձէնն էր, - ակամայ պատուհանից նայեց դուրս, - իմ օղորմածիկ հօր ձէնն էր...» («Ծովասարի Օհանը», էջ 69): Քնաթաթախ որդին, հարսը զարմացած էին. Օհանը մոռացել է, որ հայրը վաղուց մահացել է: «Տղի խելք, մարդն իր հօր սպանուել կը մոռնա՞յ», մարդն իր հայրենիքը, իր անցեալը, իր արեան բռնկումը կը մոռանա՞յ: Բայց Օհանն իր ականջներին է հաւատում, իր հօր ձայնն էր, պատրանքը շատ ուժեղ էր եւ համոզիչ, նաեւ՝ ոչ պատահական. «Իմ հօր ձէնը նշան էր, թէ իմ մահը մօտ է ... իմ հէրն ու Ծովասար կը կանչեն զիս... Առաւօտ կ'երթամ... Առաւօտ ճամբորդ եմ: ...» («Ծովասարի Օհանը», էջ 72): Օհանի «վերադարձը» միայնակ չէ, նա այցելում է իր երկրացի ննջեցեալներին, տեղեակ պահում նրանց. «Էրօ՛, Մանուկ, Մուրղիկ... էրգիր է կ'երթամ, տղէք, ձեզ համար Ծովասարի հող կը բերիմ...» («Ծովասարի Օհանը», էջ 74): Սրանք Ծովասարի կանչը իրենց սրտում խեղդած եւ մի բուռ հողի կարօտն իրենց հետ գերեզման տարած մարդիկ են:

«Բովտուն» վէպի հերոսը գրուցում է ռազմաճակատում գոհուած հօր հետ, որին երբեք չի տեսել, որի կերպարը, սակայն, օրինակելի է ու անհրաժեշտ որդու համար: Նա ապրում է «հօր ներկայութեամբ», նրա խորհուրդներով: Հայրն այն մարդն էր, որի կռիւը թուրքի ու աշխարհի հետ մնացել է կիսատ, եւ Արման հաւատում է, որ այդ կռիւը պէտք է շարունակի իր Դաւիթ որդին: Նրա յօրինած աշխարհում Դաւիթը գնալու է Ստամբուլ, յաղթելու է բռնցքամարտի աշխարհի չեմպիոն օսմանցի Մոհամեդ Ալին, հենց իր բնում՝ Ստամբուլում, աշխարհի աչքի առաջ յաղթելու է: Գալչոյեան արձակագիրը ռիթմի շատ նուրբ զգացողութիւն ունի. յաճախ է սկսում մարմանդ, հանդարտ մուտքով եւ գնալով ուժեղացնում, հզօրացնում, սեղմում-խտացնում ընթացքը, ու այլեւս գալիս է մի պահ, երբ յորդում է հեղեղը՝ անսանձ ու խելացոր: Նիւթի շարադրման այս ձեւը առաւել ուժգին է դարձնում տպաւորութիւնը: Երբեմն նիւթն ինքնին այնքան խիտ է, որ սովորական պատկերներով, պատրանքներով չի ամբողջանում: Ահա այդպիսի վիթխարի խտութեան ենք հանդիպում «Աղօրիք» պատմուածքում: Հերոսը՝ Խալէն, ցորենի առատ բերք է հաւաքել: Որքա՛ն նպատակներ ունի՝ կապուած ցորենի ոսկեգոյն շեղջի հետ: Սակայն... «- Եկա՛ն, - ընկաւ Խալէի ականջը» («Աղօրիք», էջ 107): Եւ Խալէն

փոթորկուած նետում է դէպի հրացանը, վերցնում այն ու թաքնում, որպէս-
զի թոյլ չտայ թուրք հարկահաններին՝ մօտենալու իր արդար քրտինքի ոսկե-
դոյն շեղջին: Սպասում է ու հայհոյում, հայհոյում է ու խուզարկում, բայց ոչ
մէկը չի երեւում, ամէն ինչ իր տեղում էր, ամէն ինչ խաղաղ էր ... սակայն այդ
կանչը, ի՞նչ կանչ էր արդեօք: Լսողական պատրա՞նք, խաբկա՞նք, թէ՞ տեսիլք:
Խալէին անցեալում արդէն հանդիպած այս պատկերի կողքին գրողը դնում է
նորը: «Մէկ էլ Խալէի ականջը ընկաւ՝ հեղեղ...», եւ Խալէն խելագար ու
ցնցուած դարձեալ վազեց դէպի ամբարը՝ փրկելու այն: Խալէն հասնում է ամ-
բարին, եւ նրա ու աղօրիքի միջեւ սկսւում է մի յամառ պայքար. ոչ մէկը չէր
զիջում, Խալէն գերմարդկային ճիգեր է թափում. վերջապէս կարողանում է
փոխել հեղեղի ընթացքը եւ թեթեւացած շունչ քաշել: «էս փորձանքից նմանա-
պէս պրծանք ... ու բարին էն էր, որ փորձանքն երկնքից էր ու մարդուց չէր»
(«Աղօրիք», էջ 114): Խալէի, իր ժողովրդի կռիւը մարդո՛ւց եկած փորձանքի
հետ է, որն աւելի անմարդկային է, անսանձ, նողկալի: Բայց հեղեղ չկար, ոչ էլ
հեղեղի ձայն, երկնքում նոյնիսկ ամպի ծուէն չկար: Ուրեմն Խալէն լսողական
պատրանքի ազդեցութեան տակ է գործել. աղօրիքի դէմ կռիւը լսողական
խաբկանքի արդիւնք է: Խալէն փոխեց աղօրիքի ընթացքը, եւ խոր իմաստ կայ
այս տեսիլքի մէջ:

Վերջաբան: Ո՞րն է բանալին հայ ժողովրդի գոյութեան. արձակագիրը
«Մամփրէ արքայ» պատմուածքում իւրատեսակ լուծում է տալիս այս հար-
ցին: Տէր Յարութիւնը կարմիրով սպիտակ պաստառի վրայ ասեղնագործում
է հայոց գրերը: Ինչո՞ւ: Տէր Յարութիւնը չի պատասխանում, հերոսներից իւ-
րաքանչիւրը մի պատասխան գտնում է: Հեղինակը համաձայն է նրանցից մէ-
կի՝ Օհան պապի հետ. «... Տէր Յարութիւնը գրերն ուղարկելու է սուլթանին
նուէր ... ի հեճուկս: «Դու մշեցի ուսուցչին սպաննեցիր, իսկ սուրբ Մաշտոցի
գրին ի՞նչ կարող ես անել» («Մամփրէ արքան», էջ 268):

Պատմուածքի հերոսը՝ Մամփրէն, օր ծերութեան որոշում է սովորել սուրբ
Մաշտոցի գրերը: Բոլորը զարմացած ու հիացած էին ծերունու յամառու-
թեամբ: Մշեցի Խաչոն ոգեւորում է նրան. «Օր ծերութեան մարդը ելնի ու սո-
վորի գրերը, հաշուիր, թէ այդ մարդը ոչ թէ սովորել է, այլ, մեղա՛յ սուրբ Մաշ-
տոց, մեղայ, այլ ինքն է յօրինել» («Մամփրէ արքան», էջ 279): Մամփրէն ունի
տառերը մտապահելու իր ձեւը: Տառերի ամէն մի գծիկը մի առուակ է: Մամփ-
րէն իր համերկրացիներին մանրամասն բացատրում է տառերի «կազմու-
թիւնը»: Սուրբ Մաշտոցը հայոց տառերի պատկերը հայոց լեռնաշխարհից է
վերցրել: Հայոց տառերը հայոց գինուորներն են, հայոց անպարտ գինուորնե-
րը՝ պատրաստ դիմագրաւելու ամենահզօր բանակներին անգամ: Եւ արքայ է
այն մարդը, ով գիտի հայոց այբուբենը, թագաւոր է Մամփրէն: Իսկ եթէ թա-
գաւոր է, ուրեմն կարող է հրամաններ տալ սեփական զօրքին: Բայց ... բայց
արքան կարող է նաեւ աւագակի մէկը լինել եւ պիղծ հրամաններ արձակել: Եւ

այդ դէպքում աշխարհը կը լցուի պարտուած գինուորների փախուստով, Եր-
կիր մոլորակը ուղեծրից դուրս կը գայ...

Գրի ազնուութեան մասին է խօսում է Գալշոյեանը: Իր ողջ գրական կեան-
քում նրա գրիչը նոյնպէս անարդար հրաման չտուեց Մաշտոցի արդար գին-
ուորներին: Գիրը կոչուած է ճշմարտութիւնը պաշտպանելու, սուտը մերժելու,
բիրտ ու նենգ ուժերի դէմ կռուելու եւ սրբագործուելու:

Մամփրէն հիմա արքայ է, Մամփրէն կարող է հրամաններ արձակել, նա
ճշմարտութեան, արդարութեան, հերոսութեան արքան է եւ Աուրբ Մաշտոցի
գրերին տալիս է իր առաջին ու վերջին հրամանը: Հրամանը գրում է արնա-
դոյնով, հայոց պատմութեան արեան կարմիրով. «Օսմա՛ն, թալանչի՛ Օսման,
ուրեմն որպէս աւագակ, որ ճամբին կանգնեցիր, էդ ճամբէն քոնն է, հա՞...
Աթաբունար ... Մամփրէն ճար չունեցաւ, թէ քեզ տրորէր, տրորէր, ու դու
հասկանայիր, որ Տալուրիկի սարերում ու ողջ Սասնայ սարերում Աթաբու-
նար հարամանուն աղբիւր չկայ: Զկայ ու չկայ: Աղբիւրի անունը Մեհրէ էր ու
Մեհրէ կը մնայ՝ Մեհրէաղբիւր: Պատմութիւն կայ, Արարիչ կայ ու հնուց եկած
գրոյց. Առիւծ Մհերն էր տեղ, հենց էդ աղբուրի բխած տեղն է հանդիպել առիւ-
ծին ու ճղել զառիւծն, ու կամօքն Արարչի՛ տեղն ու տեղը աղբիւր է բխել: Եւ
Արարիչն է կնքել: Օսմա՛ն, թալանչի՛ Օսման, ես էլ մեռնեմ, դու էլ մեռնես, աղ-
բիւրի անունը Մեհրէ էր ու Մեհրէ էլ կը մնայ: Մամփրէ արքայ» («Մամփրէ
արքան», էջ 293):

Երեւան

Օգտագործուած նիւթեր

1. Բագին, Պէյրութ, 1981, թիւ 1:
2. Գալշոյեան Մուշեղ, Կռունկ, Երեւան, 1969:
3. Գալշոյեան Մուշեղ, Բովուր, Երեւան, 1974:
4. Գալշոյեան Մուշեղ, Մարութայ սարի ամպերը, Երեւան, 1981:

Մարգո Յարութիւնեան ծնած է 1969ին, Արցախի
Մարտակերտ շրջանի Թալիշ գիւղը: Աւարտած է
Երեւանի Պետական Համալսարանի Բանասի-
րական բաժանմունքը (1988-1993):
1990ականներում ուսուցչական պաշտօն վարած է
Շուշիի «Արամ Մանուկեան» վարժարանին մէջ:
Ներկայիս կ'ապրի Երեւան եւ կը զբաղի իր երեք
գտակներու դաստիարակութեամբ:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՆՊԱՍՏՈՂ ՈՒՇԱԳՐԱԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔ ՄԸ

ՄԱՅՐԻՆԵՐՈՒՆ ԾԻԱԾԱՆԸ

Արդի Լիբանանեան Բանաստեղծութիւն

(Մարգիս Կիրակոսեան, Երեւան, 2010)

Երախտաշատ աշխատանք բնորոշումը հասարակ տեղիք դարձած է, յաճախակի կրկնութեան հետեւանքով: Բայց երեք հարիւր էջերէ բաղկացած լիբանանեան բանաստեղծութեան ներկայացման նուիրուած Մայրիներուն Ծիածանը հատորը իրապէս շնորհալի աշխատանք մըն է, մէկէ աւելի պատճառներով:

Շատեր, ինծի պէս, չեն տիրապետեր արաբերէնի, զրկուած են հարուստ եւ ապրող գրականութեան մը ծանօթանալու պատեհութենէն: Ընթերցումներու ցանկիս վրայ եղած են ֆրանսերէնի թարգմանուած կամ ֆրանսագիր լիբանանցի գրողներ (ժըպրան Խալիլ ժըպրան, ժորժ Շեհատէ, Ռընէ Հապաշի, Սալահ Սթեթիէ), բայց բանաստեղծները ցարգ եղած էին սոսկ անուններ, անոնք ըլլան դասական թէ արդի: Սարգիս Կիրակոսեանի թարգմանութեամբ եւ ծանօթագրութիւններով կազմուած հատորը նոր աշխարհի մը մէջ մտնելու առիթը ընծայեց ինծի:

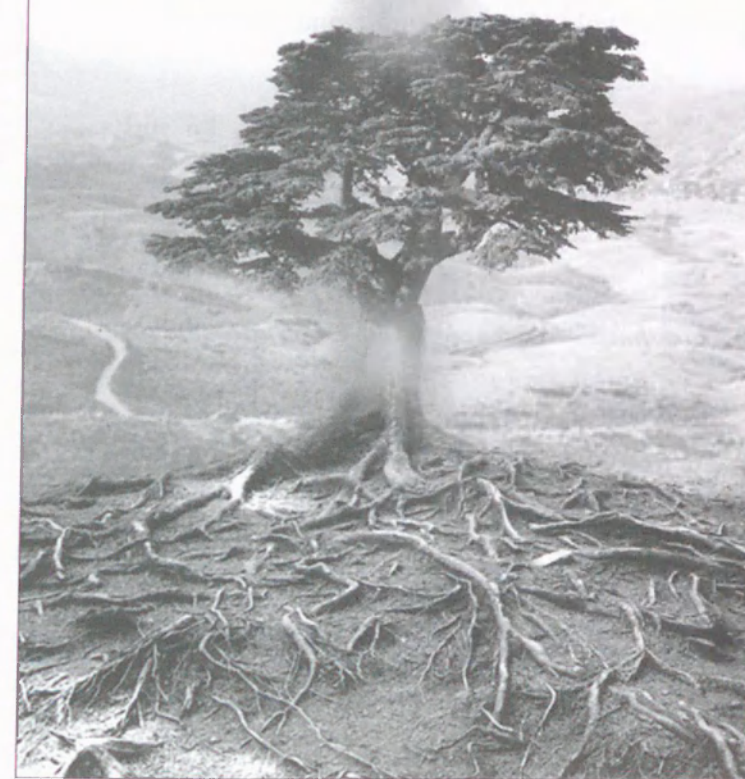
Կարդացի հետաքրքրութեամբ, յաճախ ետ-առաջ դարձնելով էջերը, հաղորդուելով ժամանակակիցներու տազնապներով, ապրումներով, տեսիլքներով, գաղտնասացութիւններով: Սիրոյ եւ թափանցումի ակներեւ ճիգով մը հայացուած էին բանաստեղծներու էջերը, եւ ընթացիկ ծանօթացումէ աւելին կը բերէին:

Գիրքին սկիզբը գրուած Սարգիս Կիրակոսեանի «Ուրուանկար Լիբանանեան Արդի Բանաստեղծութեան» ներկայացման տասը էջերը ընթերցողը կը պատրաստեն գիրքը ընկալելու: Ապա, իւրաքանչիւր բանաստեղծի նուիրուած էջերը կու տան անհրաժեշտ տեղեկութիւնները, որպէսզի առաւելագոյն դիւրութեամբ կատարուի ընթերցումը: Սարգիս Կիրակոսեան յստակ դասաւորումով կու տայ բանաստեղծին լեզուին, ոճին, ինքնատպութեան, աշխարհայեացքին, տեսնելու եւ զգալու կերպերուն մասին բացատրութիւններ, որպէսզի բառերէն անդին կարելի ըլլայ հետեւիլ իմաստներուն:

Ներկայացուած բանաստեղծները խորհուրդներու եւ անասելի յաճախանքով ունին, ինչ որ զանոնք կը դարձնէ մեր ժամանակակիցները, մեր հարցականներով: Կարելի չէ այս բանաստեղծները կարդալ վէպի մը պէս: Անոնք կը հրաւիրեն մտածման, կը ստիպեն վերադառնալ, կրկին լսել, պահ մը փակել գիրքը, հզօր տպաւորութիւններու ազդեցութեան տակ:

ԱՐԴԻ ԼԻԲԱՆԱՆԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՅՐԻՆԵՐՈՒՆ ԾԻԱԾԱՆԸ

ԵՈՒՍԷՑ ԷԼ-ԽԱԼ ունկնդիր է տիեզերական խորհուրդին: «Աղօթք մեհեանին մէջ VIIրդ պատառը համապատկեր մըն է, ուր կեանքը, գեղեցիկը եւ խորհուրդը կ'ընդելուզուին: Եւ յաւերժական Կինը, կեանքի շարունակականութեան խորհուրդ եւ երաշխիք, որ միաժամանակ ապրում է, տենչ:

Ջգեստդ այդպէս մի՛ ծալեր: Թող մարմինդ մտնէ ներս: Թող բարձրանայ: Ծիծերդ երկու գագաթներ են: Ջգլխիչ է էջքը անոնց, որ կը բանայ երազները մարմինին:

... ..

Կանգնէ դէմս մերկամարմին եւ քեզի ցոյց պիտի տամ բանալիները կեանքին:

ԱՏՈՆԻՍ (Այի Ահմէա Սա'իտ) բանաստեղծը: Սիրոյ արտայայտութիւն է Սարգիս Կիրակոսեանի վերլուծումը, իր կարգին գրականութիւն, երբ կը կատարէ իր մասնակցութեամբ ընթերցումը, բռնելով էականը Ատոնիսի իւրաքանչիւր աշխարհին:

Ես ձամբորդն եմ որ դէմքը ձգեց կանթեղին ապակիին վրայ իմ քարտէսս երկիր մըն է առանց արարիչի եւ մերժումը աւետարանս է:

Ինչպէս ժամանակակից մարդը, Ատոնիս ունի համամարդկային տեսիլք, սահմաններէն անդին: Ան կը խորացնէ մտածումը, եւ կը հանդիպի մարդու անթափանցութեան ցաւին:

Պատը պատո՞վ փոխարինեմ, երբ շփոթանքս շփոթանքն է մէկուն, որ լոյս կը սփռէ, շփոթն անոր, որ ամէն ինչ գիտէ...

Արդի մարդուն արձագանգող արդի բանաստեղծ մը, որ կը զգայ թէ ինչպէս ժամանակակից մարդկութիւնը իրաւութիւն ունեցող բանաստեղծը, մարդը ընդհանրապէս, կը դատապարտէ ինքնամեկուսացման, առանձնութեան: Եւ դարը՝ իր ահաւորութեամբ, կը պայթի «Հայելի մը քսաներորդ դարուն համար» բանաստեղծութեան մէջ:

Դագաղ մը որ մանուկի դէմք կը հագուի,
մատեան մը, որ ագռաւի
աղիքներուն մէջ կը դրուի,
հրէշ մը որ ծաղիկ բռնած կ'ընթանայ:

ապառաժ մը,
որ խենթի մը թոքերուն մէջ կը շնչէ,
ահաւասիկ
այս է դարը քսաներորդ:

Ատոնիս կը հասնի նոյն դարու թելադրած իմաստութեան, որ հրաւէր է խորհրդածութեան, «Վիճակ համոզումի» խորագրին տակ դրուած երկտող բանաստեղծութեան մէջ:

Չեմ կասկածիր, ձիերը, որ առասպելներ թամբեցին,
Իրենց ասպետները կը սպաննեն:

Եւ ի վերջոյ մեր խելառ ինքնախաբէութիւնը:

Թերեւս,
Երկրի վրայ սէր չկայ,
բացի անկէ, որ կ'երեւակայենք
թէ օր մը զայն ձեռք պիտի ձգենք:

ՇԱՌԻԳԻ ԱՊԻ ՇԱԳՐԱՆ կը հետեւի: Երբ Սարգիս Կիրակոսեան զայն կը ներկայացնէ, խորագրով ամէն բան կ'ըսէ. «Արտասովոր խօսքի երկրպագուն»: Այս բանաստեղծը եւս հասկցուելու ցանկութիւն ունի, բայց կայ անհեթեթը, որուն կը բախինք: Խիտ, անսեթեւեթ եւ անպաճոյճ բառերով, առանց ողբերգակի կացութիւն ստեղծելու, կը գրէ:

ՅՈՒՍԱՀԱՏԵՑԱՅ ԱՅԾԻՆ ՊԷՍ

Դիմագիծներս խաղողներ թթմորուեցան
յուսահատեցայ այծին պէս, բլուրներուն պէս
որոշեցի հրաժարիլ իրաւունքէս
գիրքը փակել
պարտեզը ամփոփել

չկայ թիթեռնիկ եւ ոչ ալ սիրերգ
կայ փուշ միայն
անմահ քերթողներուն համար
ամէն:

Բանաստեղծը միշտ կը տարուբերի կարօտներու եւ մենութեան արահետներուն վրայ: Արդէն կարօտը կը ծնի մենութեան մէջ, կամ մենութիւնը ինք կը բանայ դռները կարօտներու: Շաուգի Ապի Շագրայի «Թագաւորը կը խնդայ» բանաստեղծութիւնը կը վկայէ խորացող ապրումներու մասին:

Դրան առջեւ ձիւն կայ
հայելիին առջեւ ամպ կայ
կեանքին առջեւ ուրուական կայ
ուրեմն ես եմ հարցադրողն ու դաշունահարուածը
կառատան մէջ վէրքս ու զայրոյթս կը նորոգեմ
եւ երբ կը մսիմ անապատը կը մսի
եւ աւագը կատու կը կուտակուի ինծի համար
լուսինը կը մօտենայ կորստականին
եւ ձեռքս՝ ջերմութեան կռակին,
պատկերին ու թաշկինակին
ո՛վ կը քարկոծէ զիս ափ մը ոսկիով
երբ քահանան զիս չծեծեց ձիպտով
ոչ ալ թշնամիներս՝ ձիւղով
մինչ եղէգը դէպի ձչակ
ձչակը դէպի առուակ
մոգը դէպի քարայր կը վազէ
եւ թագաւորէն զատ ո՛չ ոք
կը խնդայ, եւ իր փորին մէջ,
եւ իր սրտին մէջ դառնութեան սիրամարգը կը ծիծաղի,
մինչ ես դէպի մահը գինովցայ,
բաժակն ու ապակին վառեցի
եւ ծուխը ծակեց զիս:

Շաուգի Ապի Շագրայի տողերը հրաւէր են լսուածէն անդին չըսուածը իմանալու:

ՈՒՆՍԻ ԷԼ-ՀԱԺԻ հանդէպ Սարգիս Կիրակոսեան նոյնքան հիացում ունի, եւ կ'ըմբռնէ անոր բնազանցական ապրումը, երբ կը մէջբերէ իր վերլուծման մէջ:

Պսակեցէք ձեր գլուխները մութքին ոսկիով
եւ այրեցէք ձեր ետին
այրեցէք ձեր ետին
աշխարհը այրեցէք վերադարձին արեւով:
Երկարաչունչ բանաստեղծութիւններ ունի Ունսի Էլ-Հաժ, որոնք կը հա-

ղորդուին յաւերժի եւ շարունակուելու հարցականներով, որոնք անմիջակա-
նութեան կը տանին ընթերցողը: Իսկ բառերը հարցականներուն պատասխան
կ'ըլլա՞ն: Ինչպէ՞ս կը հասկցուին բազմաձայն սպիտակութիւնները: Անոնք
արձագանքն են ոչինչին եւ ունայնին:

Սպիտակ է աշխարհը
սպիտակ է անձրեւը
սպիտակ են ձայները
սպիտակ է մարմինդ եւ սպիտակ են ատամներդ
սպիտակ է մելանը
եւ թուղթերն են սպիտակ
լսէ՛ զիս լսէ՛ զիս,
քեզ կը կանչեն լեռներէն ու ձորերէն
քեզ կը կանչեն ծառին ծոցէն եւ ամպերուն շրթներէն
քեզ կը կանչեն ժայռերէն ու աղբիւրներէն
գարունէ գարուն եւ քեզ կը կանչեն
քեզ կը կանչեն ամէն բանի վրայէն, ամէն բանի տակէն,
եւ բոլոր ծագերէն
լսէ՛ գալուստն իմ՝ պղտոր ու թաքնաթաքուն
լսէ՛ զիս լսէ՛ զիս՝ վտարուած ու օտարական
սեւ է սիրտս մենութեամբ եւ հոգիս ալ կարմիր է
բայց տապանակն աշխարհի սպիտակ է
ու բառերն են սպիտակ:

ՓՕԼ ՇԱԽՈՒԼ նորարարութեան առաջնորդող ղեմքն է: Արագիս Կիրակոս-
եանի գնահատումով, անոր ազդեցութիւնը կը տարածուի Լիբանանէն դուրս,
ընդհանրապէս արաբական աշխարհին վրայ: Նաեւ, ան կը կրէ իր ժամանակի
տաղանթները, զանոնք կ'արտայայտէ խիտ եւ իրապաշտ ոճով: Արդարեւ, այս
բանաստեղծը քանի մը բառով հորիզոններ բացող կախարդ է:
Քանի մը հատուածներ, եւ ինչե՛ր կը թելադրեն անոնք:

* * *

Առաւօտները խաղաղ հանգչած են աւագին մէջ
կեանք մը ձերմակ
երբ մետաղը ձիւները ծածկէ

(Ուղեւորները ձամբաները կը կրճատեն
սպիտակ մարմիններու վրայ)

* * *

Երբ քաղաքը կ'այրեն
մահը կը փայլի
մահը կը փայլի մոխիրէն ետք
կը մնայ արեւը սեւ

եւ կը մերկանան ժպիտները յաւերժութեան

Ով կը խօսի այս մետաղեայ լռութեան մէջ

* * *

Ջոհը կը լուսաւորէ դէմքը սեւ ովկիանոսին
փլատակներուն եւ ապակիին միջեւ շանթը իր ուղին կը կորսնցնէ

ՄԱՐԴԸ ԵՒ ԱԹՈՌԸ

Սրճարանին մէջ՝ աթոռ մը: Աթոռին մէջ՝ մարդ մը: Գծեց աթոռը եւ մոռցաւ մար-
դը: Յետոյ գծեց մարդը եւ մոռցաւ աթոռը: Եւ երբ ուզեց այդ մարդը գծել այդ
աթոռին մէջ, մարդը մեկնած էր սրճարանէն եւ աթոռը ձգած դատարկ: Ճիշդ այն
ատեն մարդը գծեց այդ աթոռին մէջ:

Փօլ Շախուլի տողերուն մէջ բանաստեղծը կը հանդիպի իմաստութեան, եւ
իմաստունը կը դատէ իր մարդն ու ժամանակը:

ԱՊՊԱՍ ՊԱՅՏՈՒՆ գիր-գրականութեամբ շնչած է տեւաբար: Կը գրէ, կը
գրախօսէ: Թարգմանուած է տարբեր լեզուներու: Սարգիս Կիրակոսեան
կ'ըսէ, որ այս բանաստեղծը մասնակից է «ստեղծագործական գոյամարտ»ին,
որ տեղի կ'ունենայ «անկարելիին եւ վտանգին անդիմադրելի անդունդին վե-
րեւ», վերագտնելու համար «տարտղնուած ժամանակները, որ հաստատէ իշ-
խանութիւնը վտանգուած վայրերուն, լեզու տայ անկենդան եւ համը մար-
միններուն...»: Այսինքն բանաստեղծը ոչ տիրացու է ոչ դիւանակալ, ընթացի-
կէն անդին կը գտնուի ան: Ժամանակի եւ ապրողներու վկայ Ապպաս Պայ-
տուն կը գրէ:

ՅԱԻՒՆ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Մշուշին մէջ աստիճան մը շինեցին, տասնեակներ կեցուցին անոր վրայ, մոռա-
ցութեան մէջ պատուհաններ բացին, հոնկէ մարդիկ գնդակահարեցին: Լռութեան
մէջ բերդ մը կառուցեցին, զայն լեցուցին զինուորներով ու բանտարկեալներով:
Աղբերով գծեցին եւ իմաստուն խենթ մը՝ ծովսով կիներ, իսկ նոյնիմքն մէզով՝ հա-
ւաքական գերեզմանատուն մը: Իջան-ելան: Ջերբակալեցին պատանիները եւ գե-
տին շարտեցին իրենց երեսներուն վրայ: Այդ բոլորը տեղի ունեցաւ մելանէ սեւ-
եակներու եւ պարտէզներու մէջ, որոնք կ'անհետանային, ամէն անգամ որ կա-
խաղան բարձրացողները ստուերներու կը վերածուէին: Այս բոլորը ըրին մէկ
խօսքով եւ մէկ խօսքով փողոցներն ի վար յորդեցան, դռներ եւ ցնցոտիներ
բարձրացուցին եւ կորսուեցան բիրեղապակեայ գունդին մէջ: Եւ ան, որ տեսաւ
երկու աչքով, իր աչքերը վար սահեցան երկու կաթիլ ջրի պէս: Երազներուն
սրբագրումը կ'անցնի եւ նոյն արագութեամբ կը կատարուի սենեակներուն դա-
սաւորումը եւ նոյնիմքն ցաւին քննադատութիւնը:

ՀՊՈՒՄ - 2

Համբոյրը որ վերջապէս գունաւորուեցաւ
աւկամայ ինկաւ կողքիդ:
Ընկողմանած էիր նաւակի մը պէս: Ջեփիւռը
Համբոյրս անմիջապէս դէպի մարմինդ հրեց
Ձեռքէս բազմաթիւ տրոփներ փախուստ տուին:
Ջեփիւռը հիմա ցնորքներ կը տանի:

Նրբութիւն, թելադրականութիւն եւ ժամանակը որ կ'անցնի եւ ներկան կը
տանի, կը վերածէ յուշի կամ կարօտի: Երանգներու բանաստեղծութիւն:

ՈՒԱՏԻ Հ ՍԱԱՏԷՆ է շարքին վերջինը: Կիսով արտագաղթած լիբանանցի
մը: Աշխատելէ ետք Լիբանան եւ Աւստրալիա, այժմ կը բնակի Աւստրալիա եւ
կ'աշխատի հոն լոյս տեսնող «Ան Նահար» օրաթերթին մէջ: Լիբանանի տագ-
նապներու ծնունդ է այս բանաստեղծը եւ իր ոգորումներու արտայայտու-
թիւնն են իր տողերը: Բաւերու կախարդանքով կ'ապրի եւ կ'ապրեցնէ ինք-
զինք, անցեալ մը եւ ներկան:

* * *

Պէտք է խոստովանիլ որ օրերն այս
խարիսխ կը նետեն մեռած գորտերու պէս
եւ ժպիտները կ'ընեն ցաւցնող
լիճերուն առջեւ
եւ թէ սէրը
աղ է կապոյտ
որ հիմա կը տեղայ առանձին
եւ կապոյտ:

* * *

Տիկին իմ թախծահար անջրպետին մէջ
դէմքս ինծի մի՛ վերադարձներ
գետերուն պէս իմ ուղղութեամբ մի՛ յորդիր
տակաւ ինչպէս հեղուկդ դուրս մի՛ պայթիր
ազատութիւնը կէսն է զգուանքիս
պատանդուհին՝ միս կէսս
եւ բոլոր որդիներս՝ մահը:

ՀԵՌԱՒՈՐ ԿԷՏ

Քիչ մը աղ կը քնանայ
ձեռքիս մէջ որ հաճոյացաւ իր մնայուն լուսութեամբ
աղ
կարծես թէ անցեալին ձեռքս ծով էր
եւ գլուխս

որ հիմա հետս է
իր մազերը կը սանտրէ հեռաւոր ցամաքամասէ մը:

երազներ
կէս գիշերէն ետք
գիտի մը մէջ

անցորդ մը պարզ փողոցի մը մէջ
ուր խանութ մը կայ
եւ հեռաւոր կէտ մը
որ կարծեմ նստարան է:

ԼՌԵԼԵԱՅՆ ԵՆԹԱԿԱՅ

Ցտեսութիւն ըսելէ եւ դուրս ելլելէ ետք
իրմէ մնաց փոքր ստուեր մը տան լամբարը կը շինէր
եւ քալեց անոր ետեւէն:
Անցաւ դարպասը, յետոյ յանկարծ, լոյսը մարեցին
եւ իր ծամբան կորսնցուց:
Առաւօտուն
երբ աղախինը պատուհանը բացաւ
տեսաւ, որ ստուեր մը կը քնանայ
առանձին՝ մայթին վրայ:

Ուստի՜ Սաաաէ եւս իր կարգին կը դաջէ անհեթեթը եւ ունայնը:

*

* *

Սարգիս Կիրակոսեանի այս վերծանման աշխատանքը մարդը կը մօտեցնէ
ընդհանրապէս բանաստեղծութեան հետ հաղորդումի: Մասնաւորաբար մեզի
ժամանակակից արար բանաստեղծներու, որոնք փակ դիրք պիտի մնային հայ
ընթերցողներու ստուար մեծամասնութեան համար:

Ուշագրաւ բանաստեղծներ, որոնք ոչ նիզակ կը ճօճեն, ոչ մարտահրաւէր
կ'ուղղեն, կը սպասարկեն գեղեցիկ իօսքին եւ գեղեցիկին, առանց պարսաւի
եւ հայհուհի:

Այս էջերը «գրախօսական» ընթացիկ յաւակնութիւնը չունին: Կ'արտայայ-
տեն ղրական տպաւորութիւն մը եւ գեղարուեստական վայելք մը կիսելու
ցանկութիւնը:

Յուլիս-Օգոստոս, 2011,
Նուագի-լը-Կրան

ԳՈՀԱՐ ԱԼԵԳՍԱՆԵԱՆ

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶԻ «ՄՈՌԱՅՈՒԱԾ ԷՋԵՐ»Ի Ա ՀԱՏՈՐԸ

Վերջակէտից առաջ բազմակէտ է: Ու դժուար է կռահել՝ անյայտութեան, թէ՞ շարունակական իմաստ ունեն այդ կէտերը: Եթէ չլինէր «Արամ Հայկազ. Նամակներ» (Երեւան, 2009, կազմող՝ բանասիրական դիտարկումների գոյություն Մ. Մ. Խաչատրեան) գիրքը, «Արամ Հայկազ. Մոռացուած էջեր» գրքի Ա հատորում կը գերիշխէր անյայտութիւնը: Արամ Հայկազը (Արամ Զեքեմեան, 1900-1986) սպասում էր իր հոգեւոր վերադարձին Հայրենիք (միշտ մեծատառ էր գրում- Գ. Ա.): Փաստօրէն նամակների հատորը գրողի՝ Հայրենիքում հրատարակուած առաջին գիրքն է: Նշենք, որ Մ. Խաչատրեանն ընթերցողի սեղանին դրել է Համաստեղի «Մոռացուած էջեր» քառահատորը, որի խմբագիրը լինելու երջանիկ պատեհութիւնն ունեցել ենք տարիներ առաջ:

Հերթն Արամ Հայկազին է:

«Մոռացուած էջեր»ի այս հատորում ժամանակագրական կարգով ընդգրկուած են 1924-1950 թթ. «Հայրենիք» (Բոստոն) թերթի՝ Հայաստանի Ազգային գրադարանում պահուող համարներում տպագրուած բազմազան նիւթեր՝ յօդուածներ, պատմութեան, յուշագրութիւններ եւ այլն:

Յօդուածների մի մեծ շարք նուիրուած է Ամերիկայի հայ թատրոնին («Արքայ Լիր», «Հայ թատրոնը եւ մենք», «Հին աստուածները», «Արուեստի Գողգոթան», «Նոր խաղ մը», «Հայրենիք», «Զարտաշի թագուհին» եւ այլն): Սրանց զգալի մասը գրողի առաջին փորձերից են եւ նման են կառուցուածքով. նախ ներկայացնում է քննարկուող դրական երկը, բեմադրութեան մանրամասները, յետոյ դիպուկ նետահարի վարպետութեամբ անդրադառնում կատարողական արուեստին ու բնութագրում դերակատարներին: Ուշագրաւ են նշանաւոր դերասաններ Յովհաննէս Աբելեանին ու Յովհաննէս Զարիֆեանին նուիրուած էջերը: Յ. Զարիֆեանի հետ Արամ Հայկազի ծանօթութիւնը սկսուել է նրանց Պոլսից Ամերիկա տանող շոգենաւի վրայ: Կենսագրական այս հետաքրքիր էջերին գրողն անդրադարձել է նաեւ «Ճամբորդութիւն մը Յ. Զարիֆեանի հետ» յօդուածում եւ «Ուղեւորութիւն Յովհաննէս Զարիֆեանի հետ» ծաւալուն յուշագրութիւնում, որ պահուած է գրողի արխիւում՝ Գրականութեան եւ արուեստի թանգարանում (ԳԱԹ)՝ Արամ Հայկազի ֆոնդում: Այս նիւթերը հետաքրքիր մանրամասներով լրացնում են միմեանց ու ամբողջացնում ինչպէս մեծ դերասանի, այնպէս էլ գրողի կենսագրութեան էջերը:

Ինչպէս վկայում է Արամ Հայկազի մտերիմներից Հրանա Մարգարեանը, հաստատում են նրա՝ գրքում ներկայացուող գրական ժառանգութեան անծանօթ այս էջերը, գրողը Նիւ Եորքի գրական ու ազգային կեանքի կենտրոնական դէմքերից էր, բոլոր ձեռնարկների մասնա-

«Թերեւս օր մը Հայաստանի մէջ, ուր լայն միջոցներ ու ընթերցողներու մեծ թիւ ունին, պայմանները փոխուին, ու անոնք ընեն, ինչ որ ես չկրցի ընել...»:

ԱՐԱՄ ՀԱՅԿԱԶ

կիցը: Նա Հայ գրական միութեան գործունէութեանն անդրադարձել է «Լ. Շանթի «Ինկած բերդի իշխանուհի»ն եւ «Գրական վիճարանութիւն «Հին աստուածներ»ուն շուրջ» յօդուածներում:

Մտորումների տեղիք է տալիս «Բարբառներու միացումը հնարաւոր է» (խօսքը գրական հայերէնի երկու ճիւղերի մասին է- Գ. Ա.) յօդուածը, որ գրուած է 1929ին: Խնդրի համակողմանի քննութիւնից յետոյ գրողն առաջարկում է. «Յետոյ հասարակաց լեզուի մը ստեղծումին համար բնականաբար պէտք է նախ եւ առաջ պահանջը նկատի ունենանք: Մենք առանձին-առանձին տեսանք, թէ երկու բարբառներն ալ լիովին կը բաւարարեն զանոնք գործածող հատուածներուն: Իսկ միացման պահանջը այն ատեն միայն գոյութիւն կ'ունենայ, երբ բարբառներու յարաբերութեան խրամը այնքան կը մեծնայ, որ միեւնոյն լեզուով խօսողները այդ տարբերութեան պատճառով անկարող կ'ըլլան իրար հասկնալ: Իսկ մենք, փառք որ ուր կ'ուզէք, չենք հասած այդ կէտին եւ հասնելու ալ հաւանականութիւն չունինք»:

Գրողը յատուկ խնամքով ու երախտագիտութեամբ է յիշում, արձանագրում իր Ուսուցչի՝ Յակոբ Օշականի հետ կապուած ամէն մի դէպք՝ մեծ ու փոքր: Գրականութեան դասերին, որոնց Արամ Զեքեմեանը մասնակցեց ընգամէնը ... վեց ամիս, լսած խորհուրդները, ընկերների ու իր գրած շարագրութիւնների քննարկումը յղկեցին պատանու ճաշակը, յետոյ այդ ամուր հիմքի վրայ բարձրացաւ գրողի ինքնատիպ աշխարհը՝ ժանրերի ու թեմատիկայի բազմազանութեամբ, անկրկնելի հուճորով ու լաւատեսութեամբ: Հրաժեշտի պահին Ուսուցչին տուած խոստումը պատճառ դարձաւ, որ հեռուոր Ամերիկայի մեծ քաղաքում յայանուած պատանին օրուան հտցը վաստակելու, երկու գաւակներին կերակրելու տմէնօրեայ հոգսին զուգահեռ գրիչ վերցնի, ու պատմութեան անալիզի ժողովածուն՝ «Յեղին ձայնը» (1949, Նիւ Եորք), հաստատեց գրողի նրա համբաւը:

Գրքի երկրորդ՝ «Յաւելուած» վերնագրուած բաժնում ընդգրկուած են «Հայրենիք», «Բազին» ամսագրերում տպագրուած, ինչպէս նաեւ գրողի արխիւում պահուող մի քանի ծաւալուն նիւթեր: Այս շարքում առաջինը ԳԱԹ-ում պահուող «Գրականութիւն եւ մշակոյթ» յօդուածն է, որը հարուստ նիւթ է տալիս գրողի դեղագիտական հայեացքները հասկանալու համար: «Շատ բան ըսուած ու գրուած է մշակոյթի մասին. ան՝ մշակոյթը, ազգի մը իմացական ձգտումներուն եւ արտադրութիւններուն համադրութիւնով կը կազմուի: Ուրեմն հասկնալի է, որ ցելի մը մշակոյթի զանաւարտ բազմակողմանի նիւթերով է կազմուած: Գրականութիւնը այդ նիւթերէն մէկն է», - գրում է Արամ Հայկազը: Նա նշում է, որ ինչպէս կեանքում, այնպէս էլ ընկերային յարաբերութիւններում նախապատուութիւնը տալիս է անկեղծութեա-

նը, արժեւորում է գրականութիւնը՝ որպէս դաստիարակութեան հզօր միջոցներից ու անկեղծօրէն հաւատում, «թէ գրողն ալ, ինչպէս ուրիշներ, իր ցեղին հանդէպ, իր ժողովուրդին հանդէպ որոշ պարտականութիւններ ունի»:

Արամ Հայկազի դրական ժառանգութիւնը նրա քառատուած ճակատագրի (պատահական չէ գրքերից մէկի վերնագիրը՝ «Չորս աշխարհ») գեղարուեստական տարեգրութիւնն է: Շապինգարահիսարցի հայի կեանքի բաց վէրքն ազգային մեր ողբերգութիւնն է՝ հայոց Մեծ Եղեռնը՝ Արհաւիրքը, ինչպէս գրում է Հայկազը: Փառք Աստծու, այդ ողբերգութեան մէջ կան հերոսական էջեր, որոնցից է Շապին Գարահիսարի ինքնապաշտպանութիւնը: Հրատարակած առաջին գրքում՝ «Արծուաբնի անկումը» (1935, Բոստոն, անգլերէն)*, «Շապին Գարահիսար ու իր հերոսամարտը» (1971, Նիւ Եորք) հատորում, բազմաթիւ պատմութիւններում ու յօդուածներում նա պատմում է կատարուածի մասին: Հերոսամարտում զոհուեցին Արամ Հայկազի հայրը, եղբայրները, բայց նա չի ողբում, այլ հպարտանում է, որ հայ ոգին այն անյոյս ու անհեռանկար տարիներին ոչ միայն կամաւոր զոհ չգարձաւ, այլեւ դիմադրեց ու դիմացաւ: Կործանող ծննդավայրի պատկերն ու վերապրած ողբերգութեան՝ մօր աչքի առաջ մորթւած եղբոր, անհետ կորած մօր ու նրա խորհրդով իր կրօնափոխութեան յիշատակները գրողի հոգում անթեղուած կրակ են, յուշ ու յիշատակ, եւ անգիջող հայը (ինքն իրեն այդպէս էր ընդթափում) մահուան ու կործանումի դէմ կռոււմ էր հռոմէոսով, ծիծաղով, որովհետեւ համոզուած էր՝ հայութիւնը չի մոռանալու, յիշելու է ապրելու համար:

Գրքի «Շապին Գարահիսարի հերոսներու յիշատակին», «Շապին Գարահիսարի ինքնապաշտպանութիւնը» (այս վերտառութեամբ երկու յօդուած) յօդուածները եւս պատմում են անցեալի այս փառահեղ էջերի մասին: Գրում եմ՝ «յօդուածները» ու երկմտում՝ յօդուած, թէ՞ պատմութիւն: Անկեղծ ասած՝ դժուար է տարրորոշել: Արամ Հայկազի յօդուածներն այնքան հարուստ են գեղարուեստական տարրերով, իսկ պատմութիւնները՝ այնքան վաւերական ու շիտակ, որ սահմաններ դնելը պարզապէս անիմաստ է. նա պատկերի մեծ վարպետ է: Երեւի նաեւ սրանով է պայմանաւորուած գրքի այս եւ յաջորդ հատորներում (նախնական տուեալներով՝ եւս չորս հատոր) հաւաքուած նիւթը ժամանակագրական կարգով ներկայացնելու անհրաժեշտութիւնը: Տեղին է յիշատակել «Իմ մահը» պատմութիւնը («Ցեղին ձայնը» ժողովածու), որտեղ գրողն այնպիսի համոզիչ վաւերականութեամբ է ստեղծում միջավայրը, որ գժուարանում ես հաւատալ, թե նկարագրուածը սոսկ երազ է:

Ինչեւ, չչեղունեք նիւթից ու չմոռանանք՝ մեր ինդիքը Արամ Հայկազի «Մոռացուած էջեր»-ի Ա. հատորը ներկայացնելն է: Գրքում հաւաքուած բոլոր գործերի մասին կարելի է առանձին-առանձին ու հանգամանալից խօսել, բայց գիրքը արդէն դարձել է Սփիւռքի եւ Հայաստանի ընթերցող հանրութեան սեփականութիւնը, ու ընթերցողն ինքը եզրայանգումներ անելու հնարաւորութիւն կ'ունենայ, ուզում եմ կտրեւորել Արամ Հայկազի դրականութեան մի քանի առանձնատիպութիւններ: Հերոսամարտի մասնակից, Եղեռնի անվերադարձ ճամբաներով անցած, բնօրրանից հարկադրաբար հեռացած հայ մարդն ու գրողը չարացած չէ աշ-

* Գիրքը Արամ Հայկազի դուստրը՝ Ալիսը, վերահրատարակել է 2010 թ., եւ Նիւ Եորքում, Պոստոնում, Նիւ Ջորքիում, Ֆիլադելֆիայում գրողի յոբելեանական հանդէսների, ինչպէս նաեւ գրքերի երեւանեան շնորհանդէսի մասնակիցները նուր ստացան երեք գիրք՝ «Արամ Հայկազ. Նամակներ», «Արամ Հայկազ. Մոռացուած էջեր» և հատոր, "Aram Haikaz, The Fall of Aerie" («Արծուաբնի անկումը»):

խարհի ու մարդկութեան հանդէպ: Նրա հոգում կենդանի են մօր աղօթքները, Կաղանդի գիշերը ոսկեհոսումի անկրկնելի ու անորոշի պահի կախարդանքը («Կաղանդի երգ» ու այս շարքի բազմաթիւ պատմութիւններ), Հայրենիքի աննման ու առատ ձիւնը, ծննդավայրի երկընթով քայլող ամպի ծեղի պատկերը, Միւսլիմ դարձած Արամի ու նրա մի քանի հաւատափոխ հայ ընկերների պատանեկան առաջին ուրախութիւններն ու անհուն կարօտը: «Մղձաւանջը» Գիւրտիստանում յայտնուած Արամ-Միւսլիմի յիշողութիւնների հենքի վրայ կառուցուած տխուր պատկեր է, առաջին ստեղծագործութիւնը, որի տակ գրողը ստորագրել է Արամ Հայկազ՝ իր անուանը միացնելով նահատակուած եղբոր անունը: Վրէժ, թէ՞ կենսաբանական իր տեսակի գոյութեան իրաւունք. այս է պատմութիւնը հարցադրումը, որին հարկադրուած է պատասխանել 16-17 տարեկան պատանի հերոսը: Մեռնող վիրաւոր մարդն արժանի է կարեկցանքի, բայց թուրք զինուորի ու նրա ընկերների ձեռքերով «օր մը քարերը արիւններու ամէնէն սրբազանովը կարմրեցան կատաղի ու անհաւասար պայքարի մը վախճանէն յետոյ, ուր հազար նշխարներ կան անթաղ ու անազօթ»: Երկմտանքից չեն ազատում, հոգին չեն թեթեւացնում ո՛չ քաջարի Վահագնին, ո՛չ էլ ամենաներող Յիսուսին ուղղուած աղօթքները: Կատարում է ամենաանսպասելին. հայերից իւրած Եւրտրդ գոմէշը կճղակների տակ տրորում է ապաքինուելուց յետոյ հայերի հարցը «արմատապէս» լուծել երազող թուրք զինուորին: «... Յետոյ ցեղիս ու իմ սիրելիներուս անձանթ ու չորս հովերուն ցրուած գերեզման ունեցող-չունեցողներուն յիշեցի ու լացի...», - եզրափակում է գրողը:

Ուշադրաւ ու հարուստ է գրքի ծանօթագրութիւնների բաժինը, որի պարզաբանումները ոչ միայն լրացնում են ներկայացուող նիւթերը, այլեւ ամբողջացնում գրողի կեանքի ու գործունէութեան պատկերը: Գիրքն ունի բառարան:

Արամ Հայկազի համար անցած տասնամեակները նշանակութիւն չունեն. նա ապրում է իր զօրեղ յիշողութեան դաշտում: «Այս գիշեր, գողտրիկ պատմութիւններում ընդդէմուտ է երկու պատկեր՝ կործանում ու լոյսի հաւատով ապրելու յոյս. «Ու արեւուն տակ ծլարձակող ցորեններու սէս աճապարանքով կր մեծնայինք մենք, մինչեւ որ չար օր մը անօրէն ձեռք մը կարմիր տապանաքար մը դրաւ մեր գիւղին ու Հայրենիքին վրայ...»

Բայց այս գիշեր, բայց այս գիշեր գիտեմ, թէ, հակառակ կամքիս, անկողին մտնելէ առաջ պիտի կրկնեմ մանկութեան օրերուս մօրս սորվեցուցած մէկ աղօթքը ու ճրագը վառ պիտի թողում պատուհանիս առջեւ...»: Այդ ճրագի՝ տուն կանչելու, բնօրրանի յիշատակն անմեռ պահելու առաքելութիւնն ունի Արամ Հայկազի այս նոր գրքի ծնունդը, քանզի գրողի գրական դաշտում ոչ միայն պատմութիւն, տառապանք ու անկրկնելի յոյզեր կան, այլեւ գրական սքանչելի դոհարներ, որոնք «Տիոնիկ»-ի հեղինակի գրական ժառանգութեան ոչ պակաս կարեւոր մասն են, ուրեմն՝ մեր ազգային հարստութեան անբաժան բաղկացուցիչը: Շատ կարեւոր է նաեւ այն հանգամանքը, որ Հայրենիքում գրողի գրական ժառանգութեան դռները բացուած են այս էջերով, որոնք կր ստիպեն ընթերցողին թերթել նրա հրատարակուած ժողովածուներն ու տիրոջ իրաւունքով յայտարարել՝ գտել է Սփիւռքի հայ գրականութեան մեծերից մէկի աշխարհ տանող ճանապարհը:

Այս եզակի հնարաւորութեան համար նախ եւ առաջ շնորհակալութիւն ՀՀ «Տարուայ Ուսուցիչ» (1993), բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր, Սփիւռքի հայ գրականութեան անխոնջ ուսումնասիրող ու հաւատարիմ սիրահար Մարգարիտ Խաչատրեանին:

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՄՏԱԾԵԼԱԿԵՐՊՈՎ ԴԱՍԱԿԱՆ ՄԸ

(ՄԻՍԱԲ ՄԵԾԱՐԵՆՑԻ ծննդեան 125ամեակին առիթով)

"It is difficult to get the news from poems
Yet one die miserably every day
For lack
Of what is found there"

William Carlos Williams

Ի՞նչ կարելի է ըսել 19րդ դարուն ծնած բանաստեղծի մը մասին այսօր, 21րդ դարուն. Եւ ի վերջոյ, պայման է որ բան մը ըսուի, երբ բանաստեղծութիւնը դուրս է ինկեր մեր առօրեայէն եւ դարձեր չատ փոքր թիւի մը հաճոյքը, այն ալ ոչ որպէս ընթերցող, այլ՝ ստեղծագործող: Այլ խօսքով՝ երբ կարգացողէ աւելի դրող կայ, ի՞նչ ըսել եւ ինչո՞ւ ըսել ոեւէ բանաստեղծի որեւէ ամեակին առիթով:

Տակաւին, դասախօսութեան մը պարագային, կայ «որո՞ւ ըսել»ու հարցը, որովհետեւ պարզ է, որ ըսա ունկնդիր հասարակութեան, կրնայ փոխուիլ նաեւ ըսուելիք խօսքը: Երբ երիտասարդ մը, որ այնքան ալ հեռու չէ բանաստեղծութենէն, կարիք ունի կենսագրական որոշ տուեալներ իմանալու, միջին տարիքի ունկնդիրը կրնայ այդ տեսակի մանրամասնութիւնները տաղտկալի գտնել: Հակառակ այս վերապահութիւններուն, այսօր պիտի փորձեմ խօսիլ Մեծարենցի մասին, եւ զինք մօտ բերել մեզի:

Մեծարենց երբ մահացաւ միայն քսաներկու տարեկան էր, եւ արդէն նուա-

ճած էր օրուան կարեւոր քննադատներուն համակրանքը, եւ ուրիշներու բուռն քննադատութիւնները: Թերեւս մոռցուած անուն մը ըլլար, եթէ չըլլային այդ քննադատութիւնները, որովհետեւ ներքողները ընդհանրապէս տոկունութիւն չեն պարզեւեր քերթողութեան դժուար ճանապարհի ուղեւորներուն:

Զինք քննադատողներու յօդուածներուն դէմ յօդուածով ելոյթ ունեցած է Մեծարենց, հակառակ իր դրեթէ պատանեկան տարիքին: Այդ յօդուածներուն մէջ բանաստեղծին դրսեւորած գրական հմտութիւնը միայն զարմանք կը պատճառէ:

Բայց կան նման հոգիներ կեանքի մէջ, հասուն հոգիներ, որոնք բնածին հասունութեամբ մը աշխարհ կու գան, եւ շատ կարճ միջոցի մը մէջ իրենց առաքելութիւնը կատարելէ ետք կը մեկնին, միայն վայելք եւ ափսոսանք ձգելով մեզի:

Իր քերթուածները կարդալէ առաջ կը փորձուիմ իր քննադատութիւնն ու ինքնաքննադատութիւնը ներկայացնել, թէեւ անոնք հիմնական մասը չեն իր ժառանգութեան, սակայն կը հաստատեն ի վերուստ տրուած տաղանդը, ամբողջութիւն կու տան իր գրչին եւ հմտութիւն՝ խօսքին:

Մեծարենց այնպիսի անուն մըն է, որուն կ'անդրադառնան մեր դրականութեան մեծերը, Յակոբ Օշականէն մինչեւ Պօղոս Մնայեան, որ խմբագրած է Մեծարենցի ամբողջական երկը, Անթիլիասէն լոյս տեսած, եւ աւելի ուշ՝ Գրիգոր Պլլտեան, որ ուզած է «արդիական» ընթերցում մը ընել Մեծարենցի երկին («Տրամ», Պէյրութ 1980):

Ամբողջ 34 էջերու վրայ գրականութեան դոկտոր մը կ'ուզէ «կարդալ ներքին կառույցը, որուն շուրջ ուժեր, պատկերներ, իմաստներ կը բեւեռուին, կը մակարդակուին, առանց որ կարենան զայն սպառել»: Մեծարենցի քերթուածները, որոնք ամբողջ հոգեբանական-բնագանցական աշխարհ մը կ'ամփոփեն, այնքան արդիական են, որ կրնան ենթարկուիլ ընթերցումի արդիական կերպերու եւ աւելի հարստացած դուրս գալ այդ ընթերցումէն: Ասիկա միայն տաղանդի մը հաստատումը կրնայ ըլլալ՝ անժամանցելիութիւն, կամ՝ արդիականութիւն:

Արդիականութեան առաջին հաստատումը պիտի գայ իր «Ինքնադատութեան փորձ մը»էն, որ Զրաքեանի «Ներաշխարհը հեղինակէն դիտուած»ին հետ այս երեւոյթին առաջին օրինակներն են Արեւմտահայ գրականութեան մէջ:

Գրական դատումը կ'ենթադրէ մոտեք մը դէպի գրութեան աշխարհը. ինքնադատումի պարագային այս մոտեքը նախ ելք մը կը պարտադրէ հեղինակին, ելք մը իր անձէն եւ իր ստեղծագործութենէն դուրս, դուրսէն, հեռուէն դիտելու եւ առարկայականօրէն դատելու համար դրութիւնը:

Այս կրկնակի շարժումը գիտակցութիւն կ'ենթադրէ, գիտակցութիւն, որ գրութենական աշխարհը «ներշնչումէ» եւ «մոլաններէ» անգին այլ տարածքներ եւս ունի, տարածքներ, որոնք այնքան օտար կը հնչէին ոչ միայն 19րդ դա-

րուն, այլ եւ այսօր, մեր շատ ստեղծագործողներուն համար: Ասիկա առաջին յապականիչն է Մեծարենցի արդիականութեան:

Հետաքրքրական է, որ Մեծարենց իր քերթուածներու վերլուծումին մէջ տրամաբանական մօտեցում մը կը ցուցաբերէ, երբ օրինակ՝ կ'ըսէ.

«Ի՞նչ տրամաբանական յենակէտ կայ ոտանաւորի մը բոլոր տողերն ալ գլխադրով սկսելուն մէջ. Ու միեւնոյն ատեն կը պարզաբանեմ՝ թէ, ըստ կէ- աադրութեան, վերջակէտէն վերջ միայն պէտք է գլխադրել (զանց ընելով կարգ մը իմանալի բացառութիւններ). այս օրէնքն հարկ է գործադրել անխը- տիր, արձակին ու ոտանաւորին համար, քանի որ ոտանաւորի այդ գլխադար- դերն աւելորդ պննանքէ ու սիրունութենէ տարբեր պաշտօն չունին, ու գլխո- վին հակառակ են տրամաբանութեան»:

Եւ կը շարունակէ.

«Բայց կ'ուզէի հասկցնել Փայլակին, թէ ինչ ձախող բան է «մտքի չքաւորու- թիւն» եւ անտրամաբանութիւն տեսնել արարքի մը մէջ, որ պարզապէս տրա- մաբանութեան սիրոյն կատարուած է»:

Այլ արդիականութիւն մը եւս կարելի է տեսնել Մեծարենցի մեկնաբանու- թեան մէջ: Արդիական ընթերցումի նախադրեալներէն մէկը այն է, որ ընթեր- ցողը ինք բերէ մեկնաբանական իր աշխատանքը ընթերցուած երկին, պեղելով, տողերը բանալով, կարդալով նաեւ չգրուածը, եւ այդ ձեւով միանայ հեղինա- կին, երկի մեկնաբանութեան մէջ:

Մեծարենց կ'ըսէ.

«Անշուշտ «Նոր Տաղեր»ուն մէջ կան զուտ նկարագրական ոտանաւորներ, ուր իմաստասիրութիւն չկայ, այսինքն՝ ընթերցողին թողուած է կրած տպա-ւորութենէն մեկնիլ դէպի որոշ իմաստասիրութեան մը, որ դիւրաւ կը ծնի ամէն վառ տպաւորութենէ (ընդգծումը մեզմէ. ՄԵ).

Իր յօդուածներէն եւ հոն եղած կարգ մը մէջբերումներէն կարելի է տեսնել նաեւ, որ Մեծարենց, հակառակ հիւանդութեան՝ թոքախտին պատճառով թե- րաւարտ ըլլալուն, ծանօթ է ժամանակի օտար գրականութիւններուն, մանա- ւանդ բանաստեղծներու գործերուն, ինչպէս կը մէջբերէ անգլիացի բանաս- տեղծ Էմըրսոնի մէկ խօսքը, թէ՝ «Բառերը գաղափարի ձեւեր են», կամ՝ «Իրա- պէս մարդը փայլակներու խուրձ մըն է»:

Մեծարենց նաեւ գիտակից է բանաստեղծութեան լեզուական առաքելու- թեան, որ է լեզուն կենդանի պահել ոչ միայն ժամանակակից կեանքը արտա- յայտող բառեր «չինել»ով, այլ եւ մեր հին բառերուն կենդանութիւն տալով, զանոնք կրկին շրջանաւորութեան դնելով, ինչ որ մեր բանաստեղծները, Մեծա- րենցէն քանի մը տասնեակ տարիներ ետք ըրած են ու կը շարունակեն ընել.

«Այդ բառերը գործածող նախնի մատենագիրներ մենէ շատ աւելի լայն կ'ըմբռնէին լսելութեան եւ առողջանութեան գեղեցիկը, գիտէին վեհաշուրթն արտասանել բառերը, ու լսել անոնց վեհանդորը ձայնը»:

Մեծարենց, հակառակ իր տարիքին, խոր լրջութեամբ կը մօտենայ «բանաս- տեղծ» կերպարին, հարցադրումի կ'ենթարկէ անոր գերը եւ իր եզրայանգում- ները չի վարանիր արտայայտելու ամէն պատշաճ առիթի:

Այսպէս, «Ինքնագատութեան փորձ մը» յօդուածին մէջ հարց կու տայ՝ «Ի՞նչ է որ բանաստեղծին կոչումը» եւ կը մէջբերէ Սէն-ժորժ տը Պուելիէի խօսքը.

«Բանաստեղծը սիրոյ կը նմանի. Եւ իր պաշտօնն է ճամբաները լուսաւո- րել»:

Աւելի անդին, նոյն յօդուածին մէջ կը գրէ.

«Բանաստեղծին ձայնը տիեզերական յաբաբերականութեան մը լարը պէտք է ըլլայ, բոլոր գոյութիւններուն համադրական թրթռումովը տրոփուն»:

Մեծարենց ունի նաեւ լրիւ գիտակցութիւնը արուեստի սահմանումին եւ սահմաններուն.

«... Մատչելի ըլլալու ըղձանքով չըլլայ որ արուեստը ոչնչացնենք. սահման մը կայ՝ ուրկէ վար չի՝ կրնար իջնել գրագէտը. թող ընթերցողը, եթէ կ'ուզէ, բարձրանայ այդ աստիճանին՝ ու ճաշակէ գրագէտին երկերը. բայց գրագէտն ալ, իր դիրքին հրապոյրը աւելցնելու համար պէտք չէ որ վերելակելու տենչեր ունենայ, եւ ասոր համար ստիպուի ... գլխուն ծանրութիւնները պարպելու, օղապարիկի մը ըրածին պէս»:

Կր տեսնենք այս քանի մը տողերէն, որ Մեծարենց նաեւ երգիծանքի նուրբ ջիղ մը ունի, զոր չի վարանիր ի գործ գնելու, երբ հարկը տեսնէ:

Տակաւին կան իր թարգմանութիւնները, որոնք թէեւ թիւով այնքան ալ մեծ չեն, եւ որպէս գրական արժէք ալ բան չեն աւելցնել իր վաստակին, բայց կը հաստատեն, կրկին անգամ, Մեծարենցի գիտակցութիւնը՝ թարգմանական արուեստին, եւ այլ գրականութիւններու հետ շփուելու կարեւորութիւնը:

Այս բոլորը ըսելէ եւ հաստատելէ ետք, կու գանք հարցի կորիզին՝ ի՞նչպէս արդիականացնել Մեծարենցի բանաստեղծութիւնը. կամ՝ ի՞նչպէս ներկայաց- նել այս տաղանդաւոր տղուն բանաստեղծութիւնը ԱՅԱՕՐ, երիտասարդու- թեան համար:

Թերեւս լաւ կ'ըլլայ օգտագործել արդիական թեքնոլոգիան (արհեստագիտու- թիւնը), մալթիմետիան (զանգուածային լրատուութիւնը), Մեծարենցի բառե- րով յօրինել նոր երգեր, որոնց մեղեդին կարթէ երիտասարդ ունկնդիրը, եւ ան, առանց մասնաւոր ճիգի, կարենայ նախ մտիկ ընել, ապա ըմբոշխնել քեր- թողութիւնը մեր գրականութեան ամէնէն տաղանդաւոր երիտասարդներէն մէկուն:

Հարկ է միջոցներ փնտռել: Ափսոս է, որ երիտասարդութիւնը այսօր ան- մասն մնայ Մեծարենցի քերթողութեան վայելքէն:

«Կենացդ, մեր տղայ, այս աշխարհէն միւս աշխարհ»:

*
* *

Միջոցներ փնտռելու եւ անպայման գտնելու դադափարը կը յիշեցնէ այն քանի մը երգերը, որոնք յօրինուած են Մեծարենցի բառերով: Ամէնէն սկիզբը կարծեմ «Գիշերն անուշ է, գիշերն հեշտագին» երգն է, Հրանդ Գէորգեանի յօրինումով, զոր մանկութեանս կ'երգէին մայրս եւ մօրաքոյրներս մեծ հաճոյքով: Այսօր նոյն երգը եթէ քաղցր յուշեր կ'արթնցնէ երէցներուն մօտ, կրնայ խրտչեցնել երիտասարդները: Բայց որովհետեւ երգին մեղեդին շատ հոգեհարազատ է, կարելի է «արգիականացնել» զայն, նոր կշռոյթով, եւ սիրուած երգիչի մը կատարողութեամբ:

Նման երգ մըն է Ռուպէր Ամիրխանեանի «Կարմիր ծաղիկ մը գարունի»ն: Շատեր՝ երիտասարդներէն, կը սիրեն եւ յաճախ կ'ունկնդրեն այս երգը, առանց իմանալու որ անոր բառերուն հեղինակը Մ. Մեծարենցն է: Այստեղ փակագիծերու մէջ կարելի է նշում մը կատարել. բոլոր նոր երգերուն հեղինակներու անունները կը յիշուին, բայց ոչ, օրինակ, Մեծարենցի անունը: Ինչո՞ւ: Հաւանաբար իրաւունքներու կամ հոնորարներու հարց մը ըլլայ, թէ եւ վստահ չենք: Հեռատեսիլով կամ ձայնասփիւռով նման երգեր ձայնասփռելէ առաջ, կարելի է շատ կարճ ներկայացում մը ընել հեղինակին մասին: Եթէ նոյնիսկ ամբողջ ուշադրութեամբ մտիկ չըլլան այդ խօսքերը, անպայմանօրէն ունկնդիրին մէջ տեղ կը գրաւեն, եւ օր մը ի յայտ կու գան:

Այլ ձեւ մըն է մեր դասականները կարճամեթրած, նոյնիսկ երկարամեթրած ֆիլմերով ներկայացնելը: Ֆիլմարուեստը այսօր, մանաւանդ փոքր պաստառի միահեծան տիրապետութեան ժամանակաշրջանին, մեծ դեր կրնայ խաղալ հոն, ուր ընթերցումը կը ձախողի:

Իսկ ամէնէն արագ եւ արդիւնաւէտ ձեւը, կը կարծենք, գաղափարութիւններու ընթացքին մալթիմետիայի օգտագործումը կրնայ ըլլալ. նկար եւ ձայն. Շարժող նկարներ, որոնք ներկայացուած խօսքը կենդանացնելու ուժը ունին: Նման մօտեցում եղած է անշուշտ, բայց միայն գիտական եւ ոչ՝ գրական նիւթերու առնչութեամբ:

Հալեալ

ՎԱՐԴԱՆ ՍԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ.

ՎԵՐՅԱՅՏՆՈՒԱԾ ՆԱՄԱԿ ՄԸ

Ընթերցողը ծանօթ ըլլալու է Անդրանիկ Ծառուկեանի «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ» ինքնակենսագրական պատումի այն դրուագին, երբ նշանաւոր հայ գրագետ մը պիտի այցելէր որբանոցը 1920ական թուականներուն: Կ'ենթադրուէր, որ ծիծաղաշարժ գործերու հեղինակ գրագետը, իր ներկայութեամբ, ուրախութիւն ու քրքիջ պիտի բերէր բազմահարիւր որբերու տաղտկալի կեանքին: Բայց «անիծեալ տարիներ» տեսած ու ապրած գրողը՝ Երուանդ Օտեանը (1869-1926), արդէն ծանօթ էր որպէս չխնդացող մէկը, ու Մեծ Եղեռնի սարսափը աւելի եւս շեշտած էր այդ գիծը: Տարբեր հեղինակներու կողմէ կրկնուած այն փաստը, որ ծանօթ երգիծագիրը տխուր մարդ մըն էր, թերեւս իր առաջին արտայայտութիւնը գտած է վերայատնուած այս նամակին մէջ, որուն հեղինակն է անոր նոյնքան նշանաւոր հօրեղբայրը՝ Գրիգոր Օտեանը:

Գ. Օտեան (1834-1887)՝ 1876ի Օսմանեան Սահմանադրութեան հեղինակներէն մէկը, ժամանակաշրջանի թուրք եւ հայկական իրականութեան նշանաւոր դէմքերէն եղած է: Ապտիւլ Յամիտի գահակալու-

թենեն ետք Փարիզ տարագրուած ու հոն թաղուած Գ. Օտեանը թղթակցած է իր բազմանդամ ընտանիքի տարբեր անդամներու, որոնց շարքին՝ իր պատանի եղբորորդիին հետ, որուն նոյնիսկ ձօնած է անթուակիր բանաստեղծութիւն մը¹:

Ստորեւ հրատարակուող նամակին պատճենահանեալ ձեռագիրը յայտնաբերեցինք Նիւ Եորքի Զայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ Արեւելեան թեմին կից «Գրիգոր Եւ Տոլորէս Չօհրապ» տեղեկատուական կեդրոնին մէջ: Ան մաս կը կազմէ թղթակալի մը, զոր ամենայն հաւանականութեամբ կազմած էր Թեոդիկի բարեկամներէն մէկը՝ Սարգիս Սաքաեանը, մէկտեղելով անոր ու իրեն վերաբերող թուղթեր, որոնցմէ որոշ նմոյշներ արդէն լոյս ընծայած ենք, իսկ ուրիշներ մամուլի տակ կը գտնուին:

Անհրաժեշտ է նշել, որ նամակին եզրափակիչ պարբերութիւնը առաջին անգամ, ի շարս այլ ընտանեկան նամակներէ քաղուածքնէրու, լոյս ընծայուած էր Թեոդիկի կողմէ՝ 1921ին², ինչ որ կը բացատրէ վերոյիշեալ լուսապատճենին կապը «Ամենուն տարեցոյցը»ի խմբագրին հետ: Տասը տարի ետք, Պոլիս հրատարակուած Գ. Օտեանի յետմահու երկհատորեակ մը կը հաւաքէր անոր գրութիւններէն ու նամակներէն փունջ մը, ներառեալ՝ այս նամակին ամբողջական բնագիրը³: 1948ին, պոլսահայ բանասէր Թորոս Ազատեան (1893-1955) կը յայտարարէր, թէ ձեռնարկած էր անոր նամակները հատորով ամփոփելու⁴, սակայն այդ նախաձեռնութիւնը իրականացած չէ կամ գոնէ տպագրութեան լոյսին տրուած չէ: Գ. Օտեանի արխիւին հետագայ ճակատագիրը մեզի ծանօթ չէ:

Գրականութիւնը որպէս «հոգեզուարճ բերկրութեանց աղբիւր» բնորոշող Գրիգոր Օտեանի այս նամակին բովանդակութեամբ, ինչպէս եւ այն փաստը, որ նախորդ հրատարակութիւնը բաւական թիւրքերցումներ կը ներկայացնէ, մեզ մղեցին նորայայտ պատճենը տպագրութեան պատրաստելու: Դիտել տանք, որ նոյնութեամբ պահած ենք հեղինակին գրաբարախառն լեզուն եւ ուղղագրական իւրայատկութիւնը, որոնք կը ներկայացնեն չբիրեղացած աշխարհաբարի այն հանգրուանը, որ յատկանշական էր Չարթօնքի շրջանին իրենց ծաղկումը ապրած կարգ մը գրողներու լեզուին:

Նիւ Ընրգի

12 սեպտեմբեր 1886 Բարիզ⁵

Սիրելի Երուանդս,

Մեզ կը գրկես քու սիրուն պսակուն նամակներէդ: Ո՛րչափ հաճոյքով կը կարդայի զանոնք. եւ զի չ'էի կարծեր, չը գիտէի, թէ միտքդ այնքան զարգացնել կարողացած ես, չը գիտէի թէ՝ այնքան աղուոր հայերէն կը գրես փայլակէ բառերով ու՞ լի հրախաղութեամբք ոճիդ ու իմաստներուդ մէջ. ուստի՞ առաջ՝ այդպէս կայծկլտող, արթուն եւ զուարթ միտք մ'ունենալ կը թուիս: Զուարճաբանիլ՝ կը սիրես, բայց արդեօք ունի՞ս նաեւ զուարճութիւնն ի սրտիդ...: Ինչ որ ունայնութիւն, խաբէութիւն կայ ամէն բանի խորը, այն ոմանց մտածութիւնը սեւով կը ներկէ, ոմանց ալ հեգնութիւնը կը գրգռէ. ծիծաղ կայ որ աւելի դառնութիւն կը պարունակէ քան արտսուքը: Կ'ըսեն թէ Մօլիէր⁶ իր ժամանակին ամենէն տխուր մարդն էր: Մի՞ գուցէ այս անսակէն ըլլան քու ծիծաղներդ ալ: Էֆթիկին¹⁰ ըսածին նայելով՝ տխուր ես ընդհանրապէս, առանձնութիւն կը սիրես, լուռութիւնը քեզի¹¹ հաճոյ է, սիրտդ ի վար կը խօսիս: Այն զի՝ հէ՛ք մանկիկ՝ աշխարհային իրաց անկայուն վիճակը կանուխէն զգացիր: Դժպէտի խաղերու հանդիսատես եզար, կեանքին խաղերուն, քու շուրջդ ու¹² ի քեզ: Ով որ այդպիսի տեսաբաններու առաջին դեռ գիտէ ծիծաղիլ, թող դառնութեամբ ալ խառն ըլլայ, ըսել է՝ ո՞ր չ'ընկճիր նա. չարին յաղթելու թերեւս լաւագոյն միջոցն այդ է եւ քու մտաւոր սեպհական¹⁴ հանգամանացն ալ յարմարագոյն: Շէնշող բնաւորութիւնը կ'օգնէ դիմանալու, համբերելու. ապաքէն ծիծաղը ասպա՛ր մը ըլլայ քեզի համար, այն լաւ է. այլ սպառնալէք մը չ'ըլլայ ուրիշներուն դէմ, ա՛յն դէշ է:

Ինչ ալ¹⁵ ըլլայ, սիրելի Երուանդս, որ եւ է ձեւի մէջ, ամեն ձեւի մէջ, սիրէ՛ դրականութիւնը. այն միայն կը մնայ: Օր կու գայ, ամեն բանէ կը դադրի մարդ, վայելքներէ կը հրաժարի, իր պատրանքներէն, իր յոյսերէն, կիրքերէն՝ իղձերէն, ամեն ունեցածէն, ամեն զգացածէն, բան մը չը մնար, դեռ կը մնայ դրականութիւնը՝ որ հոգեզուարճ բերկրութեանց աղբիւր մը կ'ըլլայ բացառիկ վայրկեաններու մէջ:

Սիրելի Երուանդս, այս մօտ ժամանակներս մօտաւորագոյն հարուած մը ունեցար¹⁶ սրաի, գկնի այլ նմանօրինակ հարուածներու (զի քանի՞ անգամներ այս վերջին տարիներս մահն եկաւ զարկաւ՝ մեր ընտանեաց մէջ)¹⁷: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կը գոչէ հայրդ¹⁸ կսկիծովը յիմարեալ¹⁹. Ինչո՞ւ գրեր էր եղբայրդ ալ Հրանդ²⁰. ա՛հ, ո՞ գիտէ «ինչուն» եւ ուրիշ ո՞րչափ բաներու համար. մեզի միայն խոնարհիլ եւ երկրպագել անկ է²¹ յաւիտենական կամացն Աստուծոյ: Եւ ես կը կրկնեմ բանաստեղծին հուշակաւոր խօսքը Լեոնին²² համար ալ.

«Վա՛րդ էր, ապրեցաւ վարդերու նման
առտո՛ւ մը միայն»²²:

Քոյդ
ՕՏԵԱՆ

Եախա տուտուիդ շատ սիրով շատ յարգանքով բարեւ: Այս նամակս երկու օր առաջ գրեր էի երբ ստացանք վերջին նամակդ[:]

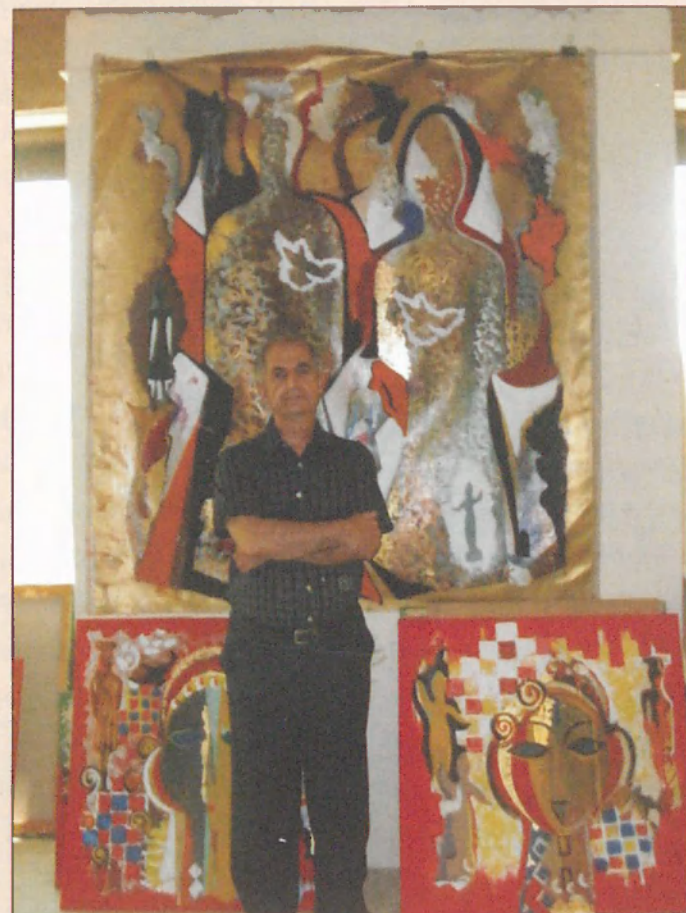
ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Գրիգոր Օտեան, «Առ. Երուանդ (Օտեան) ի Տիմոթեայ», Մշակույթ, ազգագրական տարեգիրք, Ա. տարի, 1948, էջ 51-52: Գ. Օտեան ունեցած է 7 քոյրեր եւ 4 եղբայրներ. այս մասին տե՛ս Գէորգ Բամպուքճեան, «Եազըճը Պօղոս Աղայ Օտեանի զաւակները եւ աները», Երջանիկ տարեգիրք, Պոլիս, 1953, էջ 106-114:
- 2.- «Նամակներ Գրիգոր Օտեանէ», Ամէնուն տարեցոյցը, ԺԵ. տարի, Կ. Պոլիս, 1921, էջ 36:
- 3.- Տե՛ս Գրիգոր Օտեանի գոհարները, պատրաստեց եւ հրատարակեց Միքայէլ Կազմարեան, Հատոր Բ., Կ. Պոլիս, տպ. Մ. Տէր-Սահակեան, 1931, էջ 112-114:
- 4.- «Գ. Օտեանի անտիպ նամակներու ամբողջական հաւաքածոն», Մշակույթ, ազգագրական տարեգիրք, Ա. տարի, 1948, էջ 52:
- 5.- Կազմարեանի հրատարակած բնագրին մէջ (այսուհետեւ՝ «տպագիր»)՝ «Բարիկ 12 Սեպտ. 1336», (Պէտք է ըլլայ 1886, բայց պահուած է ըստ բնագրին) (Բ.):
- 6.- Տպագիր՝ «Եւ»:
- 7.- Տպագիր՝ «Ուսար»:
- 8.- Տպագիր՝ «գոլարճաբանել»:
- 9.- Տպագիր՝ «Մոլիէր»:
- 10.- Տպագիր՝ «Է...ին»։ Գրիգոր Օտեանի կրտսեր քոյրերէն՝ Եւփիմէ Օտեան (1847-)։
- 11.- Տպագրին մէջ այս բառը չկայ։
- 12.- Տպագիր՝ «Եւ»:
- 13.- Տպագիր՝ «ըսել է»:
- 14.- Տպագիր՝ «մտացոյց սեփական»:
- 15.- Տպագիր՝ «ինչ որ ալ»:
- 16.- Տպագիր՝ «մ'ունեցար»:
- 17.- Փակագիծի մէջ պարբերութիւնը բացակայ է տպագրէն։
- 18.- Խաչիկ Օտեան՝ Գրիգոր Օտեանի կրտսեր եղբայրներէն (1842-1908)։
- 19.- Թէոփիկի հրապարակումին մէջ, այս տողը տպուած է այսպէս. «Ինչո՞ւ, կը գոչէ հայրդ կսկիծովն յիմարեալ» («Նամակներ Գրիգոր Օտեանէն», էջ 36)։
- 20.- Հրանդ Օտեան՝ Ե. Օտեանի աւագ եղբայրը։
- 21.- «Անկ է» բացակայ է տպագրէն։
- 22.- Ե. Օտեանի եղբայրը՝ Լեւոն, մահացած է Ապրիլ 1886ին։ Գ. Օտեանէն վերջինիս ուղղուած նամակ մը, Սեպտեմբեր 1, 1882 թուակիր, տե՛ս Գրիգոր Օտեանի գոհարները, էջ 111-112:
- 22.- Նախադասութիւնը զրուած է նամակին առաջին էջին վերեւը։

ԲԱԳԻՆ

**ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԳՈՒԼԵԱՆ.
ՄԱՍՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ՝ ԲԺԻՇԿ,
ԷՈՒԹԵԱՄԲ ՈՒ ԿԵՆՅԱՂՈՎ՝ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏ**

Յարութիւն Նիգոլեան, գրական անունով՝ Յարութիւն Նազուլեան, մուսաւեռցի, գերդաստանր ծանօթ՝ «Նազուլենք» ծածկանունով, ծնած է Դամասկոս, երկրորդական կրթութիւնը սաացած է Պէյրութ, ապա իբրեւ բժիշկ մասնագիտացած՝ Հայաստան եւ Լոնտոն։ Կտաւները կր ստորագրէ Arthur K. (Յարութիւն Գաբրիէլի, անմահացնելու համար նաեւ հօր՝ սիրողական նկարիչ Գաբրիէլ Նիգոլեանի յիշատակը)։ Իր գործերը ներկայիս արուեստանոցին տասէրին կը ներկայանան «Փիւնիկեցիներ», «Լիբանանեան տուններ», «Ջութակով աղջիկներ», «Խաչելութիւն», «Human Rights» շարքերով, տարբեր չափերու կտաւներ, մօտաւորապէս երեք հարիւր, կտխուած կամ փռուած իր ընդարձակ արհեստանոցի պատերուն եւ գեանամածին։

Յարութիւն Նազուլեան իր արուեստանոցին մէջ

Վառ գոյներով փիւնիկեան թագաւոր-թա-

գուհիներ իրենց զարդանաչխերով, փիւնիկեան մոթիֆներով ու իւրայատուկ մթնոլորտով կը զրուեն նկարներուն ծանրութեան կեդրոնը, իսկ «Human Rights» շարքին մէջ տեղադրուած են ազգային ու յեղափոխական մեր պատմութեան հերոսներուն լուսանկարները, տողեր, բառեր, խօսքեր, պատմական կարեւոր դրուագներ ու անդրադարձներ, քանի որ մեր ազգային պատմութիւնն ալ մարդկային իրաւունքներու ամբողջ շարան մըն է՝ Եղեռնէն առաջ ու ետք։ «Նկարչութիւն կ'ընեմ ձեռով մը փախուստ տալու համար մեր ներկայէն, ուր հետաքրքրական շատ բան չկայ, քաղաքագէտները բռնած են բոլոր լուսարձակները եւ մեզ կը ստիպեն ամէն գնով փակուած մնալ մեր առօրեայ տաղտուկներուն մէջ, առանց պատմական յիշողութեան, առանց հոգեւոր ժա-

ռանգուլթեան մասին մտածելու, մինչդեռ իմ փնտռումներս այլ մակարդակի վրայ է. մտնել պատմութեան խորքը, վեր հանել մարդն ու իր կարողութիւնները, տեսնել, զգալ այն, ինչ կը կոչուի պատմութիւն, որ ինքնին կեանքն է, ժամանակի սահմանազատումներէն անդին ու վեր, եւ այս է նաեւ արւեստագէտին ընելիքը, կարծեմ», կ'ըսէ Նազուկեան:

Պէջրութի մէջ աւարտելէ ետք Յովակիմեան-Մանուկեան երկրորդական վարժարանը, տրամադրութիւն ունեցած է հետեւելու պատմութեան կամ բժշկութեան: Վիճակը ինկած է դիտականին վրայ, նկատի առած որ բժշկութիւնն ալ մարդուն հետ կապ ունեցող ճիւղ է, մաս կը կազմէ մարդուն մարմնին ու անոր հոգեկան աշխարհին: Բան մը, որ զինք հասցուցած է Հայաստան՝ 1963ին, եւ նետած՝ նկարիչ արուեստագէտներու այն հոլլին մէջ, որ վաթսուներկաններուն արդէն յեղափոխական դիրքերու վրայ կը պայքարէր Խորհրդային Հայաստանի վարչակարգին դէմ: «Հայկական վերածնունդի ներկայացուցիչներ»ն էին անոնք, ամէնէն նշանաւորները՝ Մինաս Աւետիսեան, Ռուբէն Ագալեան, Սէյրան Խաթիւմաճեան, Երուանդ Քոչար, Ռուտուֆ Խաչատրեան, Էդուարդ Խարապեան, անուններ, որոնց հետ մտերմիկ եւ ամէնօրեայ յարաբերութեան մէջ եղած է բժշկական հիմնարկի ուսանողը, եղած է մօտիկ ընկերը անոնց, այսպէսով յագուրդ տա-

Պապ փիւնիկեցի թագաւորը

լով արուեստագէտի իր հակումներուն, «որովհետեւ բժշկութիւնը ինծի համար սոսկ ապրելու միջոց մըն է, իսկ հոգիս արւեստով է, որ կը սնանի»:

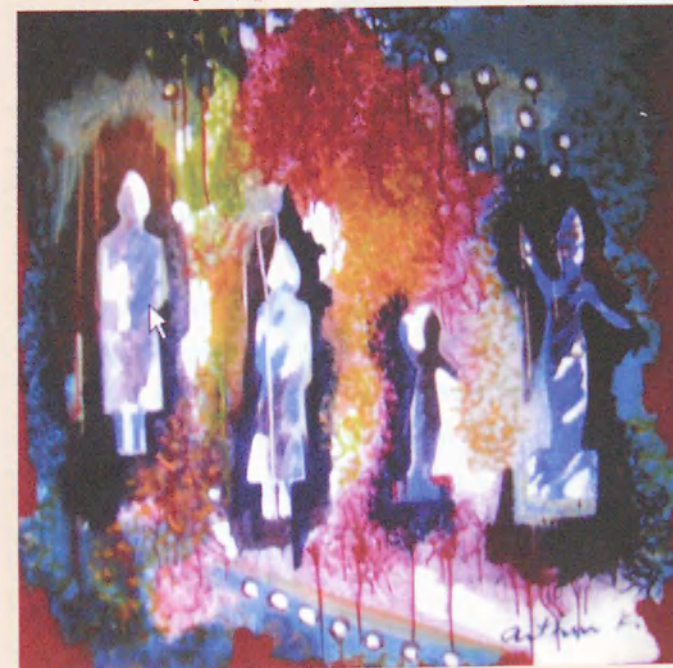
Խորհրդային տարիներուն մասին խօսելով, կ'առանձնացնէ 1965ին, Եղեռնի Յիսնամեակի առիթով Օփերայի շէնքին մէջ պետական պատուէրով եւ ի ցոյց աշխարհի գործադրուած «պաշտօնական» ձեռնարկին ընդդիմացող մօտաւորապէս երկու հարիւր հազար հայորդիներու քաջարի ցոյցը՝

ընդդէմ «ներսը» գտնուողներուն, որոնք հրաւիրեալներն էին համայնավար գաղափարախօսութեան հպատակ դեկավարներուն, մինչդեռ բուն պահանջատէրը՝ ազգային ոգիով տոգորուած բազմահազար քաղաքացիներն ու յեղափոխական արուեստագէտ-մտաւորականներու մեծաթիւ փաղանգը մնացած էր դուրսը, եւ իր բողոքը վերածելով ցոյցի, շրջապատած էր ամբողջ Օփերայի շէնքը, յառաջացնելով ժողովրդային ծովածաւալ քայլարշաւ մը, որ անվրդով հասաւ մինչեւ Ծիծեռնակաբերդ, մինչեւ Եղեռնի նահատակներու անմար կրակ: «Դժբախտաբար, այդ օրերու միջնորդութիւն զոհ գնաց համայնավար կուսակցութեան պետը՝ Զարոբեան, որ մերժեց ռուսական ընտանիքին միջամտութիւնը՝ զէնքի ուժով ցրուելու ցոյցի ելած ամբոխը եւ ընդդիմացաւ օրուան կառավարութեան որոշումին, պարզապէս խնայելով իր ժողովուրդին, որպէսզի չթափի հայու կաթիլ արիւն

մ'իսկ, մինչդեռ երեւոյթէն գաղաղած պետական այրեր կը պահանջէին իրմէ հրահանգել ռուս զինուորներուն՝ կրակ բանալ բազմահազար ցուցարարներու վրայ: Քանի մը օր ետք Զարոբեան ծանր վճարեց հայրենասէր հայ մարդու իր կեցուածքին դէմը. զինք պաշտօնանկ ըրին կուսակցապետի իր պաշտօնէն»:

Մեր գրոյցը կ'ընդգրկէ ձիւնհալեան շրջանը, ապա անոր յաջորդող վերածնունդի տարիները, որոնց ընթացքին զոհ գացին Պարոյր Սեւակ, Մինաս Աւետիսեան, Սլաւիկ Զիլոյեան եւ ուրիշներ: Arthur K. յուղումով կը պատմէ Սեւակի մտերմութեամբ ապրուած պահեր, դրուագներ մեծ հայրենասէրէն, նշելով որ իրեն համար արդի մեծագոյն բանաստեղծն է Սեւակ, կը վերապրի յուշեր այդ տարիներէն, կը յիշէ Շիրազն ու այդ օրերու մտաւորական-դրողներու եռուն շրջանակը՝ հայ ազգային ինքնութեան դէմ ցցուած բոլոր տեսակի արգելքներու հանդէպ անոնց մղած ընկերահոգեբանական սուր պայքարը, ապա կը հասնի Փարաջանովի կերպարին ու «Նոան

Փիւնիկեան պահակագունդը

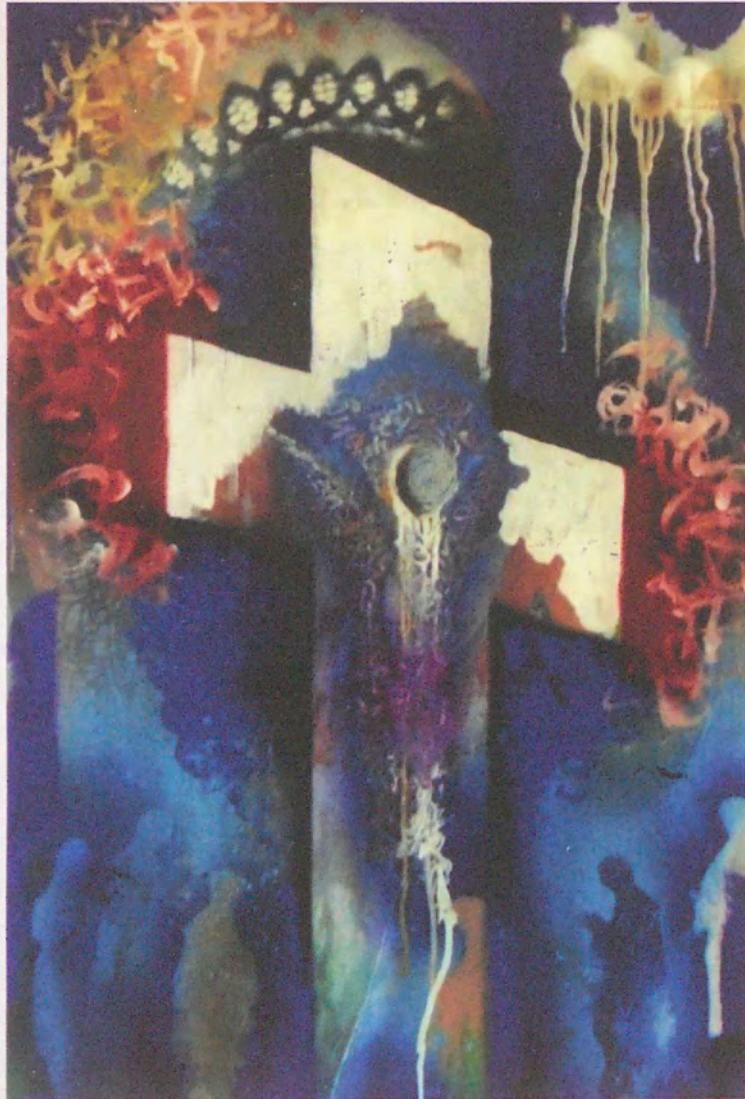
Էլիսա իշխանուհին

Գոյնը» ֆիլմի՝ օրին հանած մեծ աղմուկին՝ իբրեւ ազգային զարթոնքի հրաւեր, հայրենասիրական կանչ, Սայաթ-Նովոյի կերպարի ընդմէջէն հայկական ինքնութեան կառչելու...

Ականատեսի ու մտերմի յատուկ ակնարկութիւններով Նազուկեան կը պատմէ ռանաստեղծական շարժապատկերի հիմնադիր Փարաջանովի հետ անցուցած ընկերական պահերու մասին, կ'ընդգծէ՝ խորհրդայիններու կողմէ Փարաջանովի դէմ հալածանքը, այլեւ անոր հասցէին՝ վերնախաւի յերիւրած «միասնականութեան մեղք»ը, ապա պատումը զինք կը հասցնէ Լոնտոն, ուր մեկնած է բժշկութեան մէջ մասնագիտանալու նպատակով: Այս անգամ Լոնտոնէն կը լսուի անոր՝ մասնագէտ բժիշկի ձայնը, երբ խանդավառութեամբ կը նշէ, թէ՛ «Ես էի, որ Փարաջանովի փրկութեան արշաւի մը ձեռնարկեցի Լոնտոնէն, երբ արգելափակեցին մեծ հայն ու արուեստագէտը՝ Նոան Գոյնը»ին մէջ ազգային իտէայններու դրսեւորման ամ-

բաստանութեամբ: Չի բաւեր որ ամէն կողմէ կտրատեցին շարժապատկերը եւ զայն արիւնաքամ ըրին ամէնէն հիւթեղ տեսարաններէն, վրան ալ՝ ազատագրութեան մասնեցին համաշխարհային զնահատումով բացառիկ անհատականութիւն մը», կը նշէ ան դառնութեամբ:

Պատանեկան տարիներէն աշակերտած ըլլալով Փօլ Կիրակոսեանի, Նագուլեան ունեցած է անյազ սէր նկարչութեան նկատմամբ: Սակայն 1991էն ետք է միայն, որ ան լծուած է թեմաթիք շարքերու պատրաստութեան, աւելի ժամանակ յատկացնելով նկարչական իր տաղանդի դրսեւորման: Մինչ այդ, ազատ ժամերուն զբաղած է աշխարհահռչակ նկարիչներու գործերու

«Հաշիւութիւն» շարքէն

կրկնօրինակութեան պատրաստութեամբ, միջազգային անուններէն կը յիշէ Փիքսոն, իբրեւ տակաւին անգերազանցելի մեծ վարպետ, որուն մէջ կը բնակին չորս-հինգ նկարիչներ եւ անհատականութիւններ, իսկ հայկական ածուէն կ'առանձնացնէ Մինաս Աւետիսեանը՝ իբրեւ ամէնէն ամբողջական հայ նկարիչը, ոչ միայն իր, այլեւ օտար մասնա-

գէտներու զնահատմամբ, աւելցնելով, որ, ըստ իրեն, Մինասն ու Փօլ Կիրակոսեանը համահասարակականի վրայ կը կանգնին, իբրեւ նկարիչներ, իսկ Արշիլ Կորքի մասին խօսելով կը յիշէ, որ ամերիկացիներու կողմէ զնահատելով, Կորքի նուաճեց միջազգային լուսարձակներ եւ անոր գործերը ներկայիս կը վաճառւին մինչեւ տասը միլիոն տոլարի, մինչդեռ Մինասին պէս մեծ նկարիչ մը չունեցաւ նոյն «բախտ»ը, քանի որ մենք՝ հայերս, ցաւօք, տակաւին չենք մտած միջազգային «պիզնըս»ի շուկան, որ այսօր ամբողջ աշխարհը բռնած է, եւ մեծ, չափ մեծ ազդեցութիւն ունի եւ տուեալ նկարիչի գործերու ծանօթացման ու տարածման, եւ անոր ազգային պատկա-

նելիութեան շեշտաւորման վրայ, որ մէկ խօսքով՝ փառք ու պատուի կ'արժանացնէ իր ազգը անպայման: Նշելով Կորքի անուն կապուած բարեբախտութիւն մը, նկարիչը կը տեղեկացնէ, որ Կորքի երեսուներկու կտաւ պահ դրած է Գալուստ Կիւլպենկեան Հիմնարկութեան մօտ՝ Հայաստանի անկախութենէն ետք միայն այդ կտաւները Հայաստան

հասցնելու պահանջով: «1948ին մահացած Արշիլ Կորքի իր ողջուցը եւ, տարօրինակօրէն, նախագացեր է, որ օր մը անպայման պիտի անկախանայ Հայաստան, եւ իբրեւ հայ ազգի զաւակ ուզած է իր կտաւներով վերադառնալ հայրենիք», մեղմօրէն ժպտելով կ'ըսէ Arthur K., նշելով, որ այսօր Կորքի կտակի շուրջ բաւական լուրջ վէճեր կան, դուստրը Հիմնադրամէն կը պահանջէ իրեն վերադարձնել հօրը 32 կտաւները իբրեւ ընտանեկան ժառանգութիւն, իսկ Հայաստանի մէջ տակաւին չեն կրցած ճշդել, թէ ո՞ր պիտի կառուցուի Արշիլ Կորքի անուն տուն թանգարանը եւ տեղադրուին անոր գործերը:

Յարութիւն Նագուլեան «Բագին»ի մէջ առաջին անգամ ստորագրած է 1974ին, Լոնտոնէն, իսկ Պէյրութ վերահաստատելէ ետք, իր մասնագիտութեան զուգահեռ ան տասնամեակ մը եւ աւելի աշխատակցած է նոյն ամսագրին: Բանաստեղծութիւններ, արուեստն ու մշակութային կալուածը («Անրի Մուր եւ Հայաստանի քանդակագործութիւնը») յուզող մասնագիտական եւ երբեմն ալ խնդրայարոյց յօդուածներ (ինչպէս՝ «Երուանդ Քոչարը եւ հայկական հարցեր», Կալենցի արուեստին նուիրուած ուսումնասիրութիւն մը, եւ այլն) ստորագրած է ութսունականներու «Բագին»ի մէջ:

Սիրողականէն մասնագիտականին ուսունող նկարիչին «Human Rights» շարքին պատկանող կարգ մը գործեր կը զարդարեն Լիբանանի հայկական հաստատութիւններն ու ակումբները: Վերջին քսան տարիներուն առաւելաբար նկարչութեան փարած Arthur K. ցարդ մասնակցած է միջազգային ցուցահանդէսներու՝ Թորոնթօ, Նիւ Եորք, Պէյճինկ,

«Human Rights» շարքէն

Մոնաքօ, Մոնթրէալ եւ այլուր, իսկ անոր առաջին անհատական ցուցահանդէսը տեղի ունեցաւ Պէյրութի «Հայկազեան» համալսարանին մէջ, Դեկտեմբեր 2010ին: Ան մաս կը կազմէ «Հայկազեան» համալսարանի Հոգաբարձութեան մարմնին եւ ներկայիս լծուած է անհատական երկրորդ ցուցահանդէսի մը պատրաստութեան աշխատանքին: Լոս Անճելըս, յառաջիկայ Նոյեմբերին:

Նագուլեան երբեք չի մտածեր չափածոյ թէ արձակ գործերը հաւաքել մէկ ծածկի տակ, քանի որ չի հաւատար որ ինք գրող է, եւ իր

«Ձութակով աղջիկներ» շարքէն

գլուխները կրնան մնայուն արժէք համարելի: «Ես ներքին խռովքս հանգստացնելու համար կը գրեմ, միշտ թուզթ ու գրիչ ունիմ մօսս, կը սկսիմ ինքզինքիս հարցումներ ուղղել եւ պատասխանները շարադրել թուղթին վրայ: այս է գրելը ինձի համար. ներքին ալեկոծութիւնս մեղմելու տեսակ մը մտային մարզանք, տետրակներ ունիմ լեցուած, որոնք չեմ կարծեր որ հաճելի ըլլան ուրիշներու»: Ան միաժամանակ կը գծէ, կը նկարէ նոյն անմիջականութեամբ, ներսէն թելադրուած, արագ ու իսկա շարքերով (մինչեւ յիսուն պատուառի հասնող), մինչեւ որ յագենայ ներքին եսը եւ ծնի նոր շարքի մը ուրուագիծը...

աչքերով»: Շարքը ամբողջ բարձրացած է ներկայ-անցեալ-ապագայ եռայարկ «ժամանակ»ի մը վրայ, նախամարդէն մինչեւ աստուածութիւն, որով մարգը «խաչելութեան» շնորհիւ կը հասնի վերին սրբութեան, որ լուսաւոր է, մաքուր, բարի, յարութեան անլուելի զօղանջով պսակուած: Նազուլեանի վրձինը բանաստեղծական վեհութեամբ մը կը ներկէ հին աստուածներու վառ կապոյտն ու որդան կարմիրը յիշեցնող երանգները, ուղղակի հարուածներով, ողորկ ու սահուն գիծերով մէջ լեցնելով զարդանաչներու նմանող պատմութիւն, մարգկային մշակոյթ եւ գոյութեանական ինքնաստեղծ հրայրք:

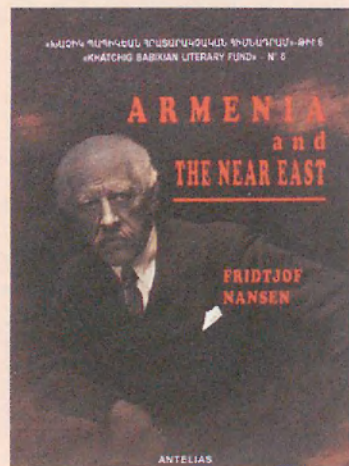
Գիտութեան ու մշակոյթի կալուածներու միաձուլումէն ծնած եսն է Նազուլեան-Arthur K. մարդը, որուն մտահոգութիւններուն առանցքը ոչ միայն Հայաստան-Հայրենիք-Հայ ժողովուրդի գիմազրաւած ազգային ու գոյութեանական հարցերն են, այլեւ համաշխարհային արւեստը, համամարդկային տազնապներն ու մարդ էակը՝ ինքը, իր հոգեմտաւոր էութեամբ, անցեալով, ներկայով, երազներով աշխարհով եւ յաղթանակներով: Ծշմարիտին փնտռումըն է անոր մտասեւեռումը. այս առումով ալ կը թելադրէ՝ «Քաղաքակրթութեամբ միջոցներով արթնութեան արշաւ կազմակերպել՝ աշխարհին իմացնելու համար, որ համաշխարհային գորգազիտութիւնը կովկասեան գորգերու 54 տեսակ կը հաշուէ, որուն 39 տեսակը, ըստ ինձի, գուտ հայկական են», ու կը բացատրէ, թէ աշխարհի տարբեր երկիրներու մէջ գորգերու գործարաններ կը բանին ամէն տեսակի գորգեր եւ զանոնք կը հանեն շուկայ, իւրաքանչիւր գորգի ետին նշելով անոր ծագման անունը՝ պարսկական, թրքական, միջին ասիական, չինական, կովկասեան, եւ այլն, բայց երբեք չի նշուիր կովկասեան այդ 39 տեսակներուն (Առոի բամպակ, Արցախ, քոնաքենթ

[որուն յատակագիծին՝ Հռիփսիմէի տաճարը], Սեւան եւ այլն) բուն անունները, որոնք հայկական են եւ չեն պատկանիր կովկասեան միւս ժողովուրդներուն... Զարգացնելով այս թեզը Նազուլեան կը հաստատէ, որ հայ ազգը աշխարհի մշակոյթին պէտք է հարստութիւն մը կտակէր, եւ գերմանացի հեղինակ Կանձհոռնի վկայութեամբ՝ դորգադործութեան բնօրրանն ու հայրենիքը եղած է հայկական բարձրաւանդակը...

Նազուլեան գիտելեաց շտեմարան մըն է, պրպտող միտք, որուն հետ պրուցել՝ գիտելիքներով հարստանալ կ'ենթադրէ, իսկ արհեստանոցը այցելել՝ մարդկութեան պատմութեան ու ազգային մեր իտէալներուն աւելի մօտիկ զգալու հազուագիւտ առիթ կը շնորհէ:

«Լիբանանեան տունը» շարքէն

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՄԵՐՋԱԴՈՐ ԱՐԵՒԵԼՔ

Հեղինակ՝ ՖՐԻՏՃՈՖ ՆԱՆՍԷՆ

Խաչիկ Պապիկեան Հրատարակչական Հիմնադրամ – Թիւ 6

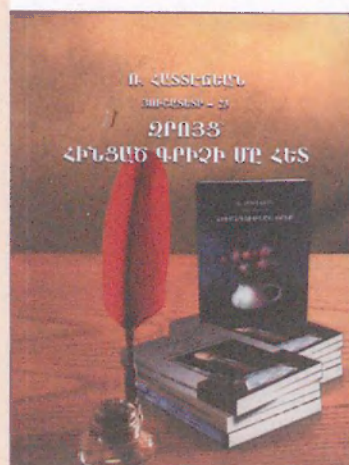
Ամթիլիսա - 2011

ԾԱՂԿԱՔԱՂ

Ժամանակակից սուրիացի արաբ գրողներ

Խմբագիր՝ ԼԻՒՍԻ ՍՈՒԼԱՀԵԱՆ

Հալէպ - 2011

ՋՐՈՅՑ՝ ՀԻՆՅԱԾ ԳՐԻՉԻ ՄԸ ՀԵՏ

(ՅՈՒՇԱՏԵՏՐ - 23)

Հեղինակ՝ Ռ. ՀԱՏՏԷՃԵԱՆ

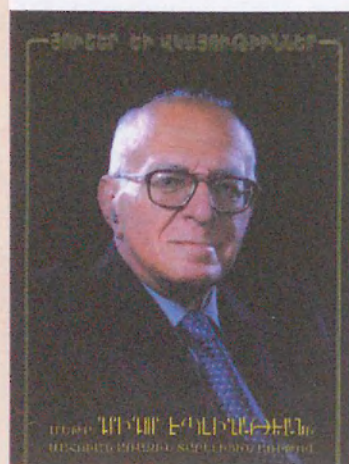
ԻՍԹԱՆԳՈՒԼ - 2011

ԱՆՅԵԱԼԻ ՅՈՒՇԵՐՈՎ ԿԱՊՐԻՆՔ

(Պատմութիւններ)

Հեղինակ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

Թորոնթո - 2011

ՅՈՒՇԵՐ ԵՒ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Մեր ԳՐԻԳՈՐ ԼՊԼԻՂԱԹԵԱՆԻ մահուան առաջին տարեկիցին առիթով)

«Կիլիկիա» Գրատուն - Հրատարակչատուն

Հալէպ - 2011

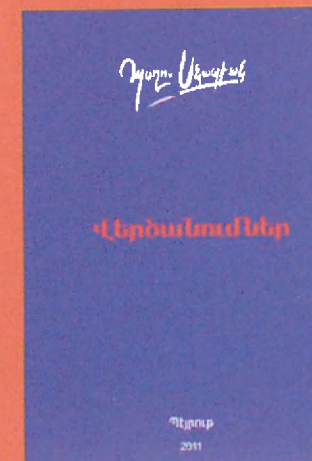
ԴՈՒՒ, Ո՛Վ ԲԱՐԵԿԱՄ...

(Քերթուածներ)

Հեղինակ՝

Հ. ՅՈՎՍԷՓ ՎՐԴ. ԹՈՓԱԼԵԱՆ ԿՄ.

Պէյրութ - 2011

ՎԵՐԾԱՆՈՒՄՆԵՐ Հեղինակ՝ ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Համագգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան

Պէյրութ - 2011

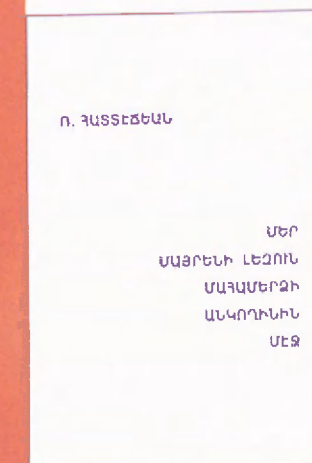
ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՈՒՂԻՆԵՐՈՎ

(Հատընտիր)

Հեղինակ՝ ԱԼԵՔՍԱՆ ՊԷՐԷՃԻՔԼԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԹ. ԳԷՈՐԳ ՄԵԼԻՏԻՆԵՅԻ
ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՅԱՆԱԿԻ - ԹԻԻ 76

Ամթիլիսա - 2011

ՄԵՐ ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒՆ ՄԱՀԱՄԵՐՁԻ ԱՆԿՈՂԻՆԻՆ ՄԷՋ

(Յօդուածներ)

Հեղինակ՝ Ռ. ՀԱՏՏԷՃԵԱՆ

Պէյրութ - 2011

ՄԱՀԱԼԵՐԱՆ ԽՈՐՇԵՐԸ

Հեղինակ՝ ՍԵԻԱԿ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

(Բանաստեղծութիւն)

«Նոյեան Տապան» տպագրատուն

Երեւան - 2011

ՓՐՈԹՈԳՈՒՆՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԹՈՒՐԿԻՈՅ ՄԻՋԵԻ. ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ, ԹԷ ԽԱԲԷՈՒԹԻՒՆ

(Յօդուածներու հաւաքածոյ)

Հեղինակ՝ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱՍՈՒՆԵԱՆ

ԹԱՐԳՄՆ. ԴՈԿՄ. ՆՈՐԱ ԱՐԻՍԵԱՆ

Համագգայինի «Վահէ Սէթեան» տպարան

Պէյրութ - 2011

ՀԱՄԱՋԳԱՅԻՆԻ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ